

T. C.

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNE GÖRE HAK
MUHAMMED ALİ İNANCI
(Karşılaştırmalı Bir İnceleme)
(Yüksek Lisans Tezi)**

Cihan ERDOĞAN

**Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN
Danışman**

**RİZE
2019**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında, Cihan ERDOĞAN tarafından hazırlanan *Alevî-Bektâşî Klasiklerine Göre Hak Muhammed Ali İnancı (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)* başlıklı bu çalışma, 12/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği başarıyla bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Kabul/~~Red~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKALP

Kabul/~~Red~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Aydın BAY

Kabul/~~Red~~

17 / 7 / 2019

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 17.07.2019

(İmza)

ÖN SÖZ

Tarihî yönü ile Alevîlik, göçebe yaşayan Türklerin, İslâm dinini benimsemeye başladığı X. yüzyıldan günümüze kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Türkiye coğrafyasında yaşamakta olan dinî grup ve cemaatler içerisinde etrafında en çok yazılan çizilen, üzerinde en fazla konuşulan, görsel ve yazılı medyada diğerlerine göre daha çok gündeme gelen dinî grup Alevîliktir.

Alevîlik toplumsal ve diğer nedenlerden dolayı kapalı cemaat yaşamı içerisinde kurumlaşmıştır. Kapalılığından dolayı Alevîliğin, inançları, ibadetleri, ahlakî kuralları, dinî kurumları, örf ve adetleri, kültürel yapısı hep merak edilmiş, tartışılmış ve birçok ilmi çalışmaya konu olmuştur. Alevîliğin başlı başına bir din mi, İslâm'a ait bir mezhep mi, bir tarikat ya da cemaat mi olduğu gibi konular tartışılmıştır. Ancak bütün bu tartışmalar ne yazık ki bazen ilmî bir usûlle yapılmamaktadır. Dolayısıyla Alevîliğin esas kaynakları göz ardı edilerek bu tartışmalar sürdürülmektedir. Çünkü Alevîliğin ne olduğunu merak eden bir araştırmacı öncelikli olarak Alevîliğin yazılı kaynaklarına başvurmak zorundadır. Alevîliğin klasik yazılı ve sözlü kaynaklarına başvuran ve inceleme yapan bir araştırmacı Alevîlerin çok kez tekrar ettiği gibi “Alevîlik İslâm'ın özüdür”, söylemi ile karşılaşacaktır. Yani ne bir din ne bir mezhep sadece İslâm'ın bir tür yorumu olduğu anlayışını fark edecektir.

Modern hayatın getirmiş olduğu bazı olumsuzluklar, hızlı şehirleşme, örf ve adetlerden kopma, Marksizm-Leninizm gibi akımlar, rasyonelleşme ve bireyselleşme gibi durumlar diğer dinî gruplar gibi Alevîliği de etkilemiştir. Bu nedenle ne yazık ki zaman zaman Alevî olduğunu fakat Allah'a, dine, peygambere vs. inanmadığını söyleyenlere rastlanmaktadır.

Alevîlik İslâm'ın bir tür yorumudur. Çıkış itibarıyla İslâm'a ters hiçbir görüntü arz etmemektedir. Bunu desteklemek için Alevîliğin kaynakları olan ve Alevî-Bektâşî Klasikleri adıyla TDV Yayınları tarafından neşredilen Alevîliğin yazılı kaynaklarını merkeze alarak Alevîlikte Hak Muhammed Ali İnancını tespit etmeye çalıştık. Bunların yanında Alevîliğin diğer kaynakları, Buyruklar, Yedi Ulun Ozan'ın nefes ve deyişleri, Alevî Dedelerinin eserleri, günümüz Alevîlik ile

yapılan araştırma ve telif edilen eserler, Anadolu Alevîliği ile ilgili yapılan saha araştırmaları da tezimize kaynak oluşturmıştır.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hak Muhammed Ali inancı başlığı altında tezimiz giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konunun önemi, başvuru kaynaklar, yöntem ve metot açıklanmış, Alevîlik ile bazı terimlere yer verilerek bilgiler aktarılmıştır.

Birinci bölümde Alevî-Bektâşî Klasiklerine göre Hak inancı tespit edilerek, Alevîliğin diğer kaynakları ve Anadolu Alevîlerine göre Hak inancı karşılaştırılmış, Allah'ın konumu, özellikleri, tevhid inancı, vahdet-i vücûd anlayışı, Allah ile nükteleşme ve Allah sevgisi vb. konularına yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise klasiklerde genelde peygamberlik, özelde Hz. Muhammed inancına yer verilmiş, diğer kaynaklar ile karşılaştırılarak sonuç elde edilmiştir. Başlık altında Nübüvvet inancı, Hz. Muhammed'in konumu, özellikleri ve sevgisi, Hz. Muhammed'in batınî konumu konularına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Alevîlikte en çok tartışılan ve konuşulan Hz. Ali'nin konumu ve inancı klasik eserler merkezde olmak üzere araştırılmış ve diğer kaynaklar ile karşılaştırma yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında ise Hz. Ali inancı, Hz. Ali'nin önemi ve hayatı, Hz. Ali'nin velâyeti ve Muhammed-Ali yolu, Hz. Ali'nin batınî ve tanrısal yönü, Muhammed-Ali özdeşliği, kırklar cem'i ve mi'raç, Ali-Hacı Bektâş ilişkisi ve Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi konularına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve tezimizin her aşamasında gerekli uyarılar yaparak yardımını ve çok değerli vaktini benden esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN Bey'e, lisans ve yüksek lisans döneminde İslâm Mezhepler Tarihi alanı ile ilgili konularda kendisinden çok istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR Bey'e, tez yazım sürecinde yardımları ile beni destekleyen meslektaşlarım Yasin BALLI, Mecit ANAÇOĞLU ve Ahmet ALÇİ hocalarıma ve sabırla beni destekleyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Cihan ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	8
ABSTRACT.....	9
KISALTMALAR.....	10
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE HAK MUHAMMED ALİ İNANCI	33
II. HAK/ALLAH İNANCI.....	37
III. ALLAH'A İNANMANIN GEREKLİLİĞİ	44
IV. HAK/ALLAH'IN KONUMU.....	49
A. Allah'ın Varlığı ve Birliği.....	52
1. Tevhid İnancı	57
2. Vahdet-i Vücûd Anlayışı	62
3. Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah).....	70
a. Allah'ın Dünyada Görülmesi	70
b. Allah'ın Ahirette Görülmesi	74
4. Devir Tecelli Hulûl Tenâsûh (Reenkarnasyon) Anlayışı.....	78
5. Allah'ın Nitelikleri.....	84
6. Allah İle Nükteleşme	93
V. ALLAH SEVGİSİ.....	96

İKİNCİ BÖLÜM

I. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE NÜBÜVVET/ MUHAMMED İNANCI	100
A. Nübüvvete İmanın Gerekliliği.....	100

II. HZ. MUHAMMED'İN KONUMU VE ÖNEMİ.....	109
A. Zahirî Konumu İle Hz. Muhammed.....	114
1. Hz. Muhammed'in Peygamberliği.....	114
2. Hz. Muhammed'in Nitelikleri.....	122
3. Hz. Muhammed'in Şefaati.....	126
B. Batınî Konumu ile Hz. Muhammed.....	130
1. Nûr-ı Muhammedî ve Lahmûke Lahmî Anlayışı.....	132
III. HZ MUHAMMED'E SEVGİ VE SAYGI.....	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE ALİ İNANCI.....	143
A. Hz. Ali'nin Önemi.....	143
B. Hz. Ali'nin Hayatı.....	148
1. Hz. Ali'nin İsimleri.....	152
II. HZ. ALİ'NİN KONUMU.....	156
A. Hz. Ali'nin Velâyeti.....	156
B. Hz. Ali Hz. Muhammed İlişkisi/ Muhammet-Ali Yolu.....	160
III. BATINÎ KONUMU İLE HZ. ALİ.....	165
A. Hz. Ali'nin Tanrısal Yönü.....	167
B. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile Özdeşliği.....	174
C. Kırklar Cem'i ve Mi'raç.....	177
D. Hz. Ali Hacı Bektâş-ı Veli İlişkisi.....	183
IV. HZ. ALİ/ EHL-İ BEYT SEVGİSİ.....	186
SONUÇ.....	192
KAYNAKLAR.....	197
ÖZGEÇMİŞ.....	207

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Ümit Erkan

Hazırlayan: Cihan ERDOĞAN

Yıl: 2019

Sayfa: 207

ÖZET

ALEVÎ BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNE GÖRE HAK MUHAMMED

ALİ İNANCI (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)

Alevîlik ile ilgili en çok konuşulan ve merak edilen meselelerin başında Hak Muhammed Ali inancı gelmektedir. Bu noktaya ışık tutma sadedinde bu araştırmanın konusu Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hak Muhammed Ali inancıdır.

Tez giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hak inancı ve bu inancın Alevîliğin diğer kaynakları ile günümüz Alevîlerindeki yansımaları, benzerlik ve farklılıkları işlenmiştir. Hakk'ın konumu, tevhid inancı, vahdet-i vücûd anlayışı, devir-tenâsüh anlayışı, Allah'ın nitelikleri, Allah sevgisi vb. başlıklar altında konu incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Nübüvvet inancı ana başlığı altında genelde peygamberlik inancı, özelde ise Hz. Muhammed inancı yer almaktadır. Bu bölüm, nübüvvet anlayışı, Hz. Muhammed'in konumu ve peygamberliği, nitelikleri, şefaati, sevgisi, batınî konumu vb. başlıklardan oluşmaktadır.

Üçüncü bölümde de Alevîliğin vazgeçilmezi olan Hz. Ali, Klasikler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde Hz. Ali'nin önemi, velâyeti, Ehl-i Beyt ve Hz. Ali sevgisi, batınî yönü itibariyle; Hz. Ali'nin tanrısal yönü, Muhammed-Ali özdeşliği, kırklar cem'i ve mi'raç vb. konulara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik, Bektâşîlik, Klasikler, Hak, Muhammed, Ali.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic İslamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Dr. Ümit ERKAN

Author: Cihan ERDOĞAN

Year: 2019

Pages: 207

ABSTRACT

HAQ MOHAMMAD ALİ FAİTH ACCORDİNG TO THE CLASSİCS OF ALAWİ BEKTASHİ (A Comparative Review)

Haq Mohammad Ali Faith is the leading one the most spoken and wondered issues in relation to Alawism. With the aim of clarifying that point, the topic of this research is Haq Mohammad Ali Faith According to the Classics of Alawi Bektashi.

The thesis is consists of an introduction, three main chapters and conclusion sections. In the first chapter Haq Faith in the Classics of Alawi Bektashi and its reflection on the other resources of Alawism and today's Alevists; their similarities and differences are analysed. The subject is analysed under the topics of the position of Haq, oneness faith, unity of existence conception, reincarnation conception, characteristics of Allah (God), love of God, etc.

As for the second chapter, under the main title of Prophethood Faith in the Classics of Alawi Bektashi, there is specifically Prophet Mohammed faith in the general frame of prophethood faith. This chapter is consists of prophecy conception, position and propheethood of Prophet Mohammed; his characteristics, intercession, love, esoteric position, etc. topics.

And in the third chapter, the essential of Alawism, Beloved Ali is dealt within the scope of classics. In this chapter significance of beloved Ali his authority; Ahl al-Bayt and love of Beloved Ali, in point of this esoteric aspect beloved Ali's deific position, Mohammed-Ali idedity, union of forties, miraj, etc. topics are mentioned.

Keywords: Alevîsm, Bektashism, Classics, Haq, Mohammad, Ali.

KISALTMALAR

a.s.	:	aleyhisselam
b.	:	bin, oğlu
bkz.	:	bakınız
c.	:	cilt
çev.	:	çeviren
DEÜİFV	:	Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları
Dr.	:	Doktor
EKEV	:	Erzincan Kültür Ve Eğitim Vakfı
h.	:	hicri
haz.	:	hazırlayan
ibn.	:	Oğlu
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi
Hz.	:	Hazreti
Ktp.	:	Kütüphane
m.	:	miladi
nşr.	:	neşreden
Öğr.	:	Öğretim
ö.	:	ölüm tarihi
Prof.	:	Profesör
SDÜ	:	Süleyman Demirel Üniversitesi
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	:	tarihsiz
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
vs.	:	ve saire

GİRİŞ

Problemin Durumu

Alevîlik-Bektâşîlik, Türkiye’de dinî gruplar içerisinde son yılların en fazla konuşulan, yazılı ve görsel medyada en fazla gündemde tutulan, bütün bunların yanında hakkında pek çok kitap, makale, yazı yazılan ve uluslararası platformlarda en çok tartışılan konuların başında yer almaktadır.

Tarihî arka planı bakımından Alevîlik, göçebe, yarı göçebe Türk oymaklarının İslâm’ı benimsemeye başladığı 10. asırdan günümüze kadar devam eden uzun bir süreci kapsamaktadır. Asya’nın bozkırlarında başlayan bu süreç Anadolu’ya oradan Balkanlar’a kadar uzanmış, Selçuklu ve Osmanlı’dan sonra Türkiye’nin kuruluşuna kadar devam etmiştir.

İnanç yapısı bakımından Alevîlik, bünyesinde yetişmiş olduğu ve içerisinden geçmiş olduğu sürece bağlı olarak İslâm’ın Şamanizm vb. önceki bazı inanç ve anlayışlarla mezcedildiği bağdaştırmacı bir karaktere haizdir. Bu karakter kendisini “Hak Muhammed Ali” terkihi ile ifade etmektedir. Alevîlik ile ilgili en çok merak edilen inanış Hak Muhammed Ali inanışdır. “Hak” her şeyin yaratıcısı olan Allah’a, “Muhammed” nübüvvet halkasının son temsilcisi olan Hz. Muhammed’e, Ali de Velâyet makamının sahibi Hz. Ali’ye işaret etmektedir.

Alevîlik; tarihçesi, inançları, ibadetleri, ahlâkî kuralları, dinî kurumları, örf ve adetleri ve kültürel dokusuyla bir bütün halinde bilimsel çalışmaların konusu olmuştur ve olmaya da devam edecektir.

Araştırmanın Amacı

Alevîliğin en çok tartışılan taraflarından birisi, Allah İnançlarının ne şekilde olduğu, nübüvvet anlayışları, Hz. Muhammed’in peygamberliği durumu ve Hz. Ali’nin konumudur.

Bu çalışmada, Alevî-Bektâşî zümrelerinin başucu kaynağı niteliğinde olan Alevî-Bektâşî Klasiklerinde aktarılan Hak Muhammed Ali İnancını tespit etmek, bunun yanında Alevîlerin temel kaynaklarından sayılan Buyruklarda ve Yedi Ulu Ozan’ın nefeslerinde sunulan Hak Muhammed Ali İnancını da tespit ederek

aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları objektif bir şekilde ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Bununla beraber özellikle Klasiklerde aktarılan Hak Muhammed Ali İnancı merkeze alınarak, Buyruklarda ve Ozanların nefeslerinde Aktarılan Hak Muhammed Ali İnancı da tespit edilerek, günümüz Alevî dedelerinin ve Alevî vatandaşların Hak Muhammed Ali İnancı ile aralarındaki benzerlik ve farklılıkların objektif bir şekilde ortaya konması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Alevîler için çok büyük değere haiz olan Hacı Bektâş-ı Veli, Kaygusuz Abdal, Vîrânî Baba gibi erenlerin temel kaynakları olan Alevî-Bektâşî Klasikleri, Şeyh Safî, İmam Cafer Buyrukları, Hatâyî, Yemînî, Pir Sultan Abdal gibi yedi ulu ozanın nefesleri esas alınarak bu eserlerde aktarılan Hak Muhammed Ali inancını tespit etmek ve günümüz Alevî dedelerine ve Alevî vatandaşların Hak Muhammed Ali inancıyla alakalı aralarındaki benzerlik ve farklarını belirtmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Ayrıca, Alevî kesime eleştirel bakış açısına sahip çevrelerin bilgilendirilmesi, Alevî vatandaşlara da kendi yazılı dinî klasiklerinde mevcut olan inanç sistemlerini hatırlatması bakımından büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Alevî-Bektâşî Klasikleri diye ifade edilen, Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Makâlât*, *Besmele Tefsiri* ve *Velâyetnâme*'si, Kaygusuz Abdal'ın *Saraynâme* ve *Dil-Güşâ*'sı, Cabbâr Kulu'nun *Kitâb-ı Cabbâr Kulu* adlı eseri, Vîrânî Baba'nın *İlm-i Câvidân*'ı, Bursa'da kadılık yapan er-Radavî'nin *Fütüvvetnâme-i Tarikat*'ı, ve müellifleri tam olarak bilinmeyip Anonim sayılan *Erkannâme*, *Hızırnâme*, *Dâstân-ı İbrahim Ethem*, *Kitâb-ı Dâr* ve *Muhammed bin Hanefiyye Cengi* adlı kitaplar araştırmamızın temel kaynaklarını teşkil etmektedir. Bu çalışmada merkezde Alevî-Bektâşî Klasikleri olmak üzere diğer mezkûr eserlerde yer alan ve Alevîlerce Hak Muhammed Ali diye ifade edilen Tanrı, Nübüvvet ve Velâyet anlayışları işlenecektir.

Bunların yanında Şeyh Safî ve İmam Cafer-i Sadık'ın Buyrukları, Alevîler nezdinde büyük öneme haiz olan ve Yedi Ulu Ozan diye anılan, Yemînî, Şah İsmail Hatâyî, Pir Sultan Abdal, Vîrânî Baba, Seyyid Nesîmî, Kul Himmet ve Fuzûlî'nin nefesleri de temel kaynakların yanında Hak Muhammed Ali inancı etrafında araştırılacaktır.

Hak Muhammed Ali inancı başlığı altında Alevî dedelerin eserleri ve Alevî vatandaşların yoğun olarak yaşamış olduğu yerlerde yapılmış saha araştırmaları ve anketler ve klasikler ile aralarındaki kıyaslamalar da tezimizde yer alacaktır.

Bütün bunların yanında Alevîlik ile yazılmış akademik inceleme ve araştırmalar, Alevî araştırmacılar tarafından telif edilen eserler de tezimize kaynak teşkil edecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Tez çalışmasına temel teşkil eden Alevî-Bektâşî Klasikleri, Buyruklar, Yedi Ulu Ozan'ın deyişleri, Alevî Dedelerinin Alevîlik ile ilgili eserleri, Alevî vatandaşların yoğun olarak yaşamış oldukları yerde yapılan saha araştırmaları, Alevîlik ve inançları ile ilgili yapılmış bilimsel araştırmalar temin edilerek gerekli okumaların yapılması ve konu ile ilgili gerekli notların alınması hedeflenmiştir.

İslam mezhepleri tarihi araştırmalarında önem arz eden objektif, betimleyici ve karşılaştırmalı bir tahlil yöntemi izlenmiştir. Olayların ve düşüncelerin ortaya çıkarılmasında fikir-hadise irtibatına dikkat edilmiş, anlayıcı-yorumlayıcı bir metotla temel kaynaklardan istifade edilmiştir.

Alevî-Bektâşî Klasikleri ile Buyruklar ve Yedi Ulu Ozan'ın eserlerinde aktarılan Hak Muhammed Ali İnancı tespit edilerek aralarında benzerlik ve farklılıkların ortaya konması ve saha araştırmaları ile de kıyaslanması çerçevesinde gerekli notlar ve verilerin toplanması amaçlanmaktadır. Bütün bu çalışmalar yapılırken objektiflik ilkesinden uzaklaşmamaya gayret edilecektir.

Araştırmanın Kaynakları

Bilimsel araştırmalarda sonucu doğrudan etkileyen faktörlerden birisi ve en önemlisi kaynakların niteliği, kullanılan metod ve bu metodun olması gerektiği

gibi uygulanmasıdır. Dolayısıyla araştırmada kullanılacak olan materyallerin kaynaklık niteliği ve değerinin analizi bu çalışma açısından çok büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmada kullanılan temel kaynaklar Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında basılan “Alevî-Bektâşî Klasikleri” isimli eserlerdir. Araştırmanın temelini oluşturan “Alevî-Bektâşî Klasikleri” istinsah¹ tarihleri esas alınarak kronolojik bir şekilde haklarında kısaca bilgi verilecektir.

1- Besmele Tefsiri²

Besmele Tefsiri, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’ye ait bir eserdir. Hacı Bektâş³ kültür tarihimizin büyük mütefekkir ve mürşidlerinden birisidir. O, Anadolu’nun Türkçeleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli bir etkisi olmuş manevî bir rehberdir. Bu büyük insanın kendi hayatından itibaren günümüze kadar her zaman ve coğrafyada birçok seveni ve takipçisi olmuştur. Bu sevgi ve bağlılığın neticesinde kendisine nispet edilen Bektâşilik diye bir tasavvufî ekolün doğmasına sebep olmuştur.⁴

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’ye ait olan ve *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma’a Makâlât-ı Hâcî Bektâş* adı ile Manisa Kütüphanesi’nde 3536 numara ile kayıtlı olan bu eser, h. 827 (m.1423) yılında Cafer bin Hasan tarafından istinsah edilmiş 30 varaklık tek nüshadır. Hacı Bektâş’ın *Makâlât* adlı eseri ile istinsah edilmiş ve Makâlât üslûbuna benzemesi, *Besmele Tefsiri*’nin Hacı Bektâş-ı Velî’ye ait olduğu fikrini desteklemektedir.⁵

Eserde besmele okumanın fazileti, besmele çekenin kula sağlayacağı faydalar, Hz. Peygamber’in mi’raç olayı ve yaşadığı manevî haller, Hz. Peygamber ile Tanrı arasındaki konuşmalar geçmektedir. Allah’ın lütfu, ihsanı, bağışlayıcılığı, cömertliği ve insanlar arası ilişkiler işlenmektedir. Ayrıca bu

¹ “İstinsâh “yazılı bir metni veya bir kitabın örneğini çıkarıp kopya etme” demektir. Bu işi yapanlara kâtib, verrâk, nâsih, nessâh, müstensih gibi isimler verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Kaya ve Nebi Bozkurt, “İstinsah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23 (İstanbul TDV Yayınları, 2001), 369.

² Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran, (Ankara: TDV Yayınları, 2014).

³ Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili detaylı bilgi için “Hz. Ali Hacı Bektâş-ı Velî İlişkisi” isimli başlığa bakınız.

⁴ Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, Giriş, *Makâlât*, 13.

⁵ Duran, Giriş, *Besmele Tefsiri*, 29-30.

dünyada Allah rızasını isteyerek ibadet ve taat edenlerin, Allah'tan korkanların hakiki mutluluğa ereceği ifade edilmektedir. *Besmele Tefsiri*'nde iman edenlerin ve imanla "Bismillahirrahmanirrahim" diyenlerin cennetle mükâfatlandırılacağı dile getirilmiştir.⁶

2- *Dil-Güşâ*⁷

Kaygusuz Abdal'a ait olan *Dil-Güşâ*'nın Kaygusuz'un bizzat elinden çıkmış bir nüshasına rastlanılmamıştır. Eldeki yazmaların en eskileri, *Gevhernâme*'yi içine alan, h. 895/ m. 1489 tarihli Topkapı Sarayı'ndaki *Mecmû'a-i Latife* ile h. 907/ m. 1501 tarihli Marburg nüshasıdır.⁸

14. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu ifade edilmektedir. Hayatına dair kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Hakkında bilinenler, ölümünden sonra kaleme alınan anonim menâkıbnâmesi ve eserlerindeki bazı ipuçlarından hareket ederek yapılan yorumlara dayanmaktadır. Kaygusuz Alâiye (Alanya) sancağı beyinin oğlu olup adı Gaybî'dir. İyi bir tahsil gören Gaybî, zamanın aklî ve naklî bütün ilimlerini öğrenmiş cengâver biriydi; ata binmede, ok atmada, kılıç kullanmada rakibi yoktu. Ara ara avlanmaya çıkardı. Bir av sırasında vurduğu bir geyiğin peşine düşen Gaybî, geyiğin Elmalı'da bulunan Abdal Mûsâ'nın dergâhına girdiğini görür. Kaygusuz, şeyhin huzuruna çıkınca bir geyik vurduğunu, geyiğin kaçıp buraya geldiğini söyler. Abdal Mûsâ, "Attığın oku görsen tanır mısın?" deyince "evet" cevabını verir. Şeyh kolunu yukarıya kaldırınca Gaybî, attığı okun Abdal Mûsâ'nın koltuğuna saplanmış olduğunu görür ve şeyhin müridi olmaya karar verir. Bu durumu öğrenen Kaygusuzun babası ise, Teke beyinin de yardımıyla Abdal Mûsâ'nın üzerine bir ordu ile yürür. Abdal Mûsâ müritleriyle ona karşı çıkar ve kerametleri sayesinde Teke beyini öldürür. Bundan sonra babasının da rızasını alarak Abdal Mûsâ'ya intisap eden Gaybî'ye şeyhi Kaygusuz mahlasını verir.⁹

Dil-Güşâ, nazım ve nesir karışımı bazı tasavvufî hakikatleri açıklayan mesnevî nazım türünde bir eserdir. İfade tarzı, sade ve açıktır. *Dil-Güşâ* baştan

⁶ Duran, Giriş, *Besmele Tefsiri*, 30-35.

⁷ Kaygusuz Abdal, *Dil-Güşâ*, haz. Abdurrahman Güzel, (Ankara TDV Yayınları, 2009).

⁸ Güzel, Giriş, *Dil-Güşâ*, 58.

⁹ Nihat Azamat, "Kaygusuz Abdal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25 (Ankara TDV Yayınları, 2002), 74; Güzel, Giriş, *Dil-Güşâ*, 19-25.

sona bir nasihat-nâme özelliği taşımaktadır. Zaman zaman tahkiyeye (hikâye biçiminde aktarmak) başvurularak tamamen bilgileme tavrı sergilenmiştir. Kaygusuz Abdal hemen hemen her cümlesini bir ayet-i kerime ya da bir hadis ile süslemiştir. Eserde zaman zaman alegorik (herhangi bir görüntü, yaşantı veya bir davranışı söz ile canlandırıp anlatma sanatı) bir anlatım özelliği sergilenmektedir. Çeşitli bilgi ve tasavvufî mefhumlar birtakım benzetme ve mecaz unsurlarla aktarılmıştır. *Dil-Güşâ*'da vahdet-i vücûd anlayışını hatırlatan kayıtlara rastlamak mümkündür. İnsanlara dünya malına kapılmaması ve kendilerini çok iyi tanımaları tavsiye edilmektedir. “Nefsini bilen Rabbini bilir” ifadesindeki “nefis” kelimesini kendi zamanına kadar hiç kimsenin tam olarak anlayıp açıklamadığını söyleyen Kaygusuz, *Dil-Güşâ*'da daha çok nefis üzerinde durmaktadır.¹⁰

3- *Saraynâme*¹¹

Kaygusuz Abdal'a ait olduğu ifade edilen bu eserin Kaygusuz'un kendi elinden çıkmış bir nüshasına şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Mevcut yazmaların en eskileri, *Gevhernâme*'yi içine alan, h. 895/ m. 1489 tarihli Topkapı Sarayı'ndaki Mecmû'a-i Latife ile h. 907/ m. 1501 tarihli Marburg nüshasıdır.¹²

Kaygusuz Abdal, dünyanın (cihanın) bir saray olduğunu ve bu sarayın da mutlaka bir padişahının olacağını, insanın dünyaya gelmedeki asıl amacının dünya ve ahireti unutmadan “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için” çalışması olduğunu dile getirmektedir. Allah Teâlâ'ya ibadet etmenin ve Allah'ı tanımanın faziletlerini alegorik (sözle resim çizme) bir tarzda manzum ve mensur olarak ifade etmektedir.¹³

4- *Makâlât*¹⁴

Hacı Bektâş-ı Veli'ye ait olan *Makâlât*'ın aslının arapça olduğu bilinmektedir. Saîd isimli birisinin *Makâlât*'ı Türkçeye çevirdiği kitaplardaki notlardan anlaşılmaktadır. M. Esad Coşan, *Makâlât*'ın üzerine bir doktora tezi hazırlamış, daha sonra da mensur tercümesinin çeşitli nüshalarından edisyon-

¹⁰ Güzel, Giriş, *Dil-Güşâ*, 58-64.

¹¹ Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, haz. Abdurrahman Güzel, (Ankara: TDV Yayınları, 2010).

¹² Güzel, Giriş, *Saraynâme*, 85.

¹³ Güzel, Giriş, *Saraynâme*, 96-97.

¹⁴ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk, (Ankara: TDV Yayınları, 2015).

kritik yaparak doçentlik tezi hazırlamıştır. Yayımlanan bu ikinci çalışmada arapça nüshalar tanıtılmıştır. Buna göre *Makâlât*'ın bilinen iki arapça ve birçok Türkçe nüshası vardır.¹⁵

Makâlât tasavvufî nitelikli bir eserdir. Dört kapı ve kırk makamı açıklamak için telif edilmiştir. Dört kapıdan maksat; şariat, tarikat, marifet ve hakikattir. Kırk makam ise işte bu dört kapıdan girilerek katedilecek olan kırk merdiven basamağıdır. Hünkâr, *Makâlât*'ta inanan insanların dört grup olduğunu ve bunların; âbidler, zâhidler, ârifler ve muhibler olduğunu belirtmiştir. Hacı Bektâş *Makâlât*'ta insanların yapması gerekenleri tek tek bildirmiş ve bunların başlıca Allah ve Resulü'nün emrettiği şeyler olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

5- *Fütüvvetnâme-i Tarikat*¹⁷

İslâm coğrafyasında 7. asırda İran ve Irak'da neş'et edip zamanla mutasavvıflar arasında yaygınlaşan ve meslekî oluşumlara nüfuz eden “fütüvvet” kavramını konu edinen ve giderek bu teşekküllerin bir çeşit nizâmnâmesi hüviyetine bürünen eserlere genellikle “fütüvvetnâme” adı verilmektedir. Bu tür eserlerin, Seyyid Muhammed er-Radavî'nin Farsça *Fütüvvetnâme*'sinde olduğu gibi kendilerine özel adları olsa bile çok defa esas isimleri unutulmakta ve kısaca “fütüvvetnâme” olarak zikredilmektedirler.¹⁸

Fütüvvetnâmeler, fütüvvet anlayışının ve Ahîlik kurumunun ana prensiplerini ortaya koyan, yaşam kurallarını belirleyen ve insanlara toplumda ne şekilde davranmalarını öğretip açıklayan dinî-ahlâkî nitelikli nasihat kitaplarıdır. Fütüvvet düşüncesinin ne zaman ortaya çıktığı tartışılmıştır. Öyle ki bu kurumu Hz. Âdem'e kadar götürenler olmuştur. Fütüvvet kelimesinin Hz. Peygamber zamanı ile ilişkilendirilmesi bağlamında “La fetâ illa Ali La seyfe illa Zülfikar” hadisinin zikredilmesi “Fütüvvet” kavramının en güçlü dayanağıdır.¹⁹

Fütüvvetnâmelerin bazılarının müelliflerin belli olduğu halde bazılarının müellifleri bilinmemektedir. Alevî-Bektâşî Klasikleri içerisinde yer alan

¹⁵ Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, Giriş, *Makâlât*, 22-23.

¹⁶ Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, Giriş, *Makâlât*, 27-36.

¹⁷ Abdulganî Muhammed b. Alâuddîn el-Huseynî er-Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, haz. Osman Aydın, (Ankara: TDV Yayınları, 2011).

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 264.

¹⁹ Aydın, Giriş, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 15.

Fütüvvetnâme-i Tarikat, Bursa’da kadılık vazifesi yapan Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin Radavî’ye aittir. Eser Radavî’nin 931/ 1524 yıllarının başlarında yazmış olduğu *Mitâhu’d-Dekâyık fî Beyâni’l-Fütüvve ve’l-Hakâyık* isimli Fütüvvetnâme’dir. *Fütüvvetnâme-i Kebîr* olarak da bilinmektedir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Aslına en yakın nüsha olarak bilinen TDK Ktp. A/332 numarada kayıtlı mecmuanın 152-266 sayfaları arasındaki nüshasıdır.²⁰

Diğer klasikler gibi hamdele salvele ile başlayan eserde metnin yazılış sebebi, Âdem, Nuh, İbrahim kıssası, Kâbe’nin inşası, Mi’raç, Gâdir-i Hum olayları anlatılmıştır. Şeddin Hz. Ali’ye ne şekilde geçtiği, fütüvvet dereceleri, fütüvvet ehlinin tasnifi ve şartları vb. konular âyet ve hadislerle desteklenmiştir. Bunun dışında genel olarak inanç konuları, ibadet esasları, ahlâkî ilkeler, âdâb-erkân ve tarihî şahsiyetler anlatılmaktadır.²¹

6- *Velâyetnâme*²²

Tasavvufta temelini Allah’ın salih kullarına Allah tarafından verilen kerametlerin oluşturduğu velî menkıbelerinin yer aldığı eserlere menâkıbnâme/ Velâyetnâme denilmektedir. Velâyet, Arapçada velilik,²³ evliyaullahtan olan kişinin hal ve sıfatı anlamına gelen bir isimdir. Bir tasavvuf ıstılahı olarak “velî” düşmanın mukabilidir. Allah’a dost veya Allah için dost olan kişi demektir. Allah’ın gözetip koruduğu kimse ve Allah’a itaatt ve ibadet işini uhdesine alan kişi demektir ki, “İyi bilin ki Allah’ın velîlerine ne korku vardır ve ne de onlar üzüleceklerdir”,²⁴ ayet-i kerimesinin de bulunduğu kaynaklara istinad ederek Allah’ın özellikle sevip sevdirdiği ve seçtiği kendisine dost olan kullar için kullanılmıştır.²⁵

Anadolu’da 11. ve 13. asırlar arasında kuvvetlenen tasavvuf akımıyla beraber, tarikatlerin kendi şeyhleri etrafında âyin, erkân, giyiniş tarzı, zikir, dua,

²⁰ Aydın, Giriş, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 23.

²¹ Aydın, Giriş, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 25.

²² Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, haz. Hamiye Duran, (Ankara: TDV Yayınları, 2014).

²³ Velilik (evliya) sadece belli kişilere has olmayıp Allah’ın koruduğu ve yardım ettiği kimseler olarak müminler Allah’a ibadet ederek O’nun dostluğunu kazanıp velisi durumuna gelebilirler. Kur’an ve sünnette velilik için bkz. Süleyman Uludağ, “Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 25.

²⁴ Yûnus 10/62.

²⁵ Duran, Giriş, *Velâyetnâme*, 13-14.

keramet vb. olağanüstü olaylar, menâkıb kitaplarının içerisinde yer almıştır. Bu eserlerin en önemlilerinden birisi de Hacı Bektâş-ı Velî *Velâyetnâme*'sidir. Moğol saldırılarından kaçarak Anadolu'ya sığınan göçebe Türk Oymakları'nın kendi içinde yetişen, halkın manevî, ictimai ve siyasî hayatlarında önemli rol oynamış mürid zatlardan olan Hacı Bektâş'ın hayatı, erkânı, kerametleri ve yolu üzerine müridleri tarafından toplanarak bir araya getirilmiş menkıbelerin yekûnû olan bu *Velâyetnâme*, dinî-tasavvufî Türk Edebiyatı'nda yer alan menâkıbnâmeler içerisinde en bilinen ve meşhur olanıdır.²⁶

Genel olarak Allah inancı başta olmak üzere, peygamber inancı ve diğer iman esasları yanında, namaz, oruç, hac gibi ibadetler, zühd takva, ihlas gibi ahlâkî kurallardan ve tarikat içerisindeki âdâb ve arkândan bahseden *Velâyetnâme* adlı eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Eserde ayrıca Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî olmak üzere, Ahmed Yesevî, Lokmân-ı Perende, Ahî Evren Sultan, Kadıncık Ana, Hızır Nebî, Yûnus Emre, Taptuk Emre gibi Allah dostlarından ve kerametlerinden bahsedilmektedir.²⁷

Kitabın sonunda Hacı Bektâş'ın kabrinin kurşunla kaplanmasından bahsedilmektedir. Osmanlı Sultanlarından 2. Murad'ın (1404-1451) Kubbe yapıp tamamlandıktan sonra vefat ettiği, daha sonra oğlu 2. Mehmed (Fatih, 1432-1481) tahta geçip insanlara adaletle muamele ettiği ve ömrünün vefa edip çok uzun yaşamadığı ve az bir zaman hükmettiği anlatılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'ten sonra oğlu 2. Bayezid'in (Yıldırım, 1452-1512) tahta geçtiğini ve devletin onun zamanında çok zenginleştiğini ifade eden *Velâyetnâme*, 2. Bayezid'in, Hünkâr Hacı Bektâş'ın ününü duyduğunu, makamını ziyaret ettiğini, üstüne bir imar yaptırdığını ve kurşunla kaplattırarak vakfını artırdığını aktarmaktadır. Son olarak;

“...inan, türbesinin üzerini kurşunlayan Sultan Bayezid Şah'tır. Bahtını Allah artırsın. Ta kıyamete kadar devletiyle baki olsun...”

duasıyla eser bitmektedir.²⁸

7- *Erkânnâme-I*²⁹

²⁶ Duran, Giriş, *Velâyetnâme*, 16.

²⁷ Duran, Giriş, *Velâyetnâme*, 13-55.

²⁸ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 149a-646.

Mecmua halindeki bu yazmanın (*Erkânnâme*) müellifi ya da müstensihî hakkında bir bilgiye mevcut değildir. Eser, Alevîliğin yazılı kaynaklarından birisidir. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. Yazma Eserler Bölümü no: 24’de “Tasavvuf Risalesi” ismiyle yer almaktadır. Edinilen bilgilere göre yazmanın 19. yüzyılda istinsah edildiği vurgulanmaktadır. Yazma 58 varak olup, aharlı beyaz kâğıda yazılmış 13 satırlı, harekeli nesih bir yazıdan müteşekkil dört risaleden oluşmaktadır.³⁰

Birinci risale, Hz. Muhammed’in Hz. Ali’ye olan nasihatleri ile başlayıp, Şeyh Safîyüddin Erdebilî ile oğlu Şeyh Sadreddin Mûsâ arasında geçen diyaloglarla devam etmektedir. Bu konuşmalarda taliplik, müritlik, edeb, erkân, sufilik, halka sohbeti, evliyanın on iki buyruğu, talibin şeyhini ziyaret etmesi gibi konular yer almaktadır. İkinci risalede ise, tarikat ehlini bilgilendirmek için sorular sorulmakta ve mürşid, halife, pîr, üç sünnet, yedi farz, on iki imam gibi konular işlenmektedir. Üçüncü risalede ise tarikata girme usulü,, talibin mürşidine nasıl hizmet edeceği, tarikatın on iki manası, tarikat içindeki yirmi sekiz soru yer almaktadır. Son risale ise *Şeyh Safî Menâkıbı* ismini taşımakta ve risalede “Tac” ile ilgili otuza yakın konu, ayetler delil getirilerek işlenmektedir. Daha sonra Hz Ali ile İmam Cafer “Üveysîlik”³¹ tarzında konuşturularak ve talib- mürebbi ilişkisi anlatılmaktadır.³²

8- *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*³³

Kaynaklarda Cabbâr Kulu’nun hayatı ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. O’nun hayatı ile ilgili sadece *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*’nda geçen bilgiler mevcuttur. Cabbâr Kulu (el-Cabbâr) Allah’ın kulu anlamı gelmektedir. Esere göre Cabbâr Kulu’nun Allah’a duyduğu sevgi, aşk ve bağlılığa bir işaret olarak bu ismi kendisine uygun görmüştür. Cabbâr Kulu, Üveysî-Bektâşî bir dervîştir. Birçok

²⁹ Anonim, *Erkânnâme I*, haz. Doğan Kaplan, (Ankara: TDV Yayınları, 2014).

³⁰ Kaplan, Giriş, *Erkânnâme*, 13-14.

³¹ Mutasavvıflar arasında Hz. Peygamber ile bizzat görüşmeden Yemen’de çobanlık yaparken İslâm’ı duyup Müslüman olan, Üveys el-Karanî’nin mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edildiği kabul edilmektedir. Bu şekilde manevî irtibat kurarak bir şeye pire bağlananlara Üveysî, bu metoda da Üveysîlik denir. Üveysîliğin İslâm’dan önce de mevcut olduğu zikredilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Necdet Tosun, “Üveysîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 400.

³² Kaplan, Giriş, *Erkânnâme*, 14-15.

³³ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, haz. Osman Eğri, (Ankara: TDV Yayınları, 2007).

nüshası bulunan *Kitâb-ı Cabbâr Kulu* adlı klasik eser, inanç, ibadet ve ahlakla birlikte en fazla âdâb ve erkân konularına yer verilmiştir. Dört kapı kırk makam, velâyet (mürşitlik), dervişlik, sohbet, zikir, tevhid okuma, semah dönme, şariat, tarikat, marifet hakikat gibi tasavvuf ıstılahlarının tanım ve açıklamaları yanında karşılaştırmaları yapılmıştır.³⁴

9- *Hızırnâme*³⁵

Esere adını veren “Hızır”³⁶ toplum içinde “Hızır gibi yetişti”, “Her geceyi Kadir bil, her geleni Hızır” vb. deyimleriyle sıkıntı, çaresizlik ve zorda kalmış olanlara yardım eden, kişilere, evlere, ticarethanelere bolluk, bereket getiren olarak tasvir edilmektedir. Hızır’ın “ab-ı hayat” (ölümsüzlük suyu) içtiğine inanılır. Yeryüzüne bolluk, bereket dağıttığına ve ilkbaharla beraber doğanın yeniden yeşermesine ve canlanmasına yardımcı olduğuna inanılarak Anadolu’da pek çok yerde 6 Mayıs’ta Hıdırellez günü kutlamaları yapılır. İslâm kültüründe Hızır, insanların müşküllerini çözmede tayyimekan ve tayyizaman eden bir kurtarıcıdır.³⁷

Klasiklerden olan *Hızırnâme*’nin müellifi es-Seyyid Ali-zâde Hasan b. Müslim hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. *Hızırnâme*’nin telif yeri olan Öz kazasının Amasya’ya bağlı olmasından dolayı müellifin sadece Amasya’da yaşadığını söyleyebiliriz. İçerik bakımından buyruklara benzeyen *Hızırnâme*’nin pek çok nüshası bulunmaktadır. Alevî-Bektâşî geleneğindeki cem âyini,³⁸ erkân

³⁴ Eğri, Giriş, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 16-68.

³⁵ Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme Alevî Bektâşî Âdab ve Erkânı (Buyruk)*, haz. Baki Yaşa Altınok, (Ankara: TDV Yayınları, 2007).

³⁶ Hızır’ın en çok tartışılan yönü kimliğidir. Bazılarına göre o bir peygamberdir, bazılarına göre Musa gibi bir peygambere öğretmenlik yapan bir büyük zattır. O’nun veli bir zat ya da melek olduğu görüşünü savunanlar da mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 58-81; Rivayetlere göre Hızır, Hz. Âdem’in çocuklarından Kâbil’in oğlu Hazrûn veya Hz. Nûh’un oğlu Sâ’m’ın torunlarından biridir. Hızır’ın kimliği ile ilgili bkz. İlyas Çelebi, “Hızır, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 409.

³⁷ Altıok, Giriş, *Hızırnâme*, 10.

³⁸ Bezm-i Cem (zikir meclisi) ve benzeri törenlere genel anlamda “ayn-ı Cem” denilmektedir. “Âyîn-i Cem” ise yalnız Alevî-Bektâşî grupların zikir toplantılarını ifade etmektedir. Alevîler’de dedelerin, küsleri barıştırmak, müntesipleri arasındaki ihtilâfları çözmek vs. için gittikleri yerlerde görgü-sorgu toplantılarından önce, Bektâşîler’de ise tarikata giriş veya niyaz töreninden sonra nefes ve deyiş okumak, gülbank çekmek ve dem almak, suretiyle yapılır. Bilgi için bkz. İskender Pala, “Bezm-i Cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 105-106; Ayrıca, Alevilikte cem âyini için bkz. Mehmet Yaman (Dede), *Alevilik’te Cem*, (İstanbul: Can Yayınları, 2012), 7-17.

ve ritüellerini tam olarak aktaran *Hızırnâme*'deki konular genel olarak şöyledir: Dört kapı kırk makam, musahiplik, yol ve erkânı, mürebbi, kurban, tercemân kavramları, ikrar vermek, erkân çalmak, gülbank okumak, on iki imam, on yedi kemerbest, dâra durmak, tecella, tevella vb.³⁹

10- *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun*⁴⁰

Bir diğer klasik eser olan “*Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun*” adlı eserde ismi geçen İbrahim b. Edhem Arap kökenli zengin bir ailenin çocuğu iken zühd hayatını tercih etmiş bir mutasavvıftır. 162/ 779 yılında Bizanslılara karşı yapılan bir savaşta şehit olan İbrahim Edhem zühd ve takvası yanında ilmiyle de şöhrat kazanmıştır. Henüz hayatta iken her tarafa yayılmış olan İbrahim b. Edhem, kurduğu sohbet ve ilim halkalarında talebeleri ile dostlarına dersler verirken, kendisine yöneltilen sorulara yazdığı cevaplarla çok geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Hz. Peygamber vefat edince babasının acılarına dayanamayan Hz. Fatıma'nın acısını ve Hz. Peygamber'den altı ay sonra kendisine kavuşmasını anlatan *Dâstân-ı Fâtıma* eserin ikinci başlığını taşımaktadır. Metindeki son hikâye ise yine Türk edebiyatında bilinen *Dâstân-ı Hâtun*'dur. Bu kıssalar Türk halkının tasavvufî hikâyelere gösterdiği ilgiyi anlatması açısından büyük önem arz etmektedir.⁴¹

11- *İlm-i Câvidân*⁴²

Bir diğer klasik eser olan *İlm-i Câvidân*, Vîrânî Baba'ya aittir. Vîrânî Baba'nın nerede ve hangi tarihte doğduğu, nerede ve hangi tarihte öldüğü hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Âşık Vîrânî, Nesîmî, Hatâyî, Fuzûlî, Kul Himmet, Yemînî ve Pir Sultan Abdal ile birlikte Alevî-Bektâşîler tarafından yedi ulu ozandan biri sayılmaktadır.⁴³

Çok sayıda nüshası bulunduğu tahmin edilen *İlm-i Câvidân*, diğer klasik eserlerde olduğu gibi genel olarak inanç konuları, ibadet ve ahlak esasları, âdâb-erkân, dört kapı kırk makam gibi tasavvufî konular, “Ali-Ehl-i Beyt Sevgisi” gibi

³⁹ Altıok, Giriş, *Hızırnâme*, 19-24.

⁴⁰ Anonim, *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun*, haz. Mahfuz Söylemez, (Ankara: TDV Yayınları, 2011).

⁴¹ Söylemez, Giriş, *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun*, 12-16.

⁴² Vîrânî Baba, *İlm-i Câvidân*, haz. Osman Eğri, (Ankara: TDV Yayınları, 2008).

⁴³ Eğri, Giriş, *İlm-i Câvidân*, 16.

konuları ihtiva etmektedir. Vîrânî Baba, taliblere aşkın haberini vermeye çalışmakta ve âşıkların hallerini öğretmektedir. Eserinde taliblere Hakk’a kavuşma yollarını açıklayan Vîrânî, sevdirci ve inandırıcı bir üslupla Hak Muhammed Ali’yi bilebilmek için bir mürşide bağlanmak gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁴

12- *Kitâb-ı Dâr*⁴⁵

Alevî-Bektâşî Klasiklerinden biri olan ve *Kitâb-ı Dâr* ismiyle basılan eserin bilinen bir müellifi bulunmayıp anonim olarak kabul edilmektedir. Eseri yayına hazırlayan Osman Eğri *Kitâb-ı Dâr*’ın üç farklı nüshasından bahsetmekte ve içerik olarak bazı kelime değişiklikleri dışında nüshalar arasında önemli metin farklılıklarının bulunmadığını belirtmektedir.⁴⁶

Arapça’da “ev, yer, şehir” anlamlarına gelen “Dâr” kelimesi Farsça’da “ağaç, direk, idam sehпасı” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta günahlar dervişin manevî yol katetmesine engeldir. Dâr sırasında günahların toplum huzurunda ortaya çıkartılarak kul hakkı ile alakalı olanların hak sahipleri tarafından affedilmesi sağlanmış olmaktadır. Alevî gelenekte sadece hayatta olanlar değil, Hakk’a yürüyen muhib, talib, derviş, dede, baba ya da dedebaba da dâra çekilir. *Kitâb-ı Dâr*’da genel olarak Hakk’a yürüyen bir kişinin ardından üçüncü, yedinci ve kırkinci günlerinde yapılan tören olan dârdan indirmenin âdâb, erkân ve usûlü anlatılmaktadır.⁴⁷

13- *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*⁴⁸

Yazarı ve yazıldığı dönem tam olarak bilinmeyen eserin asıl nüshası Karaköy/Gümüşhacıköy’de Durmuş Topal Dede’ye ait özel kütüphanede bulunmaktadır. H. 1309 yılında Yumurta oğlu Ali b. Hüseyin tarafından istinsâh edilen bu *Cenknâme*, 15 satır halinde kaleme alınmıştır.⁴⁹

H. Ali’nin Havle b. Ca’fer el-Hanefiyye’den doğan oğlu Muhammed b. Hanefiyye kahramanlıklarıyla şöhret bulmuş bir şahsiyettir. Dönemin siyasetinden

⁴⁴ Eğri, Giriş, *İlm-i Câvidân*, 20-58.

⁴⁵ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, haz. Osman Eğri, (Ankara: TDV Yayınları, 2009).

⁴⁶ Eğri, Giriş, *Kitâb-ı Dâr*, 17-25.

⁴⁷ Eğri, Giriş, *Kitâb-ı Dâr*, 23-34.

⁴⁸ Anonim, *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, haz. Ceyhun Ünlüer, (Ankara: TDV Yayınları, 2010).

⁴⁹ Ünlüer, Giriş, *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 16-17.

daima uzak durmuş, ancak bazı art niyetli kişiler yüzünden ister istemez kendini siyasetin içinde bulmuştur. Cemel ve Sıffın savaşlarında babasının sancağını taşımıştır. Hanefiyye devrin büyük âlimleri arasında yer almaktadır. Yüksek ahlak, zühd ve takva sahibi, haramlardan ve şüpheli şeylerden daima kaçan ihlaslı bir mümin idi. Türk edebiyatında Muhammed b. Hanefiyye'ye atfedilen birçok cenknâme bulunmaktadır. Bu çeşit eser ve cenknâmelerde anlatılanlar gerçek tarihle bire bir örtüşmese de, Türk halkının bu değerli soya verdiği kıymeti göstermesi açısından bu eserler, geçmişte tekke ve dergâhlarda, köy odalarında, gece sohbetlerinde okunur, bu şekilde o kutlu ailenin anılması ve topluma dinî-tarihî bilgiler verilerek kahramanlık duyguları harekete geçirilmesi amaçlanırdı.⁵⁰

Bu eserler dışında *Şeyh Safî* ve *İmam Cafer Buyrukları*, Alevîliğin yedi ulu ozanı sayılan Seyyid Nesîmî, Şah İsmail Hatâyî, Fuzûlî, Yemînî, Vîrânî, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'in nefes ve deyişleri araştırmada yararlanılan temel eserlerdendir. Bunların yanı sıra Alevî dedelerinin eserleri, Alevîlik ile bilimsel araştırma yapmış akademisyen ve araştırmacıların Alevîlik-Bekâşîlik ile ilgili eserleri, konu ile ilgili saha araştırmaları, doktora ve yüksek lisans tezleri, dergi, makale türü yazılar da aynı şekilde araştırmaya kaynak teşkil etmiştir.

Alevîlik-Bektâşîlik üzerine yazılan kitap, makale, tez vb. araştırmaların sayılarının çok olmasına rağmen bilimsel olarak inançları ele alan, özellikle de üzerinde en çok konuşulan ve tartışılan inançlardan olan Hak Muhammed Ali inancını merkeze alarak araştırma yapan eserler gerçekten de yok denecek kadar azdır. Alevîlik ile ilgili araştırma yapan ve bilimsel eser ortaya koyan araştırmacılar bazen Alevîliğin bir yönüne ağırlık verirken diğer yönlerini ya ihmal etmektedir ya da konuya üstünkörü değinmektedir. Bunun nedenlerinden biri de Alevîliğin karmaşık bir yapıya sahip olması gösterilebilir. Ayrıca Alevîliğin yazılı ve sözlü kültürel kaynakları ile pratikte var olan inançlar arasındaki büyük ve bariz farklar, araştırmacıları bazen konunun diğer yönlerine karşı susmaya ya da fazla irdelememeye itmektedir.

⁵⁰ Ünlüer, Giriş, *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 15-16; Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 537-539.

Alevîlik hakkında Türkiye’de yapılan çalışmalarda “Hak Muhammed Ali İnancı”nın çok yüzeysel kaldığı gözlemlenmektedir. Mesela, Ethem Ruhi Fırlalı’nın, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*⁵¹ adlı eserinde Allah, Muhammed ve Ali inancı ayrı ayrı başlıklar altında sadece birkaç sayfa anlatılmakta, klasik eserlere pek fazla atıf yapılmamaktadır. Konuya diğerlerinden biraz daha detaylı yaklaşan İlyas Üzüm’ün *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*⁵² adlı eserinde Hak Muhammed Ali anlayışı çerçevesinde Hz. Ali anlayışına ağırlık verilerek Allah ve Muhammed anlayışı ayrıntılı ele alınmamaktadır.

*Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*⁵³ ve *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*⁵⁴ isimli eserlerde de, merkezde buyruklar ve birkaç klasik kaynak olmak üzere Alevîlik incelenmektedir. Söz konusu eserlerde de Hak Muhammed Ali inancı genel olarak ele alınmamakta, sadece ara başlıklarla inançlara göndermeler yapılmaktadır. Bu da okuyucuyu Hak Muhammed Ali inancı hakkında pek fazla bilgilendirmemektedir.

*Adıyaman Alevîleri*⁵⁵ isminde doktora tezi olarak hazırlanıp, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*⁵⁶ adıyla basılan eserde de gerçekten başlık tüm eser içerisinde çok dar ele alınmakta, Alevîliğin yazılı ve sözlü kaynakları çok az kullanılmakta ve Hak Muhammed Ali inancı eser içerisinde beş on sayfayı geçmemektedir.

*Alevîlikte Hak Muhammed Ali İnancı*⁵⁷ adıyla hazırlanan Yüksek Lisans tezinde ise Alevîliğin yazılı klasik kaynaklarına çok az değinilmekte, sadece buyruklar ve ozanların deyişlerinde geçen Hak Muhammed Ali inancı aktarılmaktadır. Saha araştırmaları ile kaynaklarda aktarılan bilgiler arasında kıyaslama yapılmamaktadır.

⁵¹ Ethem Rûhî Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik- Bektâşîlik*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006).

⁵² İlyas Üzüm, *Tarihsel Ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2013).

⁵³ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008).

⁵⁴ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁵⁵ Fevzi, Rençber, “Adıyaman’da Alevîlik”, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012).

⁵⁶ Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı “Adıyaman Alevîleri”*, (Ankara: Gece Kitabevi, 2014).

⁵⁷ Sümeyra, Yakar, “Alevîlik’te Hak, Muhammed, Ali İnancı”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011).

*Alevî-Bektâşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru*⁵⁸ adlı makalede Alevî-Bektâşî klasiklerinden çok fazla alıntı yapılmamakta olduğu izlenmiştir. Yedi ulu ozanın nefes ve deyişleri çok az kullanılmıştır. Genel olarak nefeslerde aktarılan bilgiler kısaca özetlenmiştir. Saha araştırmalarına da yer verilmeyen makalede, Alevîliğin kültürel kaynakları ile Anadolu Alevîleri arasında benzerlik ve farklılıklar adına kıyaslamalar yapılmamıştır.

*Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed*⁵⁹ isimli tezde klasiklere ve ozanların deyişlerine yer verilmekle beraber, tüm klasiklere ve yedi ulu ozanın nefeslerine yeterince yer verilmediği gözlemlenmiştir. Ayrıca günümüz Alevîleri ile kaynaklarda geçen inançlar arasında kıyas yapılmadığı gözlemlenmiştir.

*Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru*⁶⁰ isimli makalede İlyas Üzüm hoca, Hz. Ali'nin ulûhiyeti, velâyeti, Muhammed-Ali özdeşliği ve Hz. Ali'nin diğer yönlerini incelemekte, Alevîliğin kültürel klasik kaynakları ile yedi ulu ozanın nefeslerinden alıntılar yapmaktadır. Ancak Anadolu Alevîlerinde var olan Hz. Ali algısı ile aralarında benzerlik ve farklılıklar belirtilmemektedir.

*Alevî-Bektâşî Gelenekte Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi*⁶¹ ve *Alevî Telakkide Hz. Peygamber Sevgisi*⁶² adlı makalelerde de klasik kaynakların yanında nefes ve deyişlere yer verilmekte ancak Anadolu Alevîlerinin hali hazırdaki inançları aktarılmamakta ve kıyaslama yapılmamaktadır.

Alevî-Bektâşî Klasiklerine Göre Hak Muhammed Ali İnancı (Karşılaştırmalı Bir İnceleme) adını taşıyan bu çalışmada ise Alevîliğin yazılı klasik kaynakları merkezde olmak üzere Buyruklar, yedi ulu ozanın nefesleri, Alevîlik hakkında yazılan ve ulaşılabilen akademik ve bilimsel eserler, Alevî Dedelerinin eserleri, konuyla alakalı doktora ve yüksek lisans tezleri, saha

⁵⁸ Hamdi Gündoğar, “Alevî-Bektâşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008).

⁵⁹ Seda, Abişoğulları, “Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010).

⁶⁰ İlyas Üzüm, “Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 11, (2004).

⁶¹ Osman Eğri, “Alevî-Bektâşî Gelenekte Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, *İslâmi İlimler Dergisi* 1/1 (2006).

⁶² Cenksu Üçer, “Alevî Telakkide Hz. Peygamber Sevgisi”, *İnsan Sevgisi, 2007 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008).

araştırmaları vb. eserlerden faydalanılmıştır. Konu “Hak İnancı”, “Muhammed İnancı” ve “Ali İnancı” olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır. Her bölümde konu ile alakalı klasiklerde yer alan bilgiler ile buyruklarda ve ozanların nefeslerinde geçen bilgiler değiştirilmeden tarafsız bir şekilde aktarılmış, sonrasında Alevî Dedelerinin ve günümüz Alevîlerinin inançları tespit edilerek her başlığın altında gerekli benzerlik ve farklılıklar objektif bir şekilde aktararak kıyaslama yapılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında Alevîlik, Bektâşîlik, Kızılbaşlık ve Hak Muhammed Ali kavramları işlenecektir.

I. Alevîlik

Alevî kelimesi Arapça bir kelime olup, “Hz. Ali’ye mensup” anlamında Alevîyye ve Alevîyyûn kelimelerinin müfredidir. Alevî kavramı İslâm kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler anlamında ve siyasî, tasavvufî ve itikadî anlamlarda kullanılmıştır. Hz. Ali soyundan gelen kişilere Alevî denilmiştir. Hz. Hasan soyundan gelenlere “Şerif”, Hz. Hüseyin soyundan gelenlere “Seyyid” denilmesinin yanında her ikisinin soyundan gelenlere Alevî nisbesi de kullanılmaya başlamış ve günümüze kadar aynı nesle bağlı olanlar için “Alevî” terimi kullanılır olmuştur.⁶³

“Alevî” sözcüğünün etimolojik bakımdan anlamı belli olmakla birlikte, yüzyıllara yayılan sosyal ve tarihsel süreç devreye girdiğinde “Alevî” kavramına farklı anlamlar yükleme çabaları dikkat çekmektedir. Bazı kesimlerin bu kavramlara kendi siyasi, ideolojik amaçlarına uygun olarak kullanma yolunu seçtikleri görülmektedir. Yine son zamanlarda yayınlanan kimi popüler yayınlarda yer alan “Alevî” sözcüğünün “alev” sözcüğüne dayandığı, “Ali’siz Alevîlik”

⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, “Alevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 368.

yönündeki iddialar da⁶⁴ ancak bir zorlamadan ibaret olup bilimsel ve tarihsel dayanaklardan yoksun görünmektedir.⁶⁵

Alevîlik, İslâm düşünce tarihi araştırması yapan birisi için gerçekten en karmaşık ve çok yönlü araştırmaya ihtiyaç duyulan inceleme alanlarının başlarında gelir. Karmaşıklığı meydana getiren sebeplerin başında isim konusu gelmektedir. Alevî kavramı çok genel bir anlamda Şia ile eş anlamda olarak da kullanılmaktadır. Buna göre Alevî, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra devlet yöneticiliğine (imamete) Allah ve Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğine inanan, imametın kıyamete kadar Fatıma'dan olan soyunda veya Haşimiler'de olduğunu savunan toplulukların ortak adı olarak kullanılagelmiştir.⁶⁶ İslam Tarihi'nde genel olarak Hz. Ali'yi seven, sayan ve ona bağılı olan herkese "Alevî" denilmiş,⁶⁷ kötü anlam yüklenen Kızılbaş isminin yerine 20. yüzyıldan sonra Anadolu Alevileri için kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁸ Bundan da anlaşılıyor ki "Kızılbaş" toplumunun kendilerini ifade etmek için benimsedikleri "Alevî" isminin bu zümreler tarafından kullanımı yüz yıllık bir zaman dilimini şamildir.⁶⁹

Türkiye'deki Alevîler "Şiiler" olarak değeriendirilmek suretiyle "Alevî" kavramı "Şii" kavramı ile aynı anlamda da kullanılmaktadır. Yabancı bazı araştırmacılar iki grupta var olan ortak "Ehl-i Beyt Sevgisi"nden dolayı çalışmalarında Anadolu'daki Alevîler için, "Aşırı Şiiler", "Şii Türkler" ifadelerini kullanmaktadır. Ancak bu ortak kullanım iki grup için doğru görünmemektedir. Aralarında benzerlikler olduğu gibi belirgin farklılıklar da söz konusudur. İran'daki Şiiler ile Anadolu'daki Alevîlerin tarihsel ve sosyal süreç bakımından da farklı deneyimler yaşadıkları ve farklı şekilde evrildikleri barizdir.⁷⁰

Alevî kelimesi her ne kadar Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet gibi bazı ozanlar tarafından gerek zikir gerek silsile itibariyle tasavvuf geleneğindeki mensubiyetlerini ifade etmek için kullanılmış olsa da günümüzdeki kavramsal

⁶⁴ Faik Bulut, *Ali'siz Alevîlik*, (İstanbul: Berfin Yayınları, 2015), 512-513.

⁶⁵ Yaman, *Alevîlik Kızılbaşlık*, 18-9.

⁶⁶ Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, 151; Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 21-23.

⁶⁷ Fırlalı, *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşîlik*, 5.

⁶⁸ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, (İstanbul: Demos Yayınları, 2015), 109.

⁶⁹ Mustafa Öz, *"Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepler Tarihi"*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 758.

⁷⁰ Ali Yaman, *"Alevîlik Kızılbaşlık Tarihi"*, (İstanbul, Nokta Kitap, 2012), 21.

anlamıyla Anadolu’da kullanılmaya başlaması 19. yy. sonlarına dayanmaktadır. Alevî kelimesi söz konusu dönemden itibaren Anadolu’da Aguçenliler, Baba Onarlılar, Bektâşiler, Hubyarlılar, Keçeci Babalılar, Kızılbaşlar, Tahtacılar vb. genellikle soya dayalı sosyal bir yapı ve bu sosyal yapıya uyarlanmış bir tasavvuf anlayışı sürdüren ve kimi Melamet, kimi Abdal, kimi Üveysi, kimi Ahilik gibi farklı geleneklere müntesip grupları tanımlamak için bir üst kimlik veya bir “şemsiye kavram” olarak kullanıldığı görülmektedir.⁷¹

II. Kızılbaşlık

Kızılbaş ismi, 10. asırdan itibaren İslâm’ı kabul etmeye başlayan ve İslâm’ı önceki bazı inanç ve gelenekleriyle kendilerine özel biçimde bağdaştıran göçebe Türkmen oymakları için değişik zaman ve coğrafyalarda kullanılan çok sayıdaki isimlerden biridir.⁷²

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynaklarında ve bugün bile insanlar arasında son derece yanlış ve olumsuz anlamda kullanılan “kızılbaş” kelimesi, kırmızı börk veya başlık giyen Sünnî-Alevî Türkmen boylarına verilen bir isimdir. Altaylı Şamanlardan gelen başa kırmızı külah takma geleneği, Türklerin İslâmiyeti kabulü üzerine ortadan kalkmamış fakat birçok Şaman geleneği⁷³ gibi kutsallık kazanarak İslâmî bir menşee bağlanmaya çalışılmıştır. İslâm öncesi maddi-manevi pek çok kültür unsuru da, adeta İslâmlaştırılmış ve aynı samimiyet ve heyecanla yaşatılmaya çalışılmıştır.⁷⁴

“Kızılbaş” kavramı Şeyh Haydar döneminde ortaya çıkmıştır. “Kızılbaş” teriminin ilk defa ne zaman kullanıldığına ait kesin bir yargı olmamakla birlikte, genel görüş, bu adlandırmanın 15. asrın son çeyreğinden sonra ortaya çıkmış olduğu yönündedir. Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar, değişik Türkmen boylarının meydana getirdiği taraftar kitlesine her biri bir imamı temsil etmek

⁷¹ Cenksu Üçer, “Hz. Ali Sempozyum Bildirileri”, *İzmir DEÜİFV Yayınları*, (2007): 117.

⁷² İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 546.

⁷³ Yusuf Ziya Yörük, *Türklerin Müslüman Olmadan Evvel Benimsediği Dinler ve Şamanizmin Bu Dinler Üzerinde Görülen Tesirleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 17-25; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 70-74.

⁷⁴ Fırlıklı, *Türkiye’de Alevîlik-Bektâşîlik*, 7-8.

üzere on iki dilimli kırmızı börk giydirmiş ve giderek bu kitleler “Kızılbaş” ismiyle anılır olmuştur. “Tâc’ı Haydarî” ya da kısaca “taç” diye zikredilen bu baş giysisi, beyaz bir t lbent üzerine sarılan sürahi biçiminde on iki dilimli kırmızı bir kavuktan ibarettir. “Kızılbaş” terimi zamanla tüm Safev  yandaşığını kapsayan sosyal tabanı tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır.⁷⁵

Rivayete göre Hz. Peygamber, Uhud Savaşında Mekkeli müşrikler tarafından yaralanınca, akan kanlar başını tamamen kızıla boyar. Bundan dolayı Hz. Ali, katıldığı diğ r savaşlarda başına kırmızı bir başlık takar. “Kızılbaş” tabiri de bundan ötürü verilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁶

Alevî Dedesi Mehmet Yaman’a göre, Alevîlere Kızılbaş denilmesi şu rivayetlere dayanmaktadır:

- 1- Uhud Savaşı’nda, Hz. Muhammed’i korumak için kendini siper eden Eb  D c ne’nin başındaki sarık al kızıl kana boyanmıştı. Kıp kızıl olmuşt .
2. Hayber Savaşı’nda Hz. Ali başına kırmızı sarık sarmıştı.
3. Sıffin Savaşı’nda, Muaviye askerlerinden ayırt etmek için Hz. Ali, askerlerinin başına kırmızı sarık sardırmıştı ve kendisi de kırmızı sarık takmıştı.
4. Hz. Ali, K fe’de İbn-i Mülcem’in vurduğı kılıçla başından yaralanmıştı. Başındaki bez, akan kanlarla kızıl bir ta ’a benzemişti.
5. Safev  soyunun atası sayılan şah Firuz, bazen başına kırmızı külah giyerdi. Kaynaklarda Zerrin K l h (Kızıl K lahlı) olarak anılmıştır.
6. şeyh Cüneyd’in oğlu şeyh Haydar, babasını öldüren Sultan Halil’den intikam almak için şirv n’a yürürken askerine kırmızı sarık bağılattı.
7. şah İsmail’in ordusu Kızıl sarıklı idi.

Yaman, Alevîlerin kendilerini “Kızılbaş” diye nitelemediklerini, ancak muhalifler tarafından kendilerine bu lakabın, küçümsemek ve kötü göstermek için kullanıldığını, Alevîlerin de “Mademki bizi kastediyorlar, kabul ederiz”, diyerek,

⁷⁵  mit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 35-53.  z m, *Tarihsel Ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 48-9;  z, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 757; Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, (İstanbul: İnkilâp Yayınevi, ts.), 87.

⁷⁶ Sayın Dalkıran, “Alevî Kimliğı ve Anadolu Aleviliğı  zerine Bir Deneme”, *EKEV Akademi Dergisi*, 6/10 (Kış 2002): 99.

biraz da onu söyleyenlerin bilgisizliğine acıma hissi içinde “Kızılbaş” nitelemesini kabullendiklerini söylemektedir.⁷⁷

Şeyh Haydar’ın Anadolu’da bulunan ve Anadolu’ya gelen müritleri bu tür serpuş (şapka) giydikleri için, halk tarafından önce istihza yollu ”Kızılbaş” lakabıyla anılmış, daha sonra ise bu lakap yaygınlaşarak Safevi Tarikatı’na mensup ve onlar adına faaliyette bulunanlar için kullanılır olmuştur. Kızılbaş zümrelerin daha sonraları Osmanlı’ya karşı ayaklanmaları sonucunda yıpranan ve halk tarafından farklı telakkilere sebep olan “Kızılbaş” isminin kullanımı 20. asrın başlarında sona ermiştir.⁷⁸

III. Bektâşîlik

Anadolu Alevîliğine yazılı ve sözlü gelenekte birtakım isimler verilmiştir. Bunların başında da “Bektâşîlik” gelmektedir. Bektâşîlik, Hacı Bektâş tarafından kurulan bir tarikatın adıdır. Ehl-i Beyt ve Hz. Ali sevgisi, tevellâ, teberrâ gibi Alevîliğin temel esaslarına bağlı olduklarından Bektâşîliğe Alevîlik demek mümkündür. Anadolu’da her Bektâşî Alevî olduğu halde, her Alevî Bektâşî’dir denilemez. Bundan dolayı Köy Bektâşîsi, Şehir Bektâşîsi ayrımı yapılmaktadır. Köy Bektâşîlerine Alevî, Şehir Bektâşîlerine Bektâşî denmektedir. Bektâşîlik bir tarikat olduğu için, bu tarikatın yollarına uyan herkes Bektâşî olabilir; ancak Alevîlik soya bağlı olduğundan sadece anne-babası Alevî olan Alevî olabilir.⁷⁹

Alevîlik ve Bektâşîlik, inanç bakımından birçok ortak özellik taşımaktadır. Bununla birlikte Bektâşîlik, temel kuralları ve ibadetleri olan bir tarikat olduğu halde Alevîlik, Hz. Ali soyundan olmaya önem veren bir kimliktir. Bektâşîlik ilk zamanlarda herkese açık bir tarikatken, Alevîlik gizliliği esas almıştır. Sonradan Bektâşî olunabildiği halde sonradan Alevî olunmaz. Alevîlikte dede olmak için belirli bir ocağa veya soyca Hz. Muhammed’e veya Hz. Ali’ye bağlanmak gerekir. Alevîlikte her köy bir ocağa bağlıdır ve bu ocaklara ayrış bir gelenek halini

⁷⁷ Mehmet Yaman (Dede), *Alevîlik İnanç, Edep, Erkân*, (İstanbul: Demos Yayınları, 2018), 45-46.

⁷⁸ Erkan, 16. *Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 35-53. Öz, *İslâm Mezhepler Tarihi*, 757-758.

⁷⁹ Fıglalı, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, 6-7; Ahmet Yaşar Ocak, “Bektâşîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 373.

almıştır. Onlara göre Hacı Bektâş'ın genel bir sıfatı yoktur. O da bir Ocakzade'dir ve Seyyid'dir. Tarikatta isteyen istediği şeyhe intisap edebildiği halde, Alevîlikte şahsın babası hangi ocağın talibi ise oğul da o ocağın talibidir, başka bir ocağa intisap edemez. Ocak, babadan-oğula bir nevi miras yoluyla intikal etmektedir. Bektâşîlikte “Dede” veya “Baba”, yetenekli, Yol'un eğitimini ve terbiyesini almış kişiler arasından seçilirken, Alevîlik'te babadan oğula geçmektedir. Bir Bektâşî, Alevî'ye kız verebilir; yeter ki nasip almış olsun. Bektâşî olmak isteyen herkes bir tekkeye başvurur, giriş töreninde ikrar verip Bektâşî olabilir ama Alevî, “daldan, budaktan gelmez, kökten sürer”. Özetle Alevîlik soy esasına bağlıdır, atası Alevî olmayan sonradan istese de Alevî olamaz. Bektâşîler bağlı oldukları Türkmen boylarından zamanla koparak tarikat düzenini oluşturmalarına rağmen, Alevîler gelenek ve göreneklerine daha bağlı olup tarikat düzeni içerisinde yapılanmamışlardır.⁸⁰

⁸⁰ Birol Azar, “Benzerlik ve Farklılıklar Ekseninde Alevî Bektâşî İnançları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2, (2005): 81-87.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE HAK MUHAMMED ALİ İNANCI

Hak Muhammed Ali kavramlarının mâhiyetlerini ve her kavramın içerisinde barındırmış olduğu sınırı belirlemek oldukça güçtür. Bu nedenle söz konusu kavramların açıklaması ile ilgili Alevîler arasında birbirinden farklı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Bu inanç sisteminin Alevî toplumuna diğer din ve inanışlardan geçtiği öne sürülmektedir. Örneğin bu inanç sisteminin Şamanizm’de tapınılan Gök Tanrı’nın timsali olan Güneş, Ay ve Yıldız, Alevîlikte Hz. Muhammed-Güneş, Hz. Ali Ay, Hz. Fatıma-Zühre yıldızı şeklinde yorumlanmıştır.⁸¹

Alevî-Bektâşî Klasikeri’nde sık sık göze çarpan inançlardan birisi Hak Muhammed Ali inancıdır. Mesela, *İlm-i Câvidân*’da, Muhammed’i bilmeyenin Ali’yi bilemeyeceği, Ali’yi bilmeyenin Hakk’ı bilemeyeceği ifade edilmiştir.⁸²

Erkannâme adlı klasik eserde ise talibin şöyle dua etmesi tavsiye edilmektedir. “Her türlü gam ve keder senin azametle çözülür Ya Allah! Senin peygamberliğle çözülür Ya Muhammed! Senin Velâyetle çözülür Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!”⁸³

Cafer-i Sadık Buyruğu’nda tarikat içerisinde olan sofı ve musahiplere birbirlerine karşı terbiyeli ve saygılı olmaları, birbirlerine kötü söz söylememeleri, abdestsiz gusûlsüz, taharetsiz gezmeleri gibi çeşitli tavsiyeler edilmektedir. Birbirlerine misafir olduklarında misafirperver olmaları istenmekte, böyle yapan kişilerin “Allah-Muhammed-Ali Aşkını” elde etmiş olacakları ifade edilmekte, bu

⁸¹ Metin, Bozkuş, “Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevîlerin İnançları”, (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1999), 129.

⁸² Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 6b-107.

⁸³ *Erkannâme I*, 25a, 110.

şekilde davranmayanların Şeytan ve Yezid'in yolunu takip etmiş olacakları uyarısı yapılmaktadır.⁸⁴

Allah'ın isminin “elif” olduğu, Velâyet Şahı'nın Hz. Ali olduğu ve Hz. Muhammed'in nübüvvetin sahibi olduğu gibi Hak Muhammet Ali Aşkını ifade eden nefesler Kul Himmet'te sık sık rastlanmaktadır. Allah Teâlâ'dan sık sık yardım ve medet dilenmekte, kendisine sığınmakta, Allah Muhammed Aşkını sık sık dile getirilmektedir:

Bâtınımda bunu verdi yâdına
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
Sen sebep oldun benim azadına
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
Eliftir Allah'ın ismi evveli
Velâyet mülkünün şahıdır Ali
Düşmüşüm ben sana sunmuşum eli
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
Çün nazar kılınca levhin aşkına
Tutsak olduk yardım eyle düşküne
On yedi kıyam besteler meşkine
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
...
Nebiler veliler sadıklar için
Şehitler gaziler âşıklar için
Dergâhına lââyık kullar için
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
Senin binbir adın kâdî-i hâcat
Sana sığınmışım muhibb-i da'vat
Kapına gelene verirsin necat
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
Geda Kul Himmet'in çoktur günahı
Sana sığınmışım âlem penahı
Duamızı kabul eyle İlâhî/Allah medet ya Muhammet Ya Ali⁸⁵

Kul Himmet;

“Cümle bir mürşide demişler belî

Tesbihleri Allah Muhammed Ali”

dizeleriyle tesbihlerinin Hak Muhammed Ali olduğunu ifade etmekte,⁸⁶

Her sabah ötüşür kuşlar ey zâhid
Allah bir Muhammed Ali diyerek
Bülbül de gül için figana başlar
Allah bir Muhammed Ali diyerek⁸⁷

⁸⁴ Fuat Bozkurt, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 54-5.

⁸⁵ İbrahim Aslanoğlu, *Kul Himmet*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 65-7.

⁸⁶ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 61.

⁸⁷ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 51.

dizeleriyle de her sabah kuşlar dâhil bütün canlıların Allah Muhammed Ali diye zikir yaptığını dile getirmektedir.

Hak Muhammed Ali üçü de nurdur
Birini alma sen üçüde birdir
Onların koyduğu bir doğru yoldur
Danıştı Muhammed böyle der Ali⁸⁸

dizeleriyle Hatâyî, Hak Muhammed Ali'nin üçünün de nur olduğunu söylerken üçünün de hak, doğru ve gerçek olduğunu ifade etmek istemiştir.

“Allah bir Muhammed hak Tanrı birdir

Erenler üstünde balkır bir nurdur”

sözleriyle de Allah'ın bir ve tek Hz. Muhammed'in Hak peygamber olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹

Hak Muhammed Ali inancı Pir Sultan'ın nefeslerinde de sık sık üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Pir Sultan Allah'ın bir, Muhammed ve Ali'nin hak (gerçek) olduğunu sık sık ifade etmektedir.

Ben gayrı nesne bilmezem
Allah bir Muhammed Ali
Özümlü gayra salmazam
Allah bir Muhammed Ali
Bir mum yanar bir şişede
Bülbül eğlenmez meşede
Yedi iklim dört köşede
Allah bir Muhammed Ali
İki kişi gördüm yuvada
Döner muallak havada
Dağda deryada ovada
Allah bir Muhammed Ali
Yaktıcağım bir çırağıdır
Bindireceğim bir Buraktır
Yerden göğe bir direktir
Allah bir Muhammed Ali
Pir Sultan'ım bu bir sırdır
Sırrımı saklayan erdir
Ayda sırdır günde sırdır
Allah bir Muhammed Ali⁹⁰

Altı iman esasını kabul eden Adıyaman Alevîlerine göre, Allah; Muhammed ve Ali'yi kendi nurundan yaratmıştır. Hz. Muhammed ile Ali birdir, beraberdir. Ayrıca yöre Alevîleri, Hz. Ali'nin farklı sıfatlarla gösterilmeye çalışıldığını, bu tür yorumların Alevîlikle çeliştiğini, Alevî geleneğinin tarihsel

⁸⁸ İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi 2*, (Ankara: Saypa Yayın Dağıtım, 1995), 172.

⁸⁹ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri 2*, 177.

⁹⁰ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri 2*, 44-45.

kültürüne uygun olmadığını, Alevîliğin İslâm'ın kendisi olduğunu beyan etmişlerdir.⁹¹

Tokat Yöresi Alevîleri'ne göre ise Hakk Muhammed Ali inancındaki Hakk, her şeyin yaratıcısı ve tek ilah olan Allah, Muhammed, Allah'ın kendilerine vahyettiği peygamberlerinin en sonuncusu olan Hz. Muhammed'dir. Ali ise Allah'ın arslanı, Hz. Muhammed'in damadı, amcasının oğlu, büyük kahraman vb. bütün üstün meziyetleri dolayısıyla kendisine velâyet kapısının piri olma özelliği verilmiş olan Hz. Ali'dir. Buna göre, Hakk ilah, Muhammed peygamber, Ali ise velâyet kapısının piridir.⁹²

Hakk Muhammed Ali inancıyla ilgili olarak Erzincan Tercan yöresi Alevîleri'ne göre Hak, yaratıcı olan Allah'ı, Muhammed son peygamber olan Hz. Muhammed'i temsil etmektedir. Ali inancına gelince; öncelikle Hz. Ali peygamberimizin yakını ve damadıdır. İlk Müslümanlardandır. Peygamberin yanında yetişmesinden dolayı İslâmiyet'i en güzel öğrenen ve onu en güzel anlayıp öğreten kişidir. Gerek ilmi alanda gerekse savaş alanlarında yerine getirdiği görevler neticesinde Hz. Ali İslâm'ın koruyucusu olmuştur. Hz. Ali ile ilgili kabullerden en önemlisi ise şüphesiz hem zahir âlemde hilafetle, batın âlemde ise Velâyetle Hz. Muhammed'e halef ve varis olmasıdır. Hz. Ali Velâyet makamının piridir.⁹³

HacıBektâş Yöresi Alevî-Bektâşîleri, Allah'ı, Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi çok sevdiklerini, derin bir aşk duyduklarını söylemektedirler. Allah yaratıcı, Hz. Muhammed Allah'ın peygamberi, Hz. Ali de Allah'ın arslanı, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olarak kabul edilmektedir. Bu inanç Allah Muhammed Ali üçlemesi ile dile getirilmektedir. Ancak bu üçlemenin Hristiyanlıktaki teslis inancıyla hiçbir alakası olmadığı tespit edilmiştir.⁹⁴

Klasik eserlerde sık sık geçen bir ifade olan Hak Muhammed Ali ifadesinde Hak yaratıcıyı, Muhammed nübüvveti, Ali de velâyeti temsil

⁹¹ Rençber, "Adıyaman'da Alevîlik", 48-49.

⁹² Ahmet Turan ve Cenksu Üçer, "Bir Alan Araştırmasının Anatomisi: Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf Ve Adetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20-21 (2005): 53.

⁹³ Fatih, Bilgin, "Tercan Yöresi Alevîliği", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 44.

⁹⁴ Hasan, Yavuzer, , "HacıBektâş Yöresi Bektâşî İnançlarının Din Sosyolojisi Yönünden İncelenmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1993), 47.

etmektedir. Klasiklerde Allah Muhammed Ali birbirinden ayrılmadan, bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bunu ifade etmek için ise Hak Muhammed Ali yolu denilmektedir. Allah tektir, Muhammed haktır, Ali ise velidir. Nübüvvet Hz. Muhammed'e, Velâyet ise Hz. Ali'ye gelmiştir. Hz. Muhammed, Peygamber ve peygamberlik makamının temsilcisi; Hz. Ali ise veli, Velâyet ile hilafet makamının temsilcisidir.

Yedi ulu ozanın nefeslerinde klasiklerdeki Hak Muhammed Ali inancına paralel kayıtlar bulunsa da daha çok tasavvufî, batınî yönleri önplanda olan şiirlere rastlanmaktadır. Bu bağlamda klasikler ile deyiş ve nefesler yer yer benzerlik gösterse de yer yer farklılık arz etmektedir.

Alevîlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yapılan mülakatlar ve anketler neticesinde şu sonuçlara varılmıştır. Allah birdir, Muhammed haktır, Ali, Allah'ın aslanıdır. Allah, esirgeyen ve bağışlayandır. Allah yaratandır, bağışlayandır, rahmandır, rahimdir, merhametlidir. O'ndan başka ilah yoktur. Hz. Muhammed, son peygamberdir. Allah'ın elçisidir. İslâm dininin kurucusudur. Kur'ân-ı Kerim'in tebliğcisidir. Ali, Allah'ın sevgili kuludur, velidir. Allah Muhammed Ali üçlüsü evrendeki ve gönüllerdeki nuru ifade etmektedir. Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadıdır. Yakınlığı Hz. Harun'un Hz. Musa'ya yakınlığı gibidir. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin ahiret kardeşidir. Alevîler bu kardeşliği musahiplik olarak değerlendirirler. Bu bağlamda klasiklerdeki Hak Muhammed Ali inancınının yöre Alevîlerinde daha baskın olduğu müşahade edilmektedir. Buna ilavete yöre halklarında ozanların deyiş ve nefeslerinde yer alan batınî anlayışlara da rastlamak mümkündür.

II. HAK/ALLAH İNANCI

“Sabit ve doğru olmak, gerekli olmak, bir şeyi gerçekleştirmek” anlamlarında mastar olarak kullanılan “hak” kelimesi isim olarak “varlığı kesin olan şey, sabit, gerçek, doğru,” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca sözün ve işin doğrusu, yakın bilgi, milk, adalet gibi anlamlar da taşımaktadır.⁹⁵ Hak kelimesi müfessirlere göre, Allah, Kur'an, İslâm, adâlet, tevhîd, haram, helal, sıdk gibi

⁹⁵ İbn. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4 (Beyrut: Dârü's-Sâdir, 1421/ 2000), 178.

anlamlarda kullanılmaktadır.⁹⁶ Ayrıca vücûb, lüzum, sübut, sevap, sıhhat, cevaz manalarının yanında Kur'an-ı Kerim'de Hz Muhammed'den kinaye⁹⁷ edilerek kullanılmıştır.⁹⁸ Râgıb el-İsfahânî, “hakk”ın esas anlamının “mutabakat ve muvafakat” olduğunu ifade ettikten sonra hakkın genel olarak dört anlama geldiğini ifade etmektedir. 1. İşi hikmete uygun olarak meydana getiren kişi; bu yüzden Allah Teâlâ için “O, Hak’tır”, denilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “...sonra gerçek ilah (HAK) olan Allah’ın huzuruna çıkarılacaklar ve ilah diye uydurdukları putlar onları terk edip gidecektir”.⁹⁹ 2. Hikmete göre yapılan iş; bundan dolayı Allah’ın yaratmış olduğu bütün fiiller bu anlamda haktır. Mesela, ölüm haktır, dirilme haktır, dediğimiz gibi. Allah Teâlâ’nın “Hak Rabbinin katındandır,”¹⁰⁰ demesi de bu anlamdadır. 3. Doğru olarak inanma ve bu şekilde kazanılmış inanç. Allah Teâlâ’nın “Allah onların ayrılığa düştükleri şey konusunda müminlere doğru yolu(HAK) gösterdi,”¹⁰¹ demesi gibi. 4. Gerektiği zamanda, gerektiği şekilde meydana gelen iş. Bu anlamda, Allah Teâlâ’nın “Allah’ın Rab olduğu nasıl gerçek (HAK) ise,”¹⁰² buyurması gibi.¹⁰³

Alevî-Bektâşî kültürel kaynaklarında Hak/Allah anlayışıyla alakalı farklı tasavvurlar görmek mümkündür. Genel olarak geleneksel İslâm anlayışının tevhid esasına uygun Allah inancı görülmektedir. Sözlü edebiyat ve yazılı kaynaklarda Allah’ın sıfatları, fiilleri ve güzel isimleri anlatılmıştır Ancak bunun yanında, sıra dışı denilebilecek bazı kesimlerde “Panteizm”, “Hulûl” ve “Müşebbihe” benzeri inanışların mevcut olduğu müşahade edilmektedir. Alevîliğin farklı kaynaklardan beslenmiş olduğu fikri bu durumun nedeni olarak düşünülmektedir.¹⁰⁴

⁹⁶ Çağrııcı, Mustafa, “Hak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 15 (İstanbul TDV Yayınları, 1997), 137.

⁹⁷ Bakara 2/146.

⁹⁸ Hasîrizâde Elif Efendi, *en-Nûrû'l-Furkan fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, c. 1 (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 357.

⁹⁹ Yûnus 10/30.

¹⁰⁰ Bakara 2/147.

¹⁰¹ Bakara 2/213.

¹⁰² Yûnus 10/33.

¹⁰³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru's-Sâmiyye, 1998), 246.

¹⁰⁴ Gündoğar, “Alevî-Bektâşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru”, 56-57.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinden biri olan *Erkânnâme*, “övgü ve hamd âlemlerin yaratıcısı Allah’a aittir” sözleri ile başlamaktadır.¹⁰⁵ Şeyh Safî, bir talibin menâkib okuduğunda veya dinlediğinde Hak dostu olacağını ifade etmekte,¹⁰⁶ evliya sözünü dinleyen ve Menakıp ne derse yerine getiren talibin öldüğü zaman Hakk’ın cemalini görme bahtiyarlığına erişeceğini söylemektedir.¹⁰⁷

Yine aynı eserde “musahiplerin birbirlerine karşı edebi” başlığında;

Hakikat ona derler ki ne işlenirse işlensin batılı gerektirmeyen ve hak olandır. Hatası ve şüphesi olmayıp, küfrün iman olduğu, tek amacın Allah olduğu bir makamdır. Tecellâ’yı Zât’tır. Zât’a her doğan şey sıfat olur ve onda perde olmaz

sözleriyle “Hak” ve “Hakikat”ten bahsedilmekte, Hakk’ın bir olup iki olmadığı anlatılmakta, hak ve hakikatin mahiyeti ile ilgili taliplere nasihat edilmektedir.¹⁰⁸

Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla sözlere başlayan diğer bir klasik eser olan *Kitâb-ı Dâr*, Hak Teâlâ’nın varlıkları yoktan var eden, her şeyi yaratan, ölmüş olanları yeniden diriltten, günahları af eden, hastalara şifa veren olduğunu dile getirmekte ve müminlerin “dâra durup”,¹⁰⁹ Allah’tan her türlü hayır için dua etmelerini istemektedir.¹¹⁰

Şeyh Safî Buyruğu da, her türlü övgü ve hamdin Allah Teâlâ’ya ait olduğu, gökleri ve yeri yarattığı, kendisinden başka ilah olmadığı, diri ve kayyum olduğu, hiçbir şeyin O’na benzemediği, işiten ve bilen, başlangıcı ve sonu olmayan olduğu sözleriyle başlamakta ve bu şekilde Allah inancına vurgu yapılmaktadır.¹¹¹

Alevîler için çok mümtaz bir yere sahip olan Hacı Bektâş-ı Veli, hak yolda olanların kırk makama uymaları gerektiğini bildirdikten sonra, bu kırk makamdan herhangi birini eksik yapanın, diliyle iman ettiğini iddia edip kalbiyle iman etmemiş olacağını dile getirmektedir. Ayrıca zekâtını vermeyenin, Hz.

¹⁰⁵ *Erkânnâme I*, 1b, 25.

¹⁰⁶ *Erkânnâme I*, 8a, 50.

¹⁰⁷ *Erkânnâme I*, 9a, 54; 9b, 57.

¹⁰⁸ *Erkânnâme*, 42a, 178; 42b, 181.

¹⁰⁹ Tarikata gireceklerin ikrâr verdikleri yerin adıdır. Alevî-Bektâşî geleneğinde sadece hayatta olan tâlib ve dervişler dâra çekilmez. Hakk’a yürüyen muhib, talib, derviş, dede, baba veya dedebaba için de dâr çekilir. Bkz. Eğri, Giriş, *Kitâb-ı Dâr*, 24-5.

¹¹⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 1b-37; 2a-38.

¹¹¹ Şeyh Seyyid Safî, *Kitâb-ı Menâkib-ı Şerif Kutbu’l-Ârifin Hazreti Şeyh Seyyid Safî (Şeyh Safî Buyruğu)*, Haz. Doğan Kaplan, (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 12b-35.

Muhammed Mustafa'yı inkâr edenin veya Tanrı'nın hükümlerinden herhangi birini inkâr edenin amellerinin boşa çıkacağını bildirmiştir.¹¹²

“Allah adı ile söze girelum” denilerek Allah'ın adını anmanın önemine dikkat çekilen¹¹³ *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*'in ilerleyen bölümlerinde İbrâhîm Edhem'in Mekke, Medine ziyareti için yollara düştüğü sırada;

Tacı tahtı Horasan'da
Malı mülkü koyup anda
On sekiz yıl gelüp anda
Odun çeken babacuğum
Hakk'ın ibretine bakup
Anamı hasretle yakup
Kolcuğazına ip takup
Odun çeken babacuğum
...
Hakk ibretini görüp
Kalkup bu yollara girup
Hak emrine muti' olup
Odun çeken babacuğum

dizeleriyle, Hak Teâlâ'nın emrinin ne kadar üstün ve yüce olduğunu vurgulayarak Hak inancının önemine değinmektedir.¹¹⁴

Alevîlerin yedi ulu ozanından biri olan Vîrânî Baba, mensur eseri *İlm-i Câvidân*'da da diğer klasiklerde olduğu gibi övgü ve hamdin yalnız ve yalnız Allah'a mahsus olduğunu belirtmektedir. Devamında övgüden kastın ise Allah Teâlâ'yı anmak olduğunu, Allah'a kavuşmak isteyen, kendi özüne bakması gerektiğini, kendini bilen Hakk'ı bileceğini, kendi özüne bakıp Hakk'ı bilmeyenin hayvandan aşağı olacağını belirtmektedir.¹¹⁵ Hakk'ı inkâr edenin nefsinin kölesi olacağını, kibrinden dolayı gözünün göremeyeceğini, kulağının duyamaz olacağını ve bundan dolayı hırslı olup şeytanın yolundan gideceğini de ayrıca dile getirmektedir.¹¹⁶

Hak inancından, Allah Teâlâ'ya inanmanın gerekliliğinden, Allah'ın bir ve tek olduğundan eserinde geniş geniş bahseden *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, Allah'ın özellik ve sıfatlarına değinmekte ve Allah inancının öneminden bahsetmektedir:

Bir münezzeh Pâdişâhsın, şerikin yokdur Sen'ün

¹¹² Hacı Bektâş, *Makâlât*, 10b-81; 11a-82.

¹¹³ *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, 1b-21.

¹¹⁴ *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, 9a-50.

¹¹⁵ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 1b-67.

¹¹⁶ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 2b-75.

Hiç kimsenün akı yitmez, hikmetün çokdur Sen'ün
Gâh kışı yaz idersin, türâbları toz idersin
Açarsın tomurcuk gülü, bülbüle pervâz idersin
Gâh kışı yaz idersin, âlemi teşviş idersin
Kudretine akıl yitmez, aceb iş idersin
Kulun, câriyen çokdur Sen'ün
İlminden taşra bir şey yokdur Sen'ün
Afv idici Pâdişâh'sın, rahmetün çokdur Sen'ün
Çürük dünyaya meyl iderüz, nefs-i hevâsına giderüz
Zulmü kendimüz iderüz, kimseye zulmün yokdur Sen'ün
Kulum dirsın, Allah diyene, Sen'ün hükmüne uyana
Hûrîler, köşkler virürsın, cânı yoluna koyana
Cabbâr Kulu eydür, bu sözler hakdur, Hakk'ı inkârım yokdur
Sabr idüp, şükürin bilene, Sen'ün nimetlerün çokdur.¹¹⁷

Kaygusuz Abdal;

Cümle varlık Sultân'undur milk anun
Milkün içinde görünen halk anun
Cümle halkun nidüğün Sultân bilür
Pes anun işine şerik kim olur
Sultânun milki içinde gayrı yok
Çün hâkim oldur arada gayrı yok
Gel iy tâlib Hakk'a hilâf eyleme
Gayrı yokdur beyhude lâf eyleme
Gayrı yok peygüle virme inşana
Pey-rev olmak istemesün şeytana
İnkârı ko hâlis eyle ikrârun
İslâmı anla kes ahi zünnârun¹¹⁸

dizeleri ile bütün varlığın hakiki manada Allah'a ait olduğunu, Allah'ın ortağı olmadığını, Allah'ın mutlak hakimiyet sahibi olduğunu bildirmekte ve Allah'a inanmanın gerekliliğini, Hak'tan başka ilah aramanın boş bir arayış olduğunu da ifade ederek Hak/ Allah inancının önemine vurgu yapmaktadır.

Yedi Ulu Ozan'dan biri olan Yemînî'nin nefeslerinde Allah, mutlak yaratıcı, her şeye gücü yeten, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyi işiten ve bilen, kullarına rızık veren, günahlarını bağışlayan olarak ifade edilmekte ve Allah inancına vurgu yapılmaktadır:

Ezel yâd idelüm hayy ü kadîmi
Di bismillâhirrahmânirrahimi
Hakîm ü hâkim ü kakhâr-ı âlem
Semi' sâmi' ü rezzâk-ı âdem
Refî' ü kâlik u fa'al ü fâ'il
Mucîb ü vâsi' ü tevvâb u 'adil
Mukît ü vâhid ü fettâh u kâbız
Hasîb ü câmi' ü muğnî vü hâfız
Basîr ü hem kerîm ü zü'l-celâl ol

¹¹⁷ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 119b-557; 120a-558.

¹¹⁸ Kaygusuz, *Saraynâme*, 11a-152.

Latîf ü hem cemîl ü hem cemâl ol¹¹⁹

Kul Himmet ise, kişiyi İslâm sevdasına salanın Allah Teâlâ olduğunu söyleyerek her işin failinin Yüce Allah olduğunu belirtmekle beraber Allah inancından söz etmektedir:

Bizi bu sevdaya salan
Kendücenab-ı Allah'tır
Bu sevdaya meyil veren
İşi gücü eyvallahtır
Eyvallahı bilen kişi
Her dem artar aşkı cuşu
Resul'ün bindiği taşı
Hala durur muallaktır
Bir sözüm vardır tutana
Er odur Hak'tan utana
Kul olmuşuz Pir Sultan'a
Eşiği de kiblegâhtır¹²⁰

Tunceli bölgesinde yapılan mülakat ve görüşmelerde ise Tunceli Alevîlerinin Allah'a "Hak" dedikleri tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılar, Tunceli'de Allah'a "Omay" denildiğini ve seyitlerin her yıl tâliplerine uğrarken "Omay Hakkı" istediklerini belirtip, bunun da Zerdüşlükten geçen bir kavram olduğu iddiasını ileri sürmektedir. Huma, Hom, Homai vb. adlarla anılan kutsal varlığın Sümerlerden Medlere, onlardan da tüm Ari dinlere yayıldığı, bu Ari topluluklarının da Türk Boyları ile temaslarında da onlara Uma, Omay/Umay olarak anılan bereket Tanrıçası 'Umay Ana' olarak yer bulduğu ifade edilmektedir. Tunceli'de çocuğun yaramazlığından usanan annelerin şaka yollu çocuklarına "Omaysız kalasın" dedikleri de belirtilmektedir. Ancak bölgede yapılan mülakat ve görüşmelerde böyle bir kelimenin kullanımına rastlanılmamıştır.¹²¹

Erzurum Çat ilçesi Başbudak Köyü'nde yaşayan bir Alevî dedesinin; "Dünyaya gelmekten kasıt hakkı bilmektir. Hak her şeyde vardır. Allah insanı kendi suretinde yarattı. İnsan kendini bilince Hakk'ı bilir," sözleri genel bir Allah

¹¹⁹ Yemîni, *Fazîlet-Nâme*, 1b-98.

¹²⁰ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 34-35.

¹²¹ Erdal, Yıldırım, "Tunceli Alevîliği", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010), 140.

inancının varlığını ve Allah inancının tasavvufi çizgide olduğunu göstermektedir.¹²²

Allah'a iman noktasında herhangi bir şüpheleri bulunmayan Vezirköprü Alevîlerinde Allah'ın varlığı ve birliğini reddetme ya da şüphe duyma gibi durumlar söz konusu olmamaktadır. Yapılan görüşmelerde Alevî halkın Allah'a şüphesiz inandıkları ve O'nu bir kabul edip, tanıyıp, içten ve samimi bir şekilde sevdikleri tespit edilmiştir. Mülakat esnasında sıkça karşılaşılan bir ifade ise; "Tabi ki Allah'a, O'nun varlığına ve birliğine biz de inanıyoruz, bizde Müslümanız," şeklindedir.¹²³

Alevî-Bektâşî Klasikleri'nde Allah inancıyla ilgili herhangi bir şüphenin asla söz konusu olmadığı görülmektedir. *Makâlât ve Besmele Tefsiri*'nde Hacı Bektâş-ı Veli, Allah'ı, göklerin ve yerin maliki, her şeyi yaratan, mutlak kudret ve tasarruf sahibi, esirgeyen, bağışlayan, merhametlilerin en merhametlisi, rahman ve rahim olan, bütün eksikliklerden münezzeh olan, lütfu ve ihsanı bol, zenginlik sahibi olduğunu bildirmektedir. Özetle, bütün klasiklerde Allah inancı şiddetle vurgulanmakta, Allah'a şirk koşanların ve Allah'a inanmayanların dünya ve ahirette yüzlerinin kapkara olacağı ifade edilmekte, Allah'ı bilip tanımayanların hayvandan daha aşağı durumda olacakları bildirilmektedir.

Temel erkân kitapları olan *Buyruk*'larda da, Allah inancı ile ilgili kayıtlar büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Tanrı'nın her şeyi yaratan, kudret sahibi, ma'bûd, günahları bağışlayan, kitaplar gönderen, kullarına emirler ve bir takım yasaklar veren, ibadetleri ve duaları kabul eden, iyiliklere mükâfat, kötülöklere ceza veren bir zât-ı ilâhî olduğu ifade edilmektedir. Bu manada klasiklerdeki Allah inancının buyruklarda da görüldüğü söylemek mümkündür.

Alevî ozanların deyişlerinde de Allah'ın varlığı, birliği ve tevhid konusunda Klasiklere paralel yaklaşımlar bulunmaktadır. Alevî ozanların nefeslerinde Allah'a iman başta olmak üzere iman esaslarına gönülden bir inanış vardır ve sağlam bir iman duygusu yaşamaktadır. Diğer bir deyişle genel anlamda güçlü bir tevhid inancı vardır.

¹²² Lokman, Kılavuz, "Erzurum Çat Aleviliği", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015), 8.

¹²³ Metin, Kılıç, "Vezirköprü İlçesi Güldere ve İmircik Köylerindeki Alevî Vatandaşlarımızın Dinî İnanç ve Yaşamları", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009), 18.

Yapılan saha araştırmaları ve mülakatlar incelendiğinde ise Alevî halkın Allah inancının genel olarak Alevî-Bektâşî Klasiklerindeki Allah inancına sahip oldukları kolaylıkla fark edilecektir. Bir Alevî vatandaşın, “Allah’a inanıyor musunuz?” sorusuna hayretle, “elbette biz de Müslümanız siz daha farklı mı düşünüyordunuz” cevabı, Alevîlerde Allah inancının olduğunun çok bariz bir delilidir.

III. ALLAH’A İNANMANIN GEREKLİLİĞİ

İnanma duygusu, insanoğlunun en zarûrî ihtiyaçlarından bir tanesi sayılmaktadır. İnsnlar tarih boyunca bir takım olağanüstü enerji ve güçler karşısında yaşamış oldukları heyecan, coşku, hayret, korku ve çaresizlik gibi duygularını genellikle yüce bir varlığa inanma, bağlanma, sığınma, ondan yardım ve medet isteme şeklinde ifade etmişlerdir.¹²⁴ Bütün evreni yaratan aşkın bir Tanrı’nın var olduğu düşüncesi, İslâm’ın yanında bütün dinlerin ortak noktasıdır.¹²⁵

Kulun Allah’a on tanesi şeriat, on tanesi tarikat, on tanesi marifet, on tanesi hakikat olmak üzere toplam kırk makamda ereceğini ifade eden Hacı Bektâş-ı Veli, şeriatın ilk makamının Allah’a inanmak ve diğer iman esaslarını da kabul etmek olduğunu bildirmiştir. Hacı Bektâş-ı Veli, Allah’a gönülden inanıp iman etmek gerektiğini, Allah’a kesinlikle ortak koşulamayacağını, kendisine ortak koşanların asla bağışlanamayacağını, Allah’a gönülden inanmayanların münafık sayılacağını ifade etmiştir. Aynı zamanda imanın bir hazine olduğunu şeytanın ise hırsız olduğunu bu yüzden iman hazinesini şeytan hırsızından devamlı korumak gerektiğini, Tanrı’ya inanmanın ve Tanrı buyruğunu tutmanın da gerçek iman olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶

Klasikleri içerisinde mümtaz bir yere sahip olan *Erkânnâme*’de, mürebbisinden yüz çevirenin Rabbinden yüz çevirmiş olacağı, Rabbinden yüz

¹²⁴ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 54.

¹²⁵ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 88-89.

¹²⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 8a-68; 8b-71.

çevirenin de mürted¹²⁷ olacağı,¹²⁸ mürebbisine ve musahibine bir gün veya bir saat hizmet ettiğinde, Yüce Allah'ın o talibin otuz yıllık günahını bağışlayacağı ifade edilerek Allah'a inanmanın gerekliliğine vurgu yapılmıştır.¹²⁹

Diğer bir klasik eseri *Fütüvvetnâme*'de ise tarikat yolunda olan müride “Müslüman mısın?” diye sorulduğunda; “Elhamdülillah Müslümanım”, diye cevap vermesi şart koşulmakta ve hamdin de sadece Allah Teâlâ'ya ait olduğu dile getirilmektedir. Sonrasında ise, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe ve kadere iman edilmesinin gerektiği vurgulanmaktadır.¹³⁰

Ekber (en büyük) olanın Allah olduğu, Allah'ı bilmeyenin hakiki manada kul olamayacağı¹³¹ ifade edilen *Hızırnâme*'de Allah Teâlâ'nın bir ve tek olduğu,¹³² her şeye Kadir olduğu,¹³³ Halik olduğu,¹³⁴ kişi nereye yönelirse yönelsin orada olduğu,¹³⁵ âlemlerin rabbi olduğu ifade edilmektedir.¹³⁶

Dil-Güşâ'da;

“Kamu eşya Hakk'a mevcud degül mi
Hakk'ı inkâr eden merdud degül mi”¹³⁷

dizeleri ile Kaygusuz Abdal, Hakk'a iman etmenin gerekli ifade etmektedir.

Başından sonuna kadar çok güçlü bir Allah inancının okuyucuya aktarıldığı *Kitâb-ı Dâr* adlı anonim eser Müslümanların, kendilerine zulmedenlere Allah'ın kalplerine ilham ve insaf duygusu vermesi için dua etmelerini ve Allah'a şöyle yalvarmalarını tavsiye etmektedir:

Her şeye Allah'ın adıyla başlarım. Şeytanın ve kötülerin kötülüğünden Allah'a sığınırım. Allah'tan geldim yine Allah'a döneceğim. Ey kurtuluş kapılarını açan

¹²⁷ Müslüman bir kimsenin İslâm dininin inanç esaslarını veya temel hükümlerini kısmen veya tamamen inkâr edip islâm dininden çıkmış olduğunu ifade eden kelime. Detaylı bilgi için bkz. İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 88-91.

¹²⁸ *Erkânâme I*, 36b, 157.

¹²⁹ *Erkânâme I*, 48b, 205.

¹³⁰ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 30b-177, 46a-239.

¹³¹ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 17a-100.

¹³² Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 24a-128, 69a-308, 39b-191.

¹³³ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 44b-210.

¹³⁴ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 136a-576.

¹³⁵ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 62a-280.

¹³⁶ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 12b-82.

¹³⁷ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 25a-72.

Allahım! Ey âlemlerin Rabbi! Ey merhametlilerin en merhametlisi! Duaları kabul ettiğin istek kapılarını aç! Sen dualarımızı kabul eyle! İstek kapılarını açık tut!¹³⁸

Şeriat kapısında olan kişinin ilk olarak Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmesi gerektiğini dile getiren Şeyh Safî, tarikat kapısında olup dervişlik, sûfilik iddiasında bulunup “ben yol oğluyum” diyenin ilk olarak bir şeyhe bağlanıp ikrar vermesi gerektiğini, ikrarın da iman olduğunu bildirmiştir. *Şeyh Safî Buyruğu*'nda, tarikat ehli olan kişinin namazını kılması, orucunu tutması gücü yetiyorsa haccetmesi, zengin ise malının zekâtını vermesi ve cân-ı gönülden yalvararak kalbinin derinliklerinden gelecek şekilde yüzünü yere koyup niyaz etmesi istenmektedir.¹³⁹

Cabbâr Kulu bir şiirinde de Allah'a inanıp, kul olmanın gerekliliğinden şu şekilde bahsetmektedir:

Kul, vücudun ıslâh idüp, Allâh'a kul olmak gerek
Nehyinden kaçup, emrin tutup, Hakk'ı bâtlı bulmak gerek
Bağvendsüz bağ olmaz, odunsuz yir dağ olmaz
O ten mi'racın bilüp, üzülen sağ olmaz
Bu ma'nayı bilmek gerek, bundan hisse almak gerek
Dünyâ mizanında tartılup, şer'i tamâm olmak gerek
Helâli, harâmı seçüp, nefs-i hevâsından geçüp
Bâtıl işlerden kaçup, Hak'dan yana olmak gerek
Ağlayup, zârî kılmak gerek, Kul olana tövbe idüp, günâhını bilmek gerek¹⁴⁰

Alevî ozanlara bakıldığı zaman da aynı klasik eserlerde olduğu gibi Allah'a inanmanın gerekliliği sık sık üzerinde durulan konulardandır. Örnek vermek gerekirse, Yedi Ulu ozandan biri olan Yemînî;

“Bilün Tanrıyı bir peygamberi hak

Ali hod gösterür bu sırrı mutlak”

sözleri ile Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanmanın gerekliliğini dile getirmekte,¹⁴¹

“Ağaca surete tapman hatadur

Size söyledüğüm külli 'atadur”

dizeleriyle de Allah dışındaki şeylere tapmanın yanlışlığına dikkat çekmektedir.¹⁴² Yemînî başka bir nefesinde ise;

¹³⁸ *Kitâb-ı Dâr*, 2a-38; 2b-41; 3a-42.

¹³⁹ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 81b-403, 82a-405.

¹⁴⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 120a-558.

¹⁴¹ Derviş Muhammed, Yemînî, *Fazîlet-Nâme Giriş İnceleme Metin*, 2 c. Haz. Yusuf Tepeli (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002), 311.

Eğer Allâh'dan ğayrı olaydı
Bu halk Allâh'ı anlayup bileydi
Hudâ'dan ğayrı olsa iş bu eşyâ
Olaydı halk Hakk'ı görmekte binâ
Hakk'ı hakdur bilen bil ğayrı bilmez
Azazildur Hakk'a kim secde kılmaz

...
Kamunun mebde'idür hayy-i mutlak
Şer'iki vü naziri yok 'ale'l-hak¹⁴³

dizeleriyle Allah'tan başka ilah olmadığını, Allah'ın mutlak yaratıcı olduğunu, ortağı ve benzeri olmaktan münezzeh olduğunu ifade etmekle beraber Hakk'a inanıp secde etmeyenin Azazil (Şeytan) gibi olacağını belirtmektedir.

Şah İsmail Hatâyî de;

Ezelden evveli bir Hakk'ı bildik
Hak'dan nida geldi Hakk'a Hak dedik
Kırklar meydanında yanduk pak olduk
İstemem taharet yandım da geldim¹⁴⁴

dizeleriyle Hak inancına ve Hakk'a inanmanın gerekliliğine değinmektedir.

Alevî Dedesi Mehmet Yaman'a göre; Alevîlik-Bektâşîlik İslâm Dinî'nin özgün bir meşrebidir ve Alevîler, "Tevhit, Doğruluk ve İnsan Sevgisi"ni esas alıp içlerinde özümlemişlerdir. Yaman, Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlerin insanlara öğretilerinin özünün, "Allah'ın bir olduğunu tanıtmak ve insanları doğruluğa çağırmak" olduğunu ve "ben Müslümanım" deyip de başkalarına kötülük yapanların hakiki manada Müslüman olmadığını ifade etmiştir. Allah'ın varlığına, birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine, diğer peygamberlere, kutsal kitaplara, meleklerle ve ahiret gününe inanmanın bütün Alevîler tarafından benimsendiğini ifade etmektedir.¹⁴⁵

Celal Özer, secdenin, insanoğlu için Allah'a varma ve yaklaşma mi'racı olduğunu söylemektedir. Secde halinde zihne Allah'tan başka bir şey gelmemesi gerektiğini, Alevî canların hür ve özgür iradeleriyle Allah'a yönelmeleri gerektiğini dile getirmekle Allah inancını ifade etmektedir.¹⁴⁶

¹⁴² Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 445.

¹⁴³ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 100.

¹⁴⁴ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 176.

¹⁴⁵ Yaman, *Alevîlik İnanç, Edep, Erkân*, 21.

¹⁴⁶ Celal Özer (Dede), *Alevîlik'te Yolun Özü*, (İstanbul: Can Yayınları, 2017), 12.

Günümüz Alevî Dedelerinin Eserlerine Göre Alevîliği inceleyen bir araştırmada ise bir Alevî dedesi Allah inancını;

Bilimin bittiği yerde doğaüstü bir güç var sanılarak ona bağlanma durumudur. Yani insanoğlu yenik düştüğü bir doğal olayın karşısında bu olaya sebebiyet veren doğal bir gücün varlığını sanır ve inanır¹⁴⁷

sözleriyle ifade etmekle beraber Allah inancının zorunluluğunu bildirmektedir.

Tunceli yöresi Alevîlerine bakılınca ise yapılan araştırma sonucunda, genel toplamda deneklerin %51,3'ü Allah'a inandığını belirtirken; %11,6'sı kararsız olduğunu; %37,1'i ise inanmadığını belirtmişlerdir. Burada önemli diğer bir nokta da, saha araştırmaları esnasında kararsız olan deneklerin genellikle inanmama yönünde bir eğilimlerinin olduğu yönündeki izlenmiştir. İnanma eğiliminde olmayan kadınlarla yapılan mülakatlarda inanmama gerekçeleri arasında, “insanların özgür oldukları, istedikleri her şeyi yapıp etmede serbest oldukları, ancak bir yaratıcı Tanrı'nın olması durumunda O'nun kurallarının geçerli olacağı, bu nedenle yapıp etmelerinde özgür olamayacakları fikirlerinin” baskın olduğu görülmüştür. Diğer bir husus ise, inanmaları durumunda, “katı kuralların olacağı ve bu durumda da örtünmelerinin gerekeceğini, eskisi kadar serbestçe hareket edemeyeceklerini” belirtmektedirler.¹⁴⁸

Çat yöresi Alevîlerinde Allah inancı hakkında bir dede şunları aktarmışta ve Allah'a inanmanın gerekliliğinden bahsetmektedir:

Müslüman olmanın temel şartı bir olan, eşi ve benzeri olmayan Allah'a inanmaktır. Allah birdir ve tektir. O'ndan başka yaratıcı yoktur. Hz Muhammed de onun son peygamberidir. Sünni kardeşlerimizde olduğu gibi biz Alevîlerde de Allah inancı aynıdır. Biz Allah'a tam olarak iman etmekle birlikte diğer iman esaslarının hepsine aynı şekilde iman ediyoruz. Zaten Allah'a ya da diğer iman esaslarından birine inanmayan birisi ne Müslümandır ne de Alevî'dir. Dünyada insanların hayrına güzel olan her şey Allah'ın bizlere bir lütfudur. Ama insanların zararına olan kötü ve şer işler ise şeytandır.

Çat Alevîlerinde dikkat çeken bir husus da Allah'a inanç konusunda köylerde yaşayan eğitim seviyesi düşük olan kişilerle, büyük şehirlerde yaşayan ve eğitim seviyesi yüksek olanlar arasındaki farklılıktır. Köylerde yaşayan Alevî halk Allah'a inanma konusunda daha hassas ve duyarlı iken eğitim seviyesi

¹⁴⁷ İbrahim, Bozkurt, “Günümüz Alevî Dedelerinin Eserlerine Göre Alevîlik”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 24.

¹⁴⁸ Yıldırım, “Tunceli Alevîliği”, 134-5.

yüksek olan özellikle genç kuşak Alevîler ise Allah'a inanç konusunda daha ilgisiz kalmaktadırlar. Deneklerle yapılan mülakatlarda Alevîlerin, genellikle Allah'ın varlığına delil aramadan ve geleneksel olarak anne ve babasından duyduğu şekilde inanmaların yaygın olduğunu tespit edilmiştir.¹⁴⁹

Klasiklerde sık sık Allah inancı ve Allah'a inanmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Klasikler genel olarak, Allah Teâlâ'yı, bir ve benzeri olmayan, kimseye benzemeyen, yemek ve içmek gibi yaratılmışlara has olan davranışlardan beri olan, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her an yaratan ve yarattıklarının işini idare eden, canlı, başlangıcı ve sonu olmayan olarak açıklamaktadır.

Klasiklerde öne çıkan Allah inancı ve Allah'a inanmanın zorunluluğu durumu Alevî ozan ve şairlerin deyiş ve nefeslerinde belirgin olarak göze çarpmaktadır. Alevî-Bektâşî Klasiklerindeki Allah inancı ve Allah'a inanmanın gerekliliği hakkındaki bahislerin, ozanların şiirlerindeki Allah inancı anlayışı ve Allah'a inanmanın zorunluluğu durumu ile aynı doğrultuda olduğu göze çarpmaktadır.

Alevî- Bektâşî Klasiklerinde vurgulanan Allah'a inanmanın zorunluluğu aynı şekilde Alevî Dedelerinde de görülmektedir. Dedeler, Allah'a inanmanın kişinin seçme hakkının olmadığı bir durum olduğunu vurgulanmaktadır. Alevî Dedeleri, kişinin bu dünyaya gelmesinden kastın Allah'ı bilip tanınması olduğunu dile getirmektedirler. Aynı şekilde Allah'a inanmanın ise kişinin tercih hakkı olmadığı bir durum olduğu ifade etmektedirler.

Saha araştırmalarında da görülmüştür ki Alevî halkın çok büyük bir bölümü klasik kaynaklarda geçtiği gibi Allah'a inanmaktadır. Muhtelif yerlerde yaşayan Alevî halkın, Allah'a tamamen inanmayan ateist kesim istisna tutulursa Allah'a inanma ve Allah'a inanmanın zorunluluğunu konusunda klasiklerde öne çıkan Allah'a iman doğrultusunda oldukları göze çarpmaktadır.

IV. HAK/ALLAH'IN KONUMU

Alevîlik-Bektâşîlik inancının merkezinde Allah vardır. Alevîler için "Allah'ı tanımıyorlar" gibi değerlendirmeler gerçek dışı olarak kalmaktadır.

¹⁴⁹ Kılavuz, "Çat Alevîliği", 8-9.

Alevîlerin Allah'ı yorumlama biçimleri ve sevgileri, yaygın İslâm anlayışına göre bir kısım farklılıklar göstermektedir.¹⁵⁰

Hacı Bektâş, *Makâlât* adlı eserinde, Allah Teâlâ'nın bütün insanları yoktan var ettiğini ve mümin kullarına iman hazinesini ve İslâm'ı nasip ettiğini, aynı zamanda bütün mahlûkatın rızkını belirleyip paylaştırdığını ifade etmektedir.¹⁵¹

Allah Teâlâ'nın cümle her şeyi yarattığını, kişinin Allah'a ve Peygamberlerin sözüne uymasının gerekliliğini, Allah'ın Hak (gerçek) olduğunu ve hikmetine hiçbir aklın erişemeyeceğini ifade eden Kaygusuz Abdal, *Saraynâme* adlı klasik eserinde insan ile hayvan arasındaki farkın Hakk'ı bilmek olduğunu bildirmektedir. İnsanın Hakk'a teslim olması ve Allah'ı hiç unutmaması gerektiğini, kendi özünü bilen Hakk'ı bileceğini, Hakk'ı bilen de halka örnek ve önder olacağını belirtmiş ve gönlü sadece Allah'a ait kılmak gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵², Kaygusuz Abdal devamlı, tarikat tâliplerine, sık sık nasihatler ederek bu "Saray"ın (dünya, kâinat, âlem) öneminden, yaratıcısından, nasıl süslendiğinden, içerisinde bulunan şeylerden (dünya, güneş vs.) bahsetmektedir.¹⁵³

Allah'ın emriyle hareket edenin pir olup dirliği sağlanacağı,¹⁵⁴ duaların Hak katında kabul edileceği,¹⁵⁵ Hakk'a gönülden yalvarıp evlat isteyenlere Allah'ın evlat nasip edeceği *Velâyetnâme* adlı klasikte vurgulanmaktadır.¹⁵⁶

Hızırname adlı klasik eserde de aynı şekilde Hakk'a inanmanın gerekliliğinden bahsedilirken, Hak'tan uzak olanın Yahudi gibi olduğu, imanının olmadığı, dünyadan bir nasibinin bulunmadığı, Hak Teâlâ'nın ona gazap edeceği dile getirilmiştir.¹⁵⁷

Bütün âlemi yaratanın ve günahları bağışlayanın Allah Teâlâ olduğu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda manzum olarak şöyle geçmektedir.

Yüzüm siyah ile geldim kapuna

¹⁵⁰ Yıldırım, "Tunceli Alevîliği", 133.

¹⁵¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 1b,43.

¹⁵² Kaygusuz, *Saraynâme*, 19b-187, 20a-188, 20b-191, 21a-192, 21b-195, 22a-196.

¹⁵³ Kaygusuz, *Saraynâme*, 3a-120,36-123, 4a-124,4b-127,

¹⁵⁴ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 143a-622.

¹⁵⁵ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 145b-633.

¹⁵⁶ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 141a-614.

¹⁵⁷ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 5a-52.

Bağışla günahım, layık it tapuna
Sultanım! Kapundan dūr itme beni
Yanlış yerlere atma beni
Beni kendi kapunda kul eyle
Marifet bağında bülbül eyle

...
Sen kerimsin sen rahimsin ya Allah
Sen celilsin
Sen cabbârsın Allah
Sensin bu âlemi yaratan¹⁵⁸

Pir Sultan Abdal,

Mümin olan Hakk’a tapar
Münafıklar yoldan sapar
Arka vermiş dağı çeker
Ferhat Şirin’den ötürü¹⁵⁹

dizeleriyle, kişinin Allah inanıp, ibadet etmesi gerektiğini, Allah’a inanıp taat ve ibadette bulunmayanların münafık olduğunu belirtmekte,

Hay erenler bir hayale uğradım
Gafilim bu yere geldim bu gece
Garip düştüm kimse bilmez halimden
Kadir Mevlâ’m imdat eyle bu gece¹⁶⁰

sözleriyle de Allah Teâlâ’dan yardım istemekte,

Kadir Allah bilir yoksulu, bayı
Gecelere vermiş yıldızla ayı
Türap değil mi insanın hamrı
İner aylar, günler doğar sabahtan
Pir Sultan’ım ismin aldım kaleme
Biz de razı olduk Hak’tan gelene
Gösteren değil mi cümle âleme
Cümlelerin muradın verir sabahtan¹⁶¹

satırlarıyla da Allah Teâlâ’nın her şeyi bildiğini, geceyi gündüzü yarattığını, insanı topraktan yarattığını ve herkesin istediğini verdiğini ifade ederek “razı olduk Hak’tan gelene” diyerek Allah’a teslim olduğunu dile getirmektedir.

Yapılan mülâhazalar neticesinde “Allah” yerine zaman zaman “Hak” kelimesini kullandıkları tespit edilen Afşin Yöresi Alevîleri Allah’ı zikrederken Hakk Muhammed Ali olarak Allah Teâlâ’nın yanında, nübüvvetin temsilcisi Hz.

¹⁵⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 26a-184,26b-187.

¹⁵⁹ Öztelli, *Pir Sultan*, 225.

¹⁶⁰ Öztelli, *Pir Sultan*, 239.

¹⁶¹ Öztelli, *Pir Sultan*, 294-295.

Muhammed’i ve velâyet sahibi Hz. Ali’yi de anmaktadırlar. Allah Teâlâ yörede, dualarda, ibadetlerde ve yaşamın her alanında anılmaktadır.¹⁶²

Klasik eserler incelendiğinde, klasiklerdeki Allah’ın konumu ile yaygın İslâm anlayışındaki Allah’ın konumu arasında herhangi bir farklılığın olmadığı ve aralarında bir paralellik bulunduğu gözlemlenmektedir. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde, inancın merkezinde Allah vardır. İnsan ile insan olmamak arasındaki farkın Hakk’ı bilmek olduğu, insanın Hakk’a teslim olması ve Allah’ı hiç unutmaması gerektiği, kendi özünü bilen Hakk’ı bileceği, Hakk’ı bilen de halka örnek ve önder olacağı belirtmekte ve gönlü sadece Allah’a ait kılmak gerektiği vurgulanmaktadır. Allah’ın emriyle hareket edenin pir olup dirliği sağlanacağı, duaların Hak katında kabul edileceği, Hakk’a gönülden yalvarıp evlat isteyenlere Allah’ın evlat nasip edeceği gibi Allah’ın konumu ve algılanması ile ilgili hususlara değinilmektedir.

Alevî ozanların deyiş ve nefeslerinde sık sık Allah inancını görmek mümkündür. Allah’ın mutlak yaratıcı olduğu, kullarının isteklerine cevap verdiği, tövbeleri kabul eden olduğu, kullarına merhamet ettiği vurgulanmaktadır. Klasiklerde belirtilen Allah’ın konumu ile ozanların deyiş ve nefeslerinde bazı farklar olmakla beraber genelde bir benzerlik bulunmaktadır. Mesela klasiklerde genel olarak Allah inancı geleneksel İslâm anlayışına yakın iken nefes ve deyişlerde ara ara devir, tecelli ve vahdet-i vücûd inancını akla getiren inançlar göze çarpmaktadır.

Anadolu Alevîleri’nde yaygın Allah inancı mevcut olup Allah’ın konumu ve algılanması hususunda klasiklerdeki Allah inancı ile aralarında bir benzerlik bulunmaktadır. Alevîlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde yapılan mülakatlar sonucunda, Alevîlerin klasiklerde ifade edildiği üzere Allah’a yaygın İslâm anlayışında ve klasik eserlerde var olduğu üzere inandıkları tespit edilmiştir.

A. Allah’ın Varlığı ve Birliği

Alevî Allah anlayışında Allah’ın varlığı ve birliği için olumsuz bir söylem söz konusu değildir. Alevîler Allah’ın varlığına ve birliğine gönülden inanmakta,

¹⁶² Halit, Köker, “Afşin Yöresi Alevî Bektâşîlerin Dini İnanç ve Ritüellerinin Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018), 46.

doğumdan ölüme kadar her alanda Allah'ın adını anmakta, onun yüceliğini ifade etmektedirler. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde ve de yedi ulu ozanın deyişlerinde de aynı durum söz konusudur. Klasik sahibi erenler ve ulu ozanlar eserlerinde sık sık Allah'ın varlığına ve birliğine atıf yapmaktadırlar.

Örneğin, *Velâyetnâme*'nin ilk bölümü Allah'a hamd ve sena ile başlamakta ve Allah'ın bir ve tek, yegâne yüce güç ve kuvvet sahibi olduğu ifade edilmektedir. Allah Teâlâ'nın eşi ve benzerinin olmadığı, âlemleri yaratan olduğu, gizli açık her şeyi bildiği, sonsuz hikmet ve ilim sahibi olduğu vurgulanmaktadır.¹⁶³

Dâstân-ı İbrahim Edhem'de ise bir deyişte;

Kendi oğlu idüğün bildi ey can
Göge dutdu yüzünü ol dem heman
Didi kim ey âlemi var eyleyen
Âdemi âlemde izhar eyleyen
...
Dilerem senden ey Bâri Hudâ
Kılma musallat bunu bugün bize¹⁶⁴

denilerek Allah Teâlâ'nın âlemi yaratan, Bari (yaratılışı ilk defa yapan), Hudâ (doğru yola ileten) olduğu ifade edilmektedir.

Hacı Bektâş-ı Veli ise *Besmele Tefsiri*'nde; Allah Teâlâ'nın kendisine ortak koşulmasını kesinlikle bağışlamayacağı, bundan başka bütün günahları bağışlayabileceğini¹⁶⁵ ifade ederek Allah'ın yegâne güç ve kudret sahibi olduğunu, varlığının ve birliğinin tartışılmaz bir konu olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁶

Vîrânî Baba ise *İlm-i Câvidân*'da, Hakk'ın bir ve tek olduğunu, Hak'tan başkasından bir şey istemenin doğru olmadığını dile getirmektedir. Hak'tan kaçmanın doğru olmadığını, Hak'tan uzaklaşanlar için; "İnkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının,"¹⁶⁷ ayetini delil getirerek uyarıda bulunmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶³ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 1b-57.

¹⁶⁴ *Dâstân-ı İbrahim Edhem*, 9b-53.

¹⁶⁵ Nisa 4/48.

¹⁶⁶ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 10b-77.

¹⁶⁷ Bakara 2/24.

¹⁶⁸ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 3b-83.

Aynı doğrultuda Kaygusuz Abdal da, Allah Teâlâ'nın kulları kendisine ibadet etmeleri için yarattığını,¹⁶⁹ namaz-niyaz vs. ibadetlerin Allah için yapıldığını, yapılan ibadetlerin Allah'ın varlığına işaret ettiğini, bu ibadetleri kullar Allah'ın rahmetini umarak yaptıklarını belirterek Allah'ın da buna karşılık kullarının bu ibadetlerine karşılık mükâfat vereceğini bildirmektedir.¹⁷⁰

Buyruk sahiplerinden biri olan Şeyh Safî ise, tarikat tâcının kubbesinde “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır”,¹⁷¹ ortasında “Allah O’ndan başka tanrı yoktur”,¹⁷² eteğinde “Yasin, Hikmet dolu Kur’an hakkı için”,¹⁷³ içerisinde “İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz”,¹⁷⁴ dışında ise “Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed Allah’ın elçisidir, Ali Allah’ın dostudur,” yazılı olduğunu bildirerek Allah’ın varlığına ve birliğine dikkat çekmektedir.¹⁷⁵

Zahitlere zikri inkâr etmemelerini ve kişinin “hu” deyince Allah’ı çağırdığını belirten Kul Himmet, Allah’ın “Evvel” ve “Ahir” olduğunu vurgulamaktadır:

Zahit hû demeyi inkâr eyleme
Ya niçin çağırır insan hû deyü
Hu demenin aslı nedendir söyle
Gel edelim sana beyan hû deyü
Evvel hû Ahir hû Allahü Ekber
Camal-i nurundan doğdu bu gevher
Muhammed Mustafa İmam-ı Haydar
Ol gevherden oldu keyvan hû deyü¹⁷⁶

Allah Teâlâ'nın bir olduğunu, yeri göğü yarattığını, insanlara sayılamayacak kadar nimet verdiğini sık sık dile getiren Şah İsmail Hatâyî, kullara düşenin de, Allah Teâlâ'ya, verdiği sayısız nimetlere karşılık şükretmek ve adını daima anmak olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Lütfına ey pâdişâhlar pâdişâhı çok şükür
Bendenin ümmîdi sensin hem penâhı çok şükür
Afv idersin sırları, sırlar agâhı çok şükür

¹⁶⁹ Zariyat 51/56.

¹⁷⁰ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 239b-209.

¹⁷¹ Kasas 28/88.

¹⁷² Bakara 2/255.

¹⁷³ Yâsin 36/1-2.

¹⁷⁴ Fussilet 41/53.

¹⁷⁵ Şayh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 181-27a-253.

¹⁷⁶ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 142.

Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür
Yarattın yiri-göği dutdı bizim için karâr
Bizim için devri der çarh-ı felek leyl ü nehar
Pes, bizüm çundur bugün dünya ve ukbâ her ne var
Çok şükür dergâhına, Yarabb ilâhî çok şükür
Sen bizi halk eyledin çun âb u âteş-i hâk u bâd
Cismimize can virüben bize âdem didin ad
Yaradılmış senden aldı cümle maksûd u mûrâd
Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür
Görmeğe göz virüben iştmeğe virdin kulak
Dutmağa hem el virüp yürümeğe virdin ayak
Her ne yire azmi dersin yiterüz yakın ırak
Çok şükür dergâhına Ya Rabb ilâhî çok şükür

...
Kullaruna vacib oldu ismini zikr ideler
Virdüğün nimetlerini hem yiyüp şükr ideler
Rızkçun hod sen kefilisin neye fikr ideler
Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür
Küfr ü isyân u hatâ bizden varır senden yana
Lütf u ihsân u kerem senden gelür bizden yana
Ol ganimet kısmetini kesmedin önden sona
Çok şükür dergâhına Ya Rabb ilâhî çok şükür
Bu Hatâyî haste çun kapunda günahkârdur
Vir murâdını anun fazluna ümmîd vârdır
Ayblar setr itdüğün bir adın Settârdır
Çok şükür birliğüne Ya Rabb ilâhî çok şükür.¹⁷⁷

Yemînî,

Yazılmış gördü mektup içinde ey can
Yaradan haktır kul cümle insan
Kadîm, Kâdir, Kahhar, oldur
Rahim, Rahman, Gaffar oldur
Veren sana oldur nam ve taht gâhı
Niçin yâd eylemez Elyan o Şahı
Bilirsın cümle haktandır bu ihsan
Seraser Ruma kıldı seni sultan¹⁷⁸

sözleriyle yaratanın Allah olduğunu ve âlemdeki bütün yaratılanların ve nimetlerin Allah'ın lütfu olduğunu ifade etmekte ve Allah'ın mümin kullarına ve yaratıklara merhamet eden Rahman, Rahim olduğunu, günahları bağışlayan Gaffar olduğunu ve zalimlere karşı da Kahhar olduğunu dile getirmektedir.

Alevî halkların yaşamış olduğu yerlerde yapılan incelemeler sonucunda Alevî halkın büyük bölümünün Allah'ın varlığına ve birliğine inandıkları gözlemlenmektedir. Örnek olarak, Adıyaman yöresi Alevîleri Allah inancı hakkında yapılan mülakatlar sonucunda Alevî tevhid inancının, geleneksel İslâmî anlayışın Allah telakkisi ile örtüştüğü görülmekte ve Allah'a inanmayı imanının altı

¹⁷⁷ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 38a-137; 38b-139; 39a-141.

¹⁷⁸ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 72.

şartından birincisi olarak saymaktadırlar. Yöre Alevîleri, Allah'ın mutlak manada yaratıcı olduğunu, Allah'ın sıfatlarına ve isimlerine iman ettiklerini, ayrıca Allah Teâlâ'nın İhlâs Suresi'nde geçen niteliklerini de kabul ettiklerini zikretmişlerdir. Alevî yaratıcı Tanrı tasavvurunun, İslâm'ın tevhid esasına göre şekillendiğini ifade etmişlerdir.¹⁷⁹

“Müslüman mısın” diye sorulan her Alevî'nin “Elhamdülillah Müslümanım” diye cevap verdiği Sivas ilinde ikamet eden Alevî vatandaşlar ayrıca “Alevî misin?” “Kızılbaş mısın?” “Bektâşî misin?” diye sorulan soruların hepsine “evet” cevabı verilmiştir. Hatta bu şekilde soru sormanın ve bu soruyla muhatap olmanın yadırganacak bir şey olduğu ifade edilmiştir. Mülakat yapılanlara göre; Alevî halk ile Sünnî halk arasında Allah'a inanma konusunda bir fark olmadığı belirtilmiştir. Bu konuda görüşülen çok sayıda kişinin, iman esaslarına bağlı olduğu gözlemlenmiştir.¹⁸⁰

Eskişehir'de Alevî Dedelerinin duvaz imamlarını tamamlayınca şu gülbengi¹⁸¹ okudukları nakledilmiştir:

İlahi Ya Rabbi, eğer bizim elimizden, dilimizden, belimizden ve cemî' azalarımızdan şirk, hata zuhur etmiş ise, biz bunların cümlesine, tövbe ettik, bir daha yapmamaya azmen, cezmen kastettik, peygamberlerin evveli Âdem Aleyhisselam, ahiri Hazreti Muhammed Mustafa'ya kadar, bütün peygamberlere inandık, iman ettik. Eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulullah ve eşhedü enne Aliyyün veliyullah, veliyü'l-mürşit, mürşidi Kamilullah.¹⁸²

Ordu Gürgentepe Alevîlerinin iman esaslarını ilgili yapılan ankette, kadınların tamamına yakınının, erkeklerin ise % 94'ünün Allah'a inandıklarını tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların % 66'sının tüm iman esaslarına inandığı belirtilirken bu oran erkeklerde % 54'te kalmıştır. Diğer iman esaslarına inanma oranının ise çok düşük olduğu göze çarpmaktadır.¹⁸³

Alevî-Bektâşî Klasikleri'nde Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili hiçbir şüpheye rastlanmamaktadır. Tam aksine çok güçlü bir Allah inancı bulunmakta,

¹⁷⁹ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 48.

¹⁸⁰ Bozkuş, “Sivas Alevîleri”, 130.

¹⁸¹ Tarikat toplantıları, dinî ve resmi törenlerde belli bir edâ ile ve makamla okunan dua, ilahi vb. şeyler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, “Gülbank”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 25-28.

¹⁸² Coşkun, Kökel, “Eskişehir İli, Alevî-Bektâşî Köylerindeki İnanç Ritüellerinin Sosyolojik Analiz”, (Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, 2008), 5-6.

¹⁸³ Murat, Çiçek, “Gürgentepe Yöresinde Yaşayan Alevîlerde Dini Ve Sosyal Hayat”, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2007), 66.

Yüce Allah'ın bir ve tek, yegâne yüce güç ve kuvvet sahibi olduğu ifade edilmektedir. Allah Teâlâ'nın eşi ve benzerinin olmadığı, âlemleri yaratan olduğu, gizli açık her şeyi bildiği, sonsuz hikmet ve ilim sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

Alevî ozanların nefes ve deyişlerinde de güçlü bir Allah inancı bulunmakta, Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili bir şüphe söz konusu olmamaktadır. Bu bağlamda ozanların deyiş ve nefesleri ile klasik eserler arasında Allah'ın varlığı ve birliği konusunda benzerlik bulunmamaktadır. Alevî ozanların Allah'a iman başta olmak üzere iman esasları olarak ifade edilen konulara gönülden inanmakta olup, sağlam bir iman yapısına sahip oldukları görülmektedir. Ancak Allah'ı tanımlama ve yorumlama biçiminde bir takım farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Bu farklı anlayışın temelinde de “bâtınî bir tasavvufî yaklaşım ve vahdet-i vücûd” anlayışının etkili olduğu görülmektedir.

Günümüz Alevî halklarında da Allah'a inanmayanlar hariç tutulursa, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda fikir birliği bulunmakta, kendi deyimleri ile “Sünnîler ile bizim aramızda hiçbir inanç farkı yok” denilerek durum özetlenmektedir. Klasiklere paralel olarak, Allah'ın varlığına, birliğine, yüceliğine, bağışlayıcılığına inanılmakta, Allah'ın sıfatlarına dair inanışlar İslâm'ın tevhid anlayışıyla ve klasiklerdeki Allah inancıyla paralellik göstermektedir

1. Tevhid İnancı

“Yaratıcıyı zihinde tasavvur edebilecek bütün şeylerden uzak tutmak” manasındaki tevhid ile “cümle” anlamındaki kelimelerden oluşan bir terkip olan “kelime-i tevhid” tabiri, Allah Teâlâ'dan başka ilahın bulunmadığını ifade eden cümlenin adıdır. Aslı “La İlahe İllallah Muhammedün Resulullah” olan terkip Allah'tan başka herhangi bir ilahın olmadığını ve Hz. Muhammed'in kulu ve elçisini ifade etmek demektir. Tevhid inancı İslâm dininin temelini oluşturur. Kelime-i tevhid, Müslüman kişinin doğumunda, düğününde, ölüm anında, iyi gününde, kötü gününde ve hayatının her alanında kendisine telkin edilir. Kur'an-ı Kerim'de hikmet sahiplerinin Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik ettikleri

belirtilmektedir.¹⁸⁴ Hz. Peygamber’e “iman nedir?”, diye sorulduğunda, “Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şahadet etmendir,” şeklinde cevap vermiştir.¹⁸⁵ İslâm âlimlerinin büyük kısmı Allah dışında bir ilâhın bulunmadığını ve Hz. Peygamber’in nübüvvetini ikrâr etmenin imanın kemali için yeterli olacağı kanaatindedir.¹⁸⁶

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde tevhid inancına sık sık vurgu yapılmakta ve tevhidin gerekliliğine ve önemine dikkat çekilmektedir. Alevîliğin adap ve erkânlarını detaylı bir şekilde aktarmayı önceleyen *Erkânnâme* adlı klasik eserde, tarikat ehli için üç sünnet ve yedi farz olduğu ve üç sünnetin birincisinin kişinin dilini “kelime-i tevhid”den (La İlahe İllallah) ayırmaması gerektiği belirtilmektedir.¹⁸⁷ Tarikat yolunda olan dervişin tarikat erkânına aykırı hareket etmesi halinde, tarikat erkânını tamamlayıncaya kadar tevhid sürmesinin (La İlahe İllallah demesi), eşiyile bir araya gelmesinin ve erkân sürmesinin doğru olmadığı söylenmektedir.¹⁸⁸

Hacı Bektâş-ı Veli, Allah Teâlâ’nın kelime-i tevhidi söyleyenin seksen yıllık günahlarını bağışlanacağını, onları utandırmayacağını dile getirmektedir.¹⁸⁹

Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda, bir defa inanarak “La İlahe İllallah Muhammedün Resulullah” diyen kimsenin ebediyen Cehennemde kalmayacağı, sağlığında Müslüman gözükp imansız bir şekilde ölenin yüz bin defa da olsa Kelime-i Tevhid’i söylese ahirete imansız gideceği ifade edilmektedir.¹⁹⁰ İlaveten, bir defa tevhid edenin dört bin günahının döküleceği ve kendisine dört bin sevabın yazılacağı aktarılmaktadır.¹⁹¹

Kaygusuz Abdal’a göre de Kelime-i Tevhid “La İlahe İllallah” demekten ibarettir. Kelime-i Tevhid’in bir zâhiri, bir de bâtini yönü vardır. Zâhiri yönü, Allah’ı bir, peygamberi hak bilmek, evliyaya muhib olmak ve kibirli

¹⁸⁴ Âli İmrân 2/18.

¹⁸⁵ Ebû Dâvûd “Sünnet”, 15.

¹⁸⁶ Hatice Kelpetin Arpaş, “Kelime-i Tevhid”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 25 (Ankara: TDV Yayınları 2002), 215-216.

¹⁸⁷ *Erkânnâme I*, 16a, 82.

¹⁸⁸ *Erkânnâme I*, 38b, 165; 39a, 166.

¹⁸⁹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 7b-65,8a-66.

¹⁹⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 5a-94.

¹⁹¹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 20a-138.

davranmamaktır. Bâtını yönü ise, nefsin küllini fenâ bilmek (Hak'ta kaybolmak), özünü Hak karşısında yok bilmektir. Vücutta asıl tasarruf sahibi olan Allah'tır.¹⁹² Kaygusuz, "Lailahe illallah" diyenin ağzının tadının geleceğini "Muhammedün Resulüllah" diyenin aklının kuvvetleneceğini, bu tevhidi korumanın çok güç olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca bu tevhidi korumak için devamlı Hakk'a taat ve ibadette, namaz ve niyazda olunması ve kalbi temiz tutmak gerektiğini ve Hak Teâlâ'yı her yerde hazır ve nazır görmek gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁹³

Şeyh Safî ise, dilin daima Allah'ın zikri ile meşgul olması gerektiğini "Allah'ı çokça zikredin!"¹⁹⁴ ayetini delil getirerek ifade etmektedir. Tâlibin devamlı surette zikrullah ile meşgul olmasını, gece-gündüz diliyle "La İlahe İllallah" tevhidini söyleyip bu nurun kalbine inmesini sağlaması istemektedir.¹⁹⁵

Tarikat erkânını tâlibin müride öğretmesi gerektiği ve ayin-i erkânın da "tevhid" okumak olduğu *Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda ifade edilmektedir. Kelime-i Şahadet şu şekilde Türkçeleştirilmiştir:

"Tanrı'dan başka tapacak yoktur. Tanrı'nın elçisi Muhammed'dir. Tanrı'nın velisi ve Muhammed'in halifesi Ali'dir. Ali Tanrı'nın aslanıdır. Onun kılıcı Tanrı'ya ortak koşanların ensesindedir."¹⁹⁶ *Buyruk*'a göre talib için üç sünnet vardır ve birincisi; Allah'ın kelimasını dilden düşürmemek, Kelime-i Tevhid'i kalbinden uzak tutmamak ve kibirli olmamaktır.¹⁹⁷

Alevî ozanların deyişlerine bakıldığında da tevhid inancı ve önemi ön plana çıkan konulardandır. Bu doğrultuda Vîrânî Baba'nın nefeslerinde tevhid anlayışına ve hükmün Allah'a ait olduğunu vurgulayan şiirlere rastlanmakta, Allah'ın zikrinin "Lailahe illallah" olduğu ifade edilmektedir:

Söyleyeyim zikr-i Şahı
Lailahe illallah
Kudret-i Hak Padişahı
Lailahe illallah¹⁹⁸
Yüzün gördüm dedim elhamdülillah

¹⁹² Kaygusuz, *Saraynâme*, 66a-372.

¹⁹³ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 33b-107.

¹⁹⁴ Ahzâb 33/41

¹⁹⁵ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 21b-71.

¹⁹⁶ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 69.

¹⁹⁷ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 196.

¹⁹⁸ Vîrânî Baba. *Vîrânî Dîvanı ve Risâlesi (Buyruğu)*, Haz. Adil Atalay Vaktidolu, (İstanbul: Can Yayınları, 1998), 63.

Eriştim vuslata elhükümü lillah
Cemalin süre-i seb'al mesani
Kıyamet kaametindir kul huvallah¹⁹⁹

Bezm-i Elest'ten²⁰⁰ beri Hak ile sevgili olduğunu dile getiren Kul Himmet,
“La İlahe İllallah Muhammedün Resulüllah” demenin muhabbet göstergesi
olduğunu bir nefesinde şöyle ifade etmektedir:

Tâ kalû belâ'dan sevdik seviştik
Bizimle ezelf yardır mahabbet
Üstâd nazarında ikrar kopuştuk
Mü'min'e kadîm ikrardır mahabbet
Mahabbettir lâ ilâhe illâllâh
Mahabbettir Muhammed Resulullâh
Mahabbettir Aliyyün Veliyullâh
Üç isim mânada birdir mahabbet
Allah bir Muhammed Al'ortasında
Beytullah içinde Hak haznesinde
Kudret kandilinde aşk sahrasında
Cibrâil gördüğü nurdur mahabbet²⁰¹

Şah İsmail Hatâyî'nin deyişlerinde de güçlü bir tevhid anlayışı görmek
mümkündür. Hatâyî'ye göre, her işin başı tevhiddir, bütün ibadetlerin başı
tevhiddir, tevhid ile bütün işler hayırla bitmiştir, tevhid ile talip Hakk'a ulaşmıştır.
“Tevhid” etmeyenler Hak'tan uzak kalmıştır:

Evvel ol Allah'ın adı söylenür
Cümle ibadetin başıdır tevhid
Pirim Şeyh Safî'den bize kalmıştır
Sofî kardeşlerin kanıdır tevhid
Her kim Şeyh Safî'nin emrini tutmaz
Yorulur bu yolda menzile gitmez
Gayrı millet ana i'tibat etmez
Cümle ibadetin başıdır tevhid
Tevhid ile bitmez işler bitmiştir
Tevhid ile dünya karar tutmuştur
Tevhid ile talib Hakk'a yetmiştir
Dermansız dertlerin dermanı tevhid
Mürebbisiz musahıbsiz demensiz
İkrarından dönen yanar imansız
Yakın ihlas ile çağır gümansız
Şeyh Safî'nin armağandır tevhid
Can Hatâyî'm tevhid derya denizdir
Tevhid etmeyenler bizim nemizdir
Pirim Şeyh Safî'den sermayemizdir

¹⁹⁹ Vîrânî, *Divan*, 91.

²⁰⁰ Hakk'ın “Ben sizin Rabb'iniz değil miyim,” diye sorduğu ruhların da “Evet öyledir (Araf 7/172.),” şeklinde cevap verdikleri meclise verilen addır. Bu olay, insanlar yeryüzünde yaratılmadan evvel Allah'la insan ruhları arasında gerçekteşmiştir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), 75.

²⁰¹ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 192.

Günümüz Alevîlerinin yoğun yaşadığı yerlerde yapılan inceleme ve anketlerde, yöre halkının büyük bölümünün tevhid inancına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Mesela, Hacı Bektâş Yöresinde meskûn olan Alevî-Bektâşî'ler; kelime-i tevhidin “La İlahe İllallah Muhammedün Resulüllah” şeklinde olduğunu ifade etmişler ve bunda bir değişiklik olmadığını da özellikle vurgulamışlardır.²⁰³

Tunceli Sarı Saltık Ocağı Alevîleri Allah’a iman etmekte ve tevhid inancını benimsemektedirler. Yöre halkına göre tevhid, “La İlahe İllallah” demek ve bunu kabul edip Allah’tan başka ilah tanımamaktır.²⁰⁴

Allah’ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed’in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber ve Allah’ın kulu olduğu inancı İslâm inancının temelini oluşturmaktadır. Allah’ın birliğine ve Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna gönülden inanmayan kimse İslâm dairesine girmemektedir. Bu inanç tüm islâm mezhepleri tarafından kabul edilmektedir.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde “Tevhid” inancına aykırı bir durum söz konusu değildir. Buna göre Allah’tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed O’nun kulu ve elçisidir. Klasiklerde Allah’ın sıfatlarına ve isimlerine atıflar yapılmıştır. Söz konusu eserlerde İslâm’ın tevhid inancına uygun tasavvurlar vardır. Allah Teâlâ birdir, eşi ve benzeri yoktur, kimseye benzemez, insanlara has olan yemek, içmek, uyumak gibi şeylerden ve mekândan münezzehtir. Diridir, uyanıktır, başlangıcı ve sonu yoktur. Kimseden doğmamış ve hiç kimse O’ndan doğmamıştır. Bir kere kalben inanarak “La İlahe İllallah Muhammedün Resulüllah” diyenin cennete gireceği bildirilmektedir.

Alevî ozanların deyişlerinde de sık sık tevhid inancı işlenmektedir. Nefeslerde Allah’ın bir ve eşsiz olduğu, her şeyi yarattığı ifade edilmektedir Bu bağlamda nefesler klasiklerdeki tevhid inancıyla örtüşmektedir. Ancak yer yer batınî yorumların etkisi ile vahdet-i vücûd düşüncesi altında farklı tanrı tasavvurlarına da rastlamak mümkündür.

²⁰² Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri* 2, 167-8.

²⁰³ Yavuzer, “HacıBektâş Yöresi İnançları”, 46.

²⁰⁴ Talip, Tuğrul, “Tunceli Alevîliğinde İnanç Ve İbadet Sarı Saltık Ocağı Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 68.

Alevî vatandaşların yoğun yaşadığı yerlerdeki halklarda mevcut olan tevhid inancı klasiklerdeki tevhid inancıyla aynı doğrultudadır. Alevî halkların büyük bölümü -herhangi bir yaratıcıya inanmayanlar istisna tutulduğunda- Allah’a tam bir inançla inanmakta, Allah’tan başka bir ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık etmektedirler.

2. Vahdet-i Vücûd Anlayışı

Tanrı, insan ve âlem ilişkilerini ele alan bir düşünce sistemi olan vahdet-i vücûd, varlığın birliğini ifade eden tasavvufî terimdir. Terimi ilk olarak kullananın kim olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, vahdet-i vücûd terimini ilk kullananın Muhyiddin İbnü’l-Arabi ya da Sadettin Konevi olabileceği iddiaları mevcuttur. Bu düşünceyi kabul edenlere, “ehli vahdet, vücûdiyye, vahdet-i vücûd ehli” gibi isimler verilmiştir.²⁰⁵

Vahdet-i Vücûd’u savunan mutasavvıflar kendilerine Kur’an’dan deliller getirmektedirler: “Kullarından tövbeyi kabul eden ve sadakaları alan O’dur.”²⁰⁶ “Ektiğiniz şeyi siz mi yetiştiriyorsunuz, yoksa Biz mi?”²⁰⁷ Bu ve bunlara benzer ayetler²⁰⁸ vahdet-i vücûd anlayışına delil getirilmektedir.²⁰⁹

Ortaya çıkmış olduğu dönemden itibaren asırlarca kimi zaman eleştirilmiş kimi zaman da büyük tasavvufî grupları etkisi altına almış olan vahdet-i vücûd fikri, zamanla farklı şekillerde yorumlanmış, bazen de bazı kesimler tarafından asıl şeklinden uzaklaşmış ve farklı bir şekle bürünmüştür.²¹⁰

Vahdet-i vücûd anlayışına sahip olan kişilerin sloganı, Hallâc-ı Mansur’un öldürülmesine sebep olan “ene’l-Hak” sözüdür. Bu nazariyeye sahip olan tasavvufçularda “ene’l-Hak” terkinin kullanıldığı görülmektedir. Alevî-Bektâşî

²⁰⁵ Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 431.

²⁰⁶ Tevbe 9/104

²⁰⁷ Vâkıa 56/68.

²⁰⁸ Vâkıa 56/63; Bakara 2/252; Kıyâme 75/18; Kasas 28/88; Kâf 50/16; Rahmân 55/29-63; Hadîd 57/3.

²⁰⁹ Hasan Kamil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 261-262.

²¹⁰ Salih Çift, “Bektâşî Geleneğinde Vahdet-i Vücûd ve İbnü’l-Arabi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabi Özel Sayısı-2)*, 23, (2009): 257-279

Klasiklerinde ve özellikle Alevî halk ozanların deyişlerinde de “ene’l-Hak” sözü sıklıkla geçmektedir.

Vîrânî Baba *İlm-i Câvidân*’da vahdeti vücut anlayışı ile ilgili detaylı bilgiler vererek fena anlayışını şöyle özetlemektedir:

Öyleyse ey Hakk’a kavuşmayı uman kimse! Allah’u Teâlâ maddi varlıktan sıyrılıp Hakk’a ulaşmayı, varlıktan kurtulup Allah’ta fani olma makamında ortaya çıkarır. Zira Allah tarafından ilahi duygu telkin edilerek veya pirlerin eğitimi vasıtasıyla dünyaya meyletmiş bir kimsenin kalbine ilim irfan girerse, o kişi varlıktan kurtulup Allah’ta fani olma makamına ulaşır.²¹¹

Buna ek olarak Vîrânî Baba, gönlünü bütün dünyalıklardan tecrit ederek yönünü Allah’a çevirip Allah’ta yok olmak (fena fillah) isteyenlere nasihatlerde bulunmakta ve Allah’a dost olanların erenler olduğunu, erenlerin ölmeyeceğini, ölenin sadece beden olduğunu, Allah’ın bir nur olduğunu ve bu nura ulaşmak isteyenlerin varlıktan kurtulup Allah’ta fani olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Şayet tarikat yolunda olan mürit eğer bu makamın gereklerini yerine getirmemezse aşağılık bir şekilde o fena makamından uzaklaştırılacağını bildirmektedir.²¹²

Manzum ve mensur eserler kaleme alan ve Alevîlikte önemli bir yere sahip olan Kaygusuz Abdal, *Saraynâme* adlı eserinde Hakk’ın tümünün nur olduğunu, kişinin özünün o nurdan kaynaklandığını, eğer kişinin özü aradan çıkarsa sadece Hakk’ın kalacağını²¹³ ifade ederek vahdet-i vücûd anlayışını akla getirmektedir.

Bu anlayış nefeslerinde de göze çarpmaktadır:

Zirâ ben sûret-i insân olmuşam
Bu serâyâ insânıla gelmişem
...
Hem Süleymân’un hâtem-i da‘veti
Yûsuf’un hüsnî Halîl’ün izzeti
Hem Musâ’nun münâcâtı hem Tûr’ı
Hem İsa’nun gökde Beytü’l-Ma‘muri
Hem Eyyubun sabrıyam ben sıdkıla
Cümle hâlun arasında ben bile
Hem ben ol Yûnus’ı yudan balıgam
Gâhi sâmit oluram gâh nâtıkam
İsmâil’e kurban olan ol kocam
İlletüm yokdur cânımda sâfçayam²¹⁴
...
Gâh zâhidem teşbih u zikr eylerem
Gâh olur dem-i Ene’l-Hak söylerem²¹⁵

²¹¹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 3b-83.

²¹² Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 4a-87,4b-91,5a-95.

²¹³ Kaygusuz, *Saraynâme*, 64a-364.

²¹⁴ Kaygusuz, *Saraynâme*, 55b-331.

Hakk'ın her yerde olduğunu, kâinatta Hak'tan gayrı bir şeyin olmadığını, her şeyin Hakk'a muttasıl olduğunu, Hakk'ın kişinin özünden ayrı olmadığını, Hakk'ı isteyen kişinin boşuna arayış içine girmeyip Hakk'ı kendisinde bulabileceğini, Hakk'ın bütün kâinatta dolup taşıdığını ifade eden Kaygusuz Abdal, bakılan her yerde Hakk'ın görüleceğini dile getirmektedir.²¹⁶ Tanrı'nın her nesnede mevcut bulunduğunu, görülen her şeyin hakikatinin aslının Hak olduğunu dile getirerek²¹⁷ vahdet-i vücûd anlayışını dile getiren anlatımlarda bulunmaktadır. Bu durum şiirlerine de yansımıştır:

Kamu varlık kadim ü pür-kemâldür
Hayal yokdur arada cümle hâldür
Kamu varlık Hakun bürhânı olmuş
Kamu gönül Hakun meskeni olmuş
Bakan her yana Sultânı görür pes
Dahı hiç gayrı yok cânı görür pes
Can vücudu cânân muttasıl olmuş
Birikmiş bire gör ne kâbil olmuş
Dahı hiç gayrı görünmez cihânda
Hemân Hak'dur görinen her mekânda
Ne kim görsen hemân 'ayn-ı kemaldür
Kamu eşya bir vücûd bir cemaldür²¹⁸
Özüni cehl ile Hak'dan ayurma
Hak'a doğru bak ahı gözün ayurma
...
İy Hak'ı isteyen gezme yabanda
Hemân istediğün nesne sende²¹⁹
Özini Hak'dan ayrı görmeyenler
Özinden Hak'ı gayrı görmeyenler²²⁰

Dil Güşâ'da da vahdet-i vücûd anlayışını destekleyen anlatımlara sık sık rastlanılmaktadır. Hakk'ın zerreden cümleye, katreden ummana cümle âlem içinde dolu olduğu, Hak ile kişinin arasındaki perdenin o kimsenin kendisi olduğu, kişi aradan çıksa sadece Hakk'ın kalacağı, kişinin kendisini Hak'tan ayrı bir varlık zannetmemesi gerektiği, Hak olmazsa her şeyin camit olduğu, Hayyül-

²¹⁵ Kaygusuz, *Saraynâme*, 56a-332.

²¹⁶ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 36a-116.

²¹⁷ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 29b-91.

²¹⁸ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 25a-72.

²¹⁹ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 25b-75.

²²⁰ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 32a-100.

Kayyum olan Allah'ın izniyle her şeyin hareket ettiği,²²¹ Tanrı'nın her yerde olduğu²²² ifade edilerek vahdet-i vücûd nazariyesi dile getirilmektedir.

Makâlât'ta rivayet edildiğine göre Hz. Ali'ye, "Ya Ali taptığın Tanrı'yı görüyor musun?" diye sorulunca Hz. Ali, "görmesem tapar mıyım?" şeklinde cevap vermiştir. Yani Hz. Ali, baktığı her yerde Tanrı'yı görmektedir. O'ndan başka varlık yoktur. Bu rivayet Alevî-Bektâşî çevrelerinde vahdet-i vücûdçu akımın delillerinden addedilmektedir.²²³

Vahdet-i vücûd anlayışı zaman zaman klasiklerde görülmekle beraber daha çok ozanların ve erenlerin deyişlerinde rastlanılmaktadır. Vahdet-i Vücûd denilince akla ilk gelen Seyyid Nesimi ise Hz. Ali ve Hz Muhammed'i birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görmekte ve Hz Ali'ye tanrısal nitelikler yüklemektedir. Namaz, oruç, hac gibi ibadetleri gereksiz gören Nesimi, Allah'a ulaştıran yolun derin bir aşk ve sevgiden geçtiğine inanmaktadır.²²⁴ Nesimi, zikrinin "enel'hak" olduğunu ve bu söylediğinin gerçek olduğunu vurgulamaktadır.²²⁵ Aşağıdaki nefeslerde Nesimi'nin vahdet-i vücûd anlayışını görmek mümkündür:

Ene'l-hak söylerim Hak'tan ale'l-arşı'steva geldi
Yüzündür sure-i Rahmân ale'r-rahmân geldi
Misal-i ka'bedir yüzün felâ ted'u ma'allahı
Çü yetmiş yidi harf oldu yüzünden kâfhâ geldi²²⁶
Egerçi candasen, candan nihânsen
Degülsen candan ayru, bel-ki cansen
Nişan virmez egerçi kimse senden
Yer ü gök dop-dolu küli nişansen
Nice gizlü diyem benden seni kim
Neye kim baharam anda iyânsen²²⁷
Kâf-ü Nun'un mebde-i hem kâinatın menşei
Lamekanın şemsiy-ü bedr-ü şeb-i dicuriyim
Âlemi zat-ü sıfatım menbei movt-ü heyat
Hem hisari Kün Fe Kanım hem anın mahsuruyum
Söyleyen her natığın dilinde benden özge yok
Sekf-ı merfuun esası beytinin mamuriyem
Notk ile sovtum ezelden ta ebed hem kuvvetim
Hazırım her yerde hem hazırların mahzuriyim
Nuh ile tufan benim ben hem necatım hem helak

²²¹ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 39b-131,40a-132.

²²² Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 41b-139.

²²³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 16a-102.

²²⁴ Öztürk, *7 Ulu Ozan*, 12.

²²⁵ Seyyid Nesimi, *Seyyid Nesimi Divanı*, haz. Ali Adil Atalay Vaktidolu, (İstanbul: Can Yayınları, 2013), 225

²²⁶ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri 1*, 349.

²²⁷ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri 1*, 310.

Hem yemim hem gevherim hem ol yemin mescuruyem
Nazırem hem bî nezire hem basiret hem baser
Hem ikilikden münezzeh vahdetin manzırıyem
Hem fakirim hem dilenci hem melik hem padişah
Hem benim üstad-ı sanat hem onun müzdüriyim²²⁸

Kul Himmet'in nefeslerinde de vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde Ali-Allah birleşmesi dikkat çekmektedir:

Bir ismi Ali'dir bir ismi Allah
İnkârım yoktur hem vallah hem billah
Muhammed Ali yoluna Allah eyvallah
Ben Ali'den gayrı bir er görmedim²²⁹
Arslanı gördüm çağında
Açılmış cennet bağında
Musa ile Tur dağında
Ali'yi gördüm Ali'yi²³⁰
Her nereye baksam Ali görünür
Dört köşede serhat yekser Ali'dir
Nice canlar talip olmuş sürünür
Kuluyam Hâce-i Kanber Ali'dir
Ali'dir cümle eşyaya zat olan
Ali'dir ölmüşe hem hayat olan
Ali'dir her işte mucizat olan
Güzel şah-ı server serdar Ali'dir
...
Ali'dir arslan görülen Selman'a
Ali'dir gene kurtaran divana
Ali'dir mucizat veren Süleyman'a
Kaftan kafa hüküm kılan Ali'dir
Ali'dir İsa'ya ruhullah olan
Ali'dir Musa'ya fahrullah olan
Ali'dir Halil'e beytullah olan
Tur-ı münacat-ı ekber Ali'dir²³¹

Şah İsmail Hatâyî'nin nefeslerinde de çok güçlü bir Ali sevgisi, Ali'yi görme arzusu yer almaktadır. Ali yer yer yeri göğü yaratan,²³² mahşer günü müminlerin dostu,²³³ gökyüzündeki ay²³⁴ ve ilahî nurun yansıması²³⁵ olarak sıfatlanmaktadır. Hatâyî aşağıdaki şiirinde Allah ile Ali'yi birleşmekle vahdet-i vücûd anlayışını hatırlatmaktadır.

Evvel Allah Kadim Allah
Aziz Allah ibadullah

²²⁸ Nesîmî, *Divan*, 177-178.

²²⁹ Öztürk, *7 Ulu Ozan*, 264.

²³⁰ Öztürk, *7 Ulu Ozan*, 267.

²³¹ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 125-126.

²³² Hatâyî Divanı, 572.

²³³ Hatâyî Divanı, 251.

²³⁴ Hatâyî, *Divan*, 285.

²³⁵ Hatâyî, *Divan*, 548.

Cümlenin settârı Allah
Ali'den gayrı kim var
Ay Ali'dir gün Ali'dir
Yer Ali'dir gök Ali'dir
Okunan Kur'an Ali'dir
Ali'den gayrı kim var kim

...
Ali'dir kelime-i sücûd
Ali'dir Kâbe-i ma'bud
Ali'dir her işte mevcud
Ali'den gayrı kim var kim
Ali'dir bu mülkün sâhibânı
Ali kurdu bu hayvânı
Ali'dir bu mülkün Süleymanı
Ali'den gayrı kim var kim²³⁶

Pir Sultan Abdal da diğer ozanlar gibi nefeslerini tasavvufi öğretilerle harmanlayıp sunmuştur. Her gittiği yerde Ali ile karşılaşmakta, bütün vücûdunu Ali sevgisi sarmakta, Ali gözünde ilahlaşmakta, Nesimi'yi Mansur'u yakan ilahi aşk Pir Sultan'ı da yakmaktadır.²³⁷ Varlık birliğinden Ali'yi Allah'a yakın bulmakta, Ali sevgisi için bağışlanma dilemekte,²³⁸ Hak-Muhammed-Ali yolunun zorluğundan bahsetmektedir.²³⁹ Pir Sultan Abdal'ın nefeslerinde çok güçlü bir Ali sevgisi görülmektedir. Vahdeti vücûd'u andıran nefeslerinde Ali'nin her yerde Hakk'ın yansıması olduğunu ifade etmektedir:

Cemali geliyor hayalde düşde
Canım asumanda kandilde arşta
Uzakta yakında yeminde pişte
Her nereye baksam Ali'm kendi var²⁴⁰

Alevîlerin yedi ulu ozanından biri olan ve Sünnî mi Şîî mi olduğu tartışıl原因 Fuzûlî'nin şiirlerine geniş bir aşk sahiptir. Fuzuli'nin en büyük desteği aşktır. Fuzûlî'ye göre aşk bütün dünyayı kaplamış bir keyfiyettir. Vahdeti vücutçu olduğu iddiasına karşılık, Gölpınarlı'ya göre; bilinenin aksine Fuzûlî bir Vahdet-i Vücûdçu değildir. Fuzûlî'de Tanrı ve yaratılanlar ayrıdır. Tanrı sevgisinin yeri ile kulların sevgisi asla birbirine karıştırılmamıştır. Gölpınarlı'ya göre Fuzûlî'de Yûnus gibi, Nesimî gibi ve bunlara benzer diğer şairler gibi mecazi

²³⁶ Yusuf Ziya Yörükân, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 71.

²³⁷ Öztürk, 7 Ulu Ozan, 205

²³⁸ Öztürk, 7 Ulu Ozan, 206.

²³⁹ Öztürk, 7 Ulu Ozan, 208.

²⁴⁰ Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, (İstanbul: Özgür Yayınları, 2012), 221; Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 111.

varlığı nefyetmek, her şeyi Hak görmek, ondan başka bir varlık tanımamak gibi izlere rastlanmaz.²⁴¹

Tokatlı halk şairlerin şiirlerinde ise, temelinde “yaratıcı-yaratılmış” ilişkisi yatan, “Allah-Âdem” ilişkisi olarak birçok deyişte göze çarpmaktadır. Alevî âşıkların şiirlerinde çok defa Allah’ın insanda var olduğuna dair görüşler yaygın olarak görülmektedir. Bu düşünce Allah’ın insanda tecelli etmesi, vahdet-i vücûd düşüncesi ile alakalıdır. Bu fikrin oluşmasında insanın yaratılış esnasında Hz. Âdem’in ruhuna Allah’ın kendi nurundan nur kattığına dair ayet de²⁴² etkili olmuştur.²⁴³ Örnek olarak şu deyişler verilebilir:

Sendedir aranan varlığın hepsi
Sende açılır Hakk’ın kapısı
Eline vermişler vücut tapusu
Sana girip saklanan cana bak²⁴⁴
İnsanoğlu insanlığın esrarını bilersen
Bilen bilir bilmeyene bildirmene lüzum yok
Hak zerresi Âdem’dedir can gözüyle görürsen
Gören görür görmeyene göstermene lüzum yok²⁴⁵
Evliya enbiya insandan olur
Arayan Allah’ı kendinde bulur
Gerçeklerin söz geri mi kalır
Doğan ölür gider bence sağa bak²⁴⁶
Âşıkların, sadıkların dizildi
Ehl-i Beyt’e ikrarımız verildi
Hak sendedir, sen de Hak’sın denildi
Gül Ahi evlâdı gül Aziz Baba²⁴⁷

Hafik Yöresi’nde ise Alevî dedelerinden bir tanesi; “Dünyaya gelmekten kasıt hakkı bilmektir. Hak her şeyde vardır, Allah insanı kendi sûretinde yarattı. İnsan kendini bilince hakkı bilir.” sözleri yaygın Allah inancını ve bu inancın da tasavvufî çizgide olduğunu göstermektedir.²⁴⁸

Alevî Allah anlayışı Kur’an’ın ortaya koyduğu ulûhiyyet anlayışına paralel bir algılamadan, Tanrı’nın Ali’de beden bulmasına kadar farklı boyutlar

²⁴¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Fuzûlî Divanı*, (İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 2016), LXXIX, LXXX.

²⁴² Secde, 32/6-8.

²⁴³ Ali Rıza, Koçak, “Tokatlı Alevî Halk Şairlerinde Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali Algısı”, (Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, 2016), 60.

²⁴⁴ Koçak, “Tokatlı Alevî Halk Şairleri”, 70.

²⁴⁵ Koçak, “Tokatlı Alevî Halk Şairleri”, 71.

²⁴⁶ Koçak, “Tokatlı Alevî Halk Şairleri”, 72.

²⁴⁷ Koçak, “Tokatlı Alevî Halk Şairleri”, 73.

²⁴⁸ Sinan, Yokuş, “Hafik Yöresinde Alevî Kültürü İle İnançları”, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2011), 38-39.

taşımaktadır. Alevî-Bektâşî gelenekte Tanrı anlayışı ağırlıklı olarak yüzeysel bir vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde oluşmuştur. İslâm düşünce tarihinde birçok bölge ve tasavvufî grubu etkileyen bu düşünce birçok eleştirilere maruz kalmıştır. Vahdet-i vücûd anlayışında, âlemin Allah'ın bir tür aynası ve insanın, tanrının bir yansıması olduğu ifade edilmektedir. Hallâc-ı Mansûr'un "ene'l-Hak" sözü ve bu sözü dolayısıyla idam edilmesi ve yedi ulu ozan'dan biri olan Nesîmî'nin bu düşünceyi savunan benzer görüşleri nedeniyle öldürülmesi Alevî-Bektâşî çevrelerinde büyük yankı uyandırmıştır.

Alevîliğin klasik kaynaklarında temelde Allah'ın varlığı ve birliği açıkça dile getirilmekle beraber yer yer vahdet-i vücûd anlayışı da göze çarpmaktadır. Allah'ın âlemlerin rabbi olduğunu, ilim ve rahmet sahibi olduğunu, dualara icabet ettiğini, kullarının maslahatı için peygamberler gönderdiğini açıkça ifade edilmektedir. Kaygusuz, dünyaya gelmekten maksadın Allah'ı bilmek olduğunu, Hakk'ın her şeyde mevcûd olduğunu, Âdem'in (insanın) Hakk'ın en büyük yansıması olduğunu, kendini bilen Hakk'ı bilebileceğini dile getirmektedir.

Tanrı anlayışını vahdet-i vücûd bakış açısıyla yansıtan asıl kaynaklar, Alevîler nezdinde birinci sıralarda yer alan yedi ulu ozan ve diğer ozanların deyişleridir. Özelde yedi ulu ozanın genelde ise Alevî halk ozanlarının nefeslerinde güçlü bir vahdet-i vücûd etkisi görülmektedir. Mesela yedi ulu ozanın ilki olan Nesîmî'nin şiirleri vahdet-i vücûd nazariyesini çağrıştıran dizelerle doludur. Vahdet-i vücûd nazariyesi Şah İsmail Hatayî, Kaygusuz Abdal, Kul Himmet gibi diğer ozanların deyişlerinde de sık sık görülmektedir. Bu bağlamda klasiklerde nadir görülen vahdet-i vücûd anlayışı nefes ve deyişlerde daha belirgindir.

Dedelerle ilgili yapılan araştırmalarda, bütün dedelerin Allah'a inandıkları ve Allah'a inanmayı Alevîliğin temel esaslarından saydıkları gözlemlenmiştir. Allah inancı hakkında yapılan saha araştırmalarında netice olarak söylemek gerekirse; Alevî Allah inancının klasiklerdeki Allah anlayışı ile paralellik arz ettiği görülmüştür. Bunun yanında muhtelif bölgelerde yaşayan Alevîlerin ve bazı dedelerin, Allah tasavvurunun zaman zaman vahdet-i vücûd düşüncesi etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür.

3. Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah)

“Görmek” anlamındaki rü'yet kelimesi ve “Allah” lafzından oluşan bir terkiptir. Kur'an-ı Kerim'de rü'yetullah kelimesi geçmemektedir. Ancak münkirlerin dünyada Allah'ı görme ve peygamberlerinden Allah'ı kendilerine gösterme taleplerinden söz edilmektedir.²⁴⁹ Ahireti tasvir eden ayetlerde o gün parıldayan yüzlerin rablerine bakacağı, kâfirlerin ise rablerinden mahrum kalacağı ifade edilmektedir.²⁵⁰ Hadislerde rü'yetullah yerine “rü'yet'ür-Rab” tabiri geçmektedir.²⁵¹ Hadislerde belirtildiğine göre müminler, bulutsuz bir günde güneşi ve ayı görür gibi Allah'ı ahirette göreceklerdir.²⁵² Allah'ın görülebilmesi ile alakalı benimsenen görüşler iki noktada incelenmektedir.

- Allah'ın Dünyada Görülmesi
- Allah'ın Ahirette Görülmesi²⁵³

a. Allah'ın Dünyada Görülmesi

Ahirette Allah'ı görme ve bu eylemin dünya içinde olmasının arzu edilmesi, büyük ölçüde insanın yaratıcıyı bilme ve onu tanıma özleminden kaynaklanmaktadır. Kişilerin inandıkları varlığı görmek istemelerinin, herhangi bir kibir ve inkâr durumundan kaynaklanmadığı sürece ayıplanacak tarafı yoktur. Çünkü insanın doğasında, İmanın gerçeklerini arama, araştırma ve merak olgusu yer almıştır. Allah'ı ahirette görmenin imkânı konusunda ortak bir fikire varan Sünnî mezhepleri, dünyada Allah'ın görülüp görülemeyeceği hususunda açık bir delil olmaması nedeniyle farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Buna göre bazı itikadî ekollere göre Allah'ı dünyada görmek mümkün iken bazı ekollere göre ise bu mümkün değildir.²⁵⁴

Alevî-Bektâşî Klasiklerine göre Allah'ı dünyada görmek mümkün görünmektedir. Mesela *Fütüvvetnâme-i Tarikat*'da Hz. Peygamberin mi'raç olayı

²⁴⁹ Mümin 40/36-37.

²⁵⁰ Kıyame 75/22-23; Muttaffin 83/15.

²⁵¹ Buhâri “Mevâkit”, 16.

²⁵² Buhâri “Tevhîd”, 24.

²⁵³ Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 311-313.

²⁵⁴ Şaban Ali Düzgün vd, *Kelam El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 518-20.

anlatılmakta Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'yı görebilmesi ile ilgili Allah Teâlâ'nın Cebrail'e şöyle söylediği ifade edilmektedir:

...ne kadar melek varsa hepsiyle birlikte Habibim Muhammet Mustafa'ya git, tac hil'atin giydir ve Burak'a bindir. Benim huzuruma getir ki arşımı ve kürsümü görsün, cemalimi müşahede etsin, benimle aracı olmaksızın görüşsün. Ne muradı varsa katımda karşılanır. Benden selam söyle²⁵⁵

Alevîler için başvuru niteliğinde olan Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Besmele Tefsiri*'nde ise Hakk Teâlâ'nın, "Elest Meclisi"nde kullara yüzlerini ahirete döndürmelerini ve kendine kulluğu arttırmalarını istemektedir. Halis ve kamil kul olanlar için Allah Teâlâ'nın aradaki perdeyi kaldıracağını, cemâlini göstereceğini ve her baktıklarında Allah'ı göreceklerini vaat etmektedir.²⁵⁶ Konuyla ilgili Allah Teâlâ'nın şöyle dediği aktarılmaktadır:

Ya Âdem bizim cemalimizi görmek isteyenler, bizim adımızı anmayı alışkanlık haline getirsinler ki ben de perdeyi kaldırıp yüzümü onlara göstereyim; Ya Muhammed eğer müminler beni evlerine davet eder, ağırlarlarsa ben de onları ağırlarım. Onlar bana gönül aynasını gösterirlerse ben de perdeyi kaldırır, cemâlimi gösteririm.²⁵⁷

Diğer bir klasik eser olan *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda ise dervişliğin sekizinci seviyesinin yetmiş iki perdeyi keşfedip, Allah'ın yüzünü görmek olduğu ifade edilmektedir. Derviş kendisine iyi bir mürşit bulmadığı ve Allah'a giden yoldan gitmediği zaman doğru yolu bulamayacağı ve Allah'ın güzel yüzünü göremeyeceği belirtilmekte,²⁵⁸ Allah'ın yüzünü görenlerin makbulden makbul olarak sayılacağı, hakiki anlamda akıllı-bâliğin, Kur'an'ın tasavvufi yorumunu bilen ve Allah'ın yüzünü gören olduğu söylenmektedir.²⁵⁹

Konuyla ilgili olarak Cabbâr Kulu Allah Teâlâ'nın nerede ve nasıl görüldüğü ile alakalı Hz. Ali ile Hz. Peygamber arasında şöyle bir diyalog geçtiğini nakletmektedir:

Ey Allah'ın elçisi! Allah'u Teâlâ'ya nerede kavuştunuz, yüzünü nerede gördünüz?
-Ey Ali! Allah'u Teâlâ'nın yüzünü yetmiş bin perdeden yukarıdan gördüm.
-Ey Allah'ın elçisi! Perde diye neye diyorsunuz?

²⁵⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 11a/99, 11b/101.

²⁵⁶ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 9b/73, 10a/74.

²⁵⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 21b/121, 24a/130.

²⁵⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 15b/137, 48b/275, 70b/363.

²⁵⁹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 104a/494.

-Ey Ali! Perde yeryüzü ile gökyüzü arasındadır. İkinci gök arasına ikinci perde derler. Yedi kat göğe yedi perde derler. Yetmiş bin perde dediğim, yedi kat gökten yukarıdadır.²⁶⁰

Rivayet edildiğine göre, Cabbâr Kulu bir gün bir akarsu kenarına gider ve su ile aralarında bir diyalog geçer. Akarsu kendisine makbul kimsenin kim olduğunu sorar Cabbâr Kulu da Allah'ın yüzünü görenlerin olduğunu söyler. Su tekrar Allah'ın yüzünün görülmesinin mümkün olup olmadığını sorunca Cabbâr Kulu kendisinden önce geçenlerin Allah'ı gördüğünü ve Allah'ın yüzünün görüleceğinin mümkün olacağını söyler.²⁶¹

Hacı Bektâş-ı Veli'in bir diğer önemli eseri olan *Makâlât*'ta anlatıldığına göre, Hz. Ali'ye “Ya Ali taptığın tanrıyı görüyor musun?” diye sorulduğunda, Hz. Ali, “görmesem tapar mıyım?” diye cevap vermiştir.²⁶²

Alevîliğin temel erkân kitaplarından sayılan Buyruk sahiplerinden Şeyh Safî de, *Buyruk*'unda Halife'nin yedi şarta sahip olması gerektiği ve bu şartların vahdet, hizmet, iradet, imamet, selamet, melamet ve devlet olduğunu belirttikten sonra iradetten maksadın sevgilinin (Allah) cemalini görmek olduğunu söylemektedir.²⁶³

Diğer bir temel erkân kitabı olan *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda ise, Tanrı'nın her ayın kutsal günlerinde (on dördünün gecesı ve günün kuşluk vaktinde) güzel bakire bir kız görünümünde görüldüğünü zikretmiştir. Hz. Resul'ün mi'raça vardığı zaman Tanrı'yı bu şekilde gördüğü anlatılmaktadır.²⁶⁴

Ulu ozanların deyiş ve nefeslerinde de sevgiliyi, Allah'ı görme arzusu sık sık vurgulanmaktadır. Bu arzu bazen vahdet-i vücûd çerçevesinde Hz. Muhammed'i, Hz. Ali'yi ve diğer imamları görmek şeklinde dizelere yansımıştır. Mesela, Kul Himmet;

Dilerseniz eğer Hakkı görmeyi
Var bir gerçek erden alın örneği
Mü'minin kalbinde Hak çekirdeği
Ezeldendir ezeldendir ezelden,²⁶⁵

²⁶⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 54a/296.

²⁶¹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 18b/155, 19a/156.

²⁶² Hacı Bektâş, *Makâlât*, 16a-102.

²⁶³ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 41a/149.

²⁶⁴ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 74.

²⁶⁵ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 102.

dizeleriyle Hakk'ı görmek isteyenlerin bir Allah dostuna bağlanıp onu örnek almaları gerektiğini,

Bî-vefalık edip anda durmayan
Heft dostu dilbere ikrar n'eylesin
Can gözü ile Hakk'ı görmeyen
Baş gözün gördüğü nazar n'eylesin²⁶⁶
Eğer şâhım cemâlini görmezsem
Hayıf bana yazık bana vah bana
Muradıma maksuduma ermezsem
Hayıf bana yazık bana vah bana²⁶⁷

dizeleriyle de dünyada iken Hakkı görmeyenlerin bakışlarının ve gözlerinin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Pir Sultan Abdal ise Hakk'ın cemalini görenin artık cennete ihtiyacı olmadığını söylemektedir:

Sabahtan cemalin seyran eyledim
Gönüller perişan elinden turnam
Cemalin görene cennet gerekmez
Güneş midir doğdu yüzünden turnam²⁶⁸

Şiirlerinde çok güçlü Allah, Muhammed, Ali, On İki İmam sevgisi ve bunların görünmesi arzusu hâkim olan Şah İsmail Hatâyî;

Cemâlündür senün nûr-i İlahî
Yüzündür alemun hurşid-i mâhı
Ayağün toprağı ey mazharı Hakk
Erenler başınun tâc u külahı²⁶⁹

dizeleriyle Allah'ın nur yüzünün kendisine her şeyden daha çok sevimli geldiğini ifade etmektedir.

“Hâk-i pâyûn dil-bera bir tâc-ı devlettür mana

Pes yüzün görmek senün baht u sa‘dettür mana²⁷⁰

dizeleriyle ise, sevgilinin yüzünü görenin en büyük saadet olduğunu belirtmektedir.

²⁶⁶ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 106.

²⁶⁷ Yörükan, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, 135.

²⁶⁸ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 220.

²⁶⁹ Şah İsmail Hatâyî, *Hatâyî Divanı*, Haz. Muhsin Macit (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 238.

²⁷⁰ Hatâyî, *Divan*, 264.

Hatâyî bir deyişinde ise, Tarikat yolunun adap ve erkânına uymayanın, musahipsizlerle oturup kalkanın, bir rehberle bağlanmayanın Hakk'ı göremeyeceği ifade etmektedir:

Can gözü örtüktür Hakk'ı göremez
Üstadın yoluna doğru varamaz
Cemiyette sualini veremez
Hali yoktur dört kapuda yanandur²⁷¹

Ulu ozanlardan biri olan Yemînî ise Alevî-Bektâşî klasik eserlerinde ve ozanların nefeslerinde sık sık vurgu yapılan mi'raç hadiseseinde, Hz. Muhammed'in Allah Teâla'yı gördüğünü ve kendisine iki ok kadar bir mesafe kalacak şekilde yaklaştığını ve Hz. Muhammed'in Allah'tan doksan bin kelam aldığını şu şekilde dizelere aktarmıştır:

Hürmet-i nûr-ı cemali izzetine kıldı hak
On sekiz bin âlemi ayıla gün arz u sema
Kabe kavseyn'e²⁷² irüp gördi cemâl-i zü'l-celâl
Kıldı toksan bin kelâm ol hâlık u rabbi'l-ulâ²⁷³

b. Allah'ın Ahirette Görülmesi

Allah'ın ahirette görülmesiyle ilgili iki görüş mevcuttur. Bunlardan bir görüş Allah'ın ahirete görülemeyeceği, diğeri ise Allah'ın ahirette mü'minler tarafından görüleceği görüşüdür. Bunun Kur'an'dan en büyük delili; "O gün bazı yüzler vardır ki, ışıltı ışıltı parılayacaktır. Rablerine bakıp dururlar"²⁷⁴ ayetidir. Ahiret yaşamında bedensel lezzetlerin manevî lezzetler de vardır. Bunların başında da Allah'ın görülmesi gelmektedir. Bu tespit, "Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır,"²⁷⁵ ayetine dayandırılmaktadır. Ayette ifade edilen "daha güzel karşılık", yapılan amellerin sevabı ya da cennet, "bir fazlası" da "Allah'ı görme" olarak yorumlanmaktadır.²⁷⁶

²⁷¹ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 137.

²⁷² "Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu." Necm 53/9. Hz. Peygamber'in Mîrac gecesinde Allah'ü Teâlâya yakınlığından kinâye olan bir tâbir. İki yay aralığı hatta daha da yakın bir mesafe. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 200; Olayın mi'raç gecesini gerçekleştirdiğine dair bkz. Salih Sabri Yavuz, "Mi'raç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005): 132-135.

²⁷³ Yemînî, *Fazîlet-Nâme*, 364.

²⁷⁴ Kıyâme 75/22-3.

²⁷⁵ Yûnus 10/26.

²⁷⁶ Düzgün vd. *Kelam El Kitabı*, 521-513.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Allah inancının yanında sağlam bir ahiret inancı da bulunmaktadır. Buna göre salih amel işleyenler cennete girecek ve Allah'ın bir lütfu olmak üzere Allah'ı göreceklerdir. Mesela, *Erkânname* adlı klasik eserin giriş bölümünde Resulullah'ın Hakk'a yürüyeceği günlerde Allah'ın aslanı Hz. Ali'yi yanına çağırdığı, bir takım vasiyetlerde bulunduğu ve bu vasiyetleri yerine getirenin ahirette Allah'ın nur yüzünü göreceğini müjdelediği anlatılmaktadır:

Ey Müminlerin Emiri, ben artık bu dünyadan gider oldum sana yadigâr olacak bir vasiyet bırakmak istiyorum. Bunu tâiplere de bildir. Kim bu vasiyetleri yerine getirirse, ben o kişiden razı olurum ve yarın ahirette de Yüce Allah'ın ona mübarek yüzünü göstermesini dilerim.²⁷⁷

Aynı Klasikte, tâlibin hak dostlarının yanından ve sohbetlerinden ayrılmaması gerektiği vurgulanmakta ve böyle bir tâlibin ölümü durumunda Hakk'ın cemalini görme şansına erişeceği ve evliyanın da ondan hoşnut olacağı zikredilmektedir.²⁷⁸ Eserin bir başka yerinde ise, Tarikatı tamamlayan kişinin marifete ulaşacağı, marifetin bir mana olduğu, manadan kastedilenin de maksût olduğu, maksûtun ise Yüce Allah'ın cemalini görmek olduğu belirtilmektedir. Ve yetmiş iki milletin tamamının Allah Teâlâ'yı görmek istedikleri ifade edilmektedir.²⁷⁹ Böylece *Erkânname* adlı klasikte birinci risalenin sonu, taliplere vasiyetler edilen ve bu vasiyetleri yerine getirenin Allah'ın nur yüzünü görmesi duası ile bitirilmektedir: “Bu vasiyetleri yerine getiren ve Allah dostlarının emrine itaat eden tâlip, ahirete iman ile gitsin, evliya makamına ulaşsın ve Yüce Allah'ın cemalini görsün.”²⁸⁰

Hacı Bektâş-ı Veli Tanrı buyruğuna müjdenin on iki çeşit nesne olduğunu, bunların birbirlerine vekil olduğunu ve bunların iman kumandanlarının önderleri olduğunu belirtir. Bu on iki nesneden çok sakınmak gerektiğini ve birinin dahi eksik olmaması gerektiğini belirterek bunları korumayan ya da bunlardan uzak duranın Allah'ın cemalini görmekten mahrum olacağını ifade etmiştir.²⁸¹ Hacı Bektâş, kulların Rahman deyince Hak Teâlâ'nın onları cehennemden

²⁷⁷ *Erkânname I*, 1b/25,21b/97.

²⁷⁸ *Erkânname I*, 9b/57,10a/58.

²⁷⁹ *Erkânname I*, 40a/170,40b/173.

²⁸⁰ *Erkânname I*, 12b/69.

²⁸¹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 6a/60,6b/63.

kurtaracağını, Rahîm deyince Allah'ın şefaatinin çoğalacağı ve cenneti onlara makam olarak vereceğini, Allah deyince Tanrı'lığının bilineceğini ve perdeyi kaldırıp kullarına yüzünü göstereceğini ifade etmektedir.²⁸² Son olarak mahşer gününde ise Allah'ın veli kullarının Allah'ın cemâlini görüp seyredecekleri müjdesini vermektedir.²⁸³

Klasik eserlerden bir diğeri olan *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda Cabbâr Kulu, kıyamet koptuktan sonra bütün insanların tekrar dirileceğini, hesapların görüleceğini, herkesin amellerinin tartılacağını ve sevapları ağır gelenlerin cennete gireceğini anlatmaktadır. Cennete giden mümin kulların ise bütün cennet nimetlerinin yanında Allah Teâlâ'nın güzel yüzünü göreceklerini söylemiştir.²⁸⁴

Alevîliğin erkân ve adabını açıklayan *Şeyh Safî Buyruğu*'nda ise Hakk'a tâlip olup evliyayı seven kişilere öğütler verilmiş, bu öğütleri Hakk Tâlipi'nin işitip bilmeleri ve evliyanın yolunu takip edip ona göre amel etmeleri istenmiştir. Bu nasihatleri dinleyenlerden Allah'ın razı olacağı²⁸⁵ ahirette Cenabı Hakk'ın mübarek yüzünü görecekları bildirilmiştir.²⁸⁶ Gerçek Hakk Tâlibi'nin kıyamet gününde sorgusuz sualsiz evliya makamına ulaşacağı ve Me'va cennetinde ve Firdevs-i A'lâ'da Yüce Allah'ın nur cemalini seyredip nurundan istifade edecekleri ifade edilmiştir.²⁸⁷

Temel erkân kitabı olan *İmam Cafer'in Buyruğu*'nda Hz. Peygamber'den Allah Teâlâ'nın görülmesi ile alakalı şöyle bir rivayet nakledilmektedir: “Tanrı kıyamet günü ve karin günü ve kuşluk zamanı olmak üzere üç zamanda bakire kız görünümünde gözükür.”²⁸⁸ İmam Cafer Sadık'dan Hakk Tâlibi'nin Resulullah'ın evladından olmayan birine bağlanması durumunda mürşidinin şeytan olacağı ve mahşer gününde Allah dostlarından ve Allah'ı görmekten mahrum olacağı haberi nakledilmiştir.²⁸⁹

²⁸² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 3b/49.

²⁸³ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 2a/58.

²⁸⁴ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 99a/474.

²⁸⁵ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 26b/91.

²⁸⁶ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 14a/41,181-51a/461.

²⁸⁷ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 31b/111,48b/179.

²⁸⁸ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 74.

²⁸⁹ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 35b/127.

Deyişleri ile Alevîlerin gönlünde yer edinmiş olan Vîrânî Baba'nın *İlmi Câvidân* adlı mensur eserinde, bu dünyada manen kör olan kimsenin, gözünü dört kapıya (şariat, tarikat, marifet, hakikat) açmayan ve maneviyattaki seviyesini bilmeyen kimsenin Hakk'ın yüzünü göremeyeceği ifade edilmektedir.²⁹⁰ Mal mülk sevgisinden içini boşaltmayan ve Hakk'a ulaşmayan, ömrünü boşa geçirmiş olacağı ve Allah'ın nur cemaline kavuşamayacağı,²⁹¹ cahil kişinin hiçbir şey olduğu, hiçbir şey olanın da Allah'ın yüzünü göremeyeceği aynı şekilde dile getirilmektedir.²⁹²

Yedi ulu ozandan biri olan Yemînî, Allah'ın ve Peygamber'in hak olduğunu, inanıp amel edenlerin cennete gideceğini ve Allah Teâlâ'nın mübarek yüzünün cennette görüleceğini ifade etmektedir.

Didi peygamber-i hak budur aslı
O nutkun şerhi vü hem bâb u fasl
Ki uçmağa²⁹³ girenlerden önürdi
Benüm gözüm hakun nûrını gördi
Müşahede cemal-i hak ben idem
Önürdi kamudan mutlak ben idem
Bana görine zat-ı hak ayani
İşidün bir dahi benden beyanı²⁹⁴

Alevî-Bektâşî geleneğinde mümtaz bir yere sahip olan, mensur ve manzum eser sahibi olan Vîrânî Baba; hak yolunda olmayanın yolunu göremeyeceğini, dünyada hak yolunu göremeyenin ahirette kör olacağını ve Allah'ın nur cemalini göremeyeceğini şöyle aktarmaktadır:

Bir topluma Hak'tan yardım olmazsa yolunu görmez, yolunu görmeyen ködür. Çünkü dünyada kör olan ahirette de ködür. Her kim ki burada iken gidecek yerini göremezse adam değildir. Adam olmayanda alçaktır. Çünkü alçak Allah'ın sözünü işitmez. Hak sözünü işitmeyenin Hak cemalini görmeyenin, erenler meclisinde işi ne?²⁹⁵ Hakk Teâlâ buyurur: Dünyada kör olan ahirette dahi ködür. Bir insanın dünyada can gözü açılmaz ise, Hakkı görmez kör kalır ise, ahirette de ködür. Görmez Hak cemalinden uzak kalır.²⁹⁶

Alevî inancında Allah'ı görme arzusu belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Özellikle klasiklerde Allah'ı dünyada ve ahirette görmenin

²⁹⁰ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 6a/103,

²⁹¹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 17b/195.

²⁹² Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 31b/307.

²⁹³ Uçmak: Cennet

²⁹⁴ Yemînî, *Fazîlet-Nâme*, s. 175-6.

²⁹⁵ Vîrânî, *Divan*, 271.

²⁹⁶ Vîrânî, *Divan*, 286.

mümkün olduğuna dair birçok kayıt bulunmaktadır. Mümin kulların, peygamberlerin, imamların ve şeyhlerin sözünü tutup salih amel işleyenlerin ahirette Allah'ı görebileceği belirtilmektedir. Klasiklere göre Allah dilediği kullarına kendini dünyada da göstermektedir. Özellikle dünyada görülmesi, kişinin Hz. Ali'nin soyundan gelen bir şeyhe bağlılığına ve mürşidine bağlılığına, yapılan nasihat ve vasiyetlere uyup uymamasına göre mümkün olabileceği gözükmektedir. Aynı durumu temel erkân kitapları olan buyruklarda da görmekteyiz. Ayrıca Hz. Muhammed'in mi'raçta Allah Teâlâ'yı gördüğü klasiklerde detaylı bir şekilde işlenmiştir. Manen kör olan kimsenin, bir mürşide bağlanıp yol, erkân bilmeyenin bu dünyada Allah Teâlâ'yı göremeyeceği zikredilmektedir. Allah Teâlâ'nın ahirette görülebileceği meselesi hemen hemen tüm klasiklerde ve buyruklarda mümkün gözükmektedir. Bununla beraber Ali evladından bir mürşide bağlanmayan ve yapılan nasihat ve vasiyetleri yerine getirmeyen müminin ise ahirette ve cennette Allah'ın yüzünü görmekten mahrum kalacakları zikredilmektedir.

Alevî-Bektâşî nefeslerinde her fırsatta sevgilinin cemâlinin (Allah, Muhammed, Ali, On İki İmam) bu dünyada ve ahirette görülmesi arzu edilmektedir. Hatta yer yer sevgilinin cemalinin görülmesi cennetten ve içindekilerden daha üstün tutulmuştur. Ozanların deyiş ve nefeslerinde çok güçlü bir vahdet-i vücûd anlayışı hâkim olduğundan, Allah'ın yansıması olan kişilerin görülmesi arzu edilmektedir. Allah'ı görme arzusu klasiklerde olduğundan daha kuvvetli bir şekilde nefes ve deyişlerde fark edilmektedir.

4. Devir Tecelli Hulûl Tenâsûh (Reenkarnasyon) Anlayışı

Varlıkların Allah'tan gelişini ve en son tekrar O'na döneceğini ifade eden tasavvûfî bir terim olan devir²⁹⁷ inancını İslâm dünyasında ilk olarak İhvân-ı Safâ ve İbn. Miskeveyh'in ortaya attığı iddia edilmektedir. Varlığı sudur²⁹⁸ ve tecelli²⁹⁹

²⁹⁷ Süleyman Uludağ, "Devir", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 231-232;

²⁹⁸ Varlığın mutlak varlık olan birden çıkıp bir düzen içerisinde evreni oluşturması anlamında kullanılan bir felsefe terimi. Mahmut Kaya, "Sudur", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 37 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 467.

²⁹⁹ Bir tasavvuf terimi olarak "tecelli", "sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nurlar" anlamına gelmektedir. Tecellî Kur'an'da ve hadislerde kullanılmıştır. Tasavvufta, Allah'ın varlıktaki en

esasına göre açıklayan sûfilere göre mutlak varlıktan tecelli yoluyla ayrılan bir nesne, değişik başkalaşım merhalelerini aşarak mevcûdatın en aşağısı derecesi olan madde derecesine kadar nuzûl eder. Daha sonra çıkışa geçerek tekrar değişik safhalardan geçtikten sonra gelmiş olduğu noktaya vusûl eder. Hulûl, ilâhî zâtın veya sıfatlarının yaratmış olduğu yaratıklara geçmesini ve onlarla mezc olmasını ifade eden bir terimdir.³⁰⁰ Tenâsüh ise insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen mânevî unsurun (can, nefes, jiva, vs.) ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi şeklinde tanımlanmaktadır.³⁰¹ Devir nazariyesi ilk bakışta “tenâsüh” inancını çağrışırsa da devir görüşüne sahip olan mutasavvıflar tarafından aralarında bir benzerlik ve ilişki bulunmadığı belirtilmiştir. Bektâşîler ve bazı mutasavvıflar bu iki görüşü birleştirmişlerdir. İnsan Mutlak Varlık’tan çıkıp yeryüzüne indiği gibi, yeniden topraktan çıkarak aslına döner.³⁰²

Devir nazariyesini benimseyen mutasavvıflar, görüşlerini Allah Teâlâ’nın “Biz Allah’a aitiz, yine O’na döneceğiz”³⁰³ ayeti ile delillendirmeye çalışmışlardır. “Her şey Allah’a döner”, “her şey aslına rücû‘ eder”, “iş O’ndan başladı yine O’na döner” sözleri bu görüşü savunan mutasavvıfların temel sloganlarıdır. Anlayışa göre her şeyin aslı olan Nûr-i Muhammedî’den kopan varlık, sonunda çıkmış olduğu yere döner. Bu gidiş geliş birbirine mukabil iki yay aracılığıyla olmakta, iniş yayına “kavs-i nüzul” (mebde’) denilirken, çıkış yayına ise “kavs-i ‘urûc” (me’âd) denilmektedir. Bu inanca göre elli bin yıl süren bu devri eğer insan tamamlayıp ölürse, işte o zaman istenilen maksat hâsıl olmuş olur yani, “Hak ile Hak” olur.³⁰⁴

mükemmel tecellisinin insan olduğu belirtilmektedir. Semih Ceyhan, “Tecellî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40 (İstanbul TDV Yayınları, 2011) 243.

³⁰⁰ Demirci, Kürşat, “Hulûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 341-344.

³⁰¹ “Tenâsüh”, Türkçe’de ruh göçü, yeniden doğuş ve Batı dillerinde reenkarnasyon terimleriyle ifade edilmektedir. Kur’an’dave hadislerde farklı anlamda kelimeler bulunsa da terim anlamıyla tenâsüh kavramı yer almamaktadır. Ali İhsan Yitik, “Tenâsüh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 443; Hacı Sağlık, “Tenasühün Reddine Yönelik İbn Sînâ Merkezli Felsefî Bir Bakış”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, sayı 1 (2015): 177-201.

³⁰² Uludağ, “Devir”, 231-232; Fığlalı, *Türkiye’de Alevîlik-Bektâşîlik*, 245.

³⁰³ Bakara 2/156.

³⁰⁴ İbrahim Şener ve Âlim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 261.

Anadolu'daki muhtelif Alevî zümrelerinde tenâsüh inancına rastlamak mümkündür. Bu ve benzeri inançların Türkler arasında yerleşmesi, -dedenin ruhunun torunda ortaya çıkmasına ait örneklerle dikkat edilirse- atalar kültü ile yakından ilgili görünmektedir. İslâm öncesi devirde Budizm kanalıyla Türkler'e giren tenâsüh inancının, atalar kültü ile kolayca bağdaşan bir nitelik taşıması sebebiyle tutunduğu söylenebilir. Özellikle hayvan kalıbına girme telakkisi göz önünde bulundurularak Türkler'deki tenâsüh inancı Totemizm'e³⁰⁵ bağlanmakta ve bunun Şamanizm'in halk üzerindeki unsurlarından biri olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁶

Alevî-Bektâşî halk arasında devir, tecelli, hulûl, tenasüh gibi anlayışlar “don değiştirme,³⁰⁷ kalıp değiştirme, gömlek değiştirme, oda değiştirme” gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

İlm-i Câvidân'da tarikat ehline, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ine aşk ile bağlanmaları ifade edildikten sonra, Hz. Ali'nin insanların arasında dolaşıp Allah'ın gözü ile gören olduğu, Allah'ın nurunun ve isimlerinin bütün varlıkların gözünde mevcut olduğu söylenmektedir.³⁰⁸

Pir Sultan Abdal bir başka deyişinde ise Ali'nin güvercin donunda gezip dolaştığını, kendisin ise onu arzuladığını ve görmek istediğini söylemektedir:

Muhammed Ali'dir gürûh-ı Nacî
Başına geymişler elifi tacı

³⁰⁵ İlkel toplumlarda varlığın ve topluluğun ondan türediği sanılan ve kutsal sayılan hayvan, ağaç, rüzgâr vb. herhangi bir doğal nesnelere inanma. Totemcilik: Olgu olarak, ilkel toplumlarda totemler efsanesi üzerine kurulmuş olan ailevî örgütlenme. Totemcilik, aynı insan grupları ve tabii varlık türleri yahut yapay varlıklar arasında olduğu varsayılan gizli bir ilişkiye dayanmaktadır. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Nobel Kitap, 2013), 361; Türklerde Totemciliğin yaşanmış bulunduğunu iddia etmek için Oğuzlarda öküzün, Gök-Türklerde kurdun, Uygurlarda huş ağacının vb. şeylerin bulunması Türklerde totem inancının var olduğunu göstermek için yeterli değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yörükân, *Türklerin Müslüman Olmadan Evvel Benimsediği Dinler*, 33-40.

³⁰⁶ Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 194.

³⁰⁷ Menkıbe vb. türde eserlerde bazı erenlere atfedilen, kendini başka bir varlık altında gösterme kerameti. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 109; Eskiçağ insanların anlayışında yeryüzünde mevcut olan her cisim, her madde, bir kuvvetin taşıyıcısı olduğu fikri mevcuttu. Ayrı görünseler bile, neville arasında esasta yine de bir takım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. Bu inanişâ göre bir cisim birden fazla görünüşler altında tezahür edebilir. Fakat bu görünüşte değişik şekiller geçici olup o cismin mahiyetini değiştirmezler. Alevî-Bektâşî zümrelere don değiştirme fikrinin ne şekilde girdiğini görmek için bkz. Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 206-225.

³⁰⁸ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 35a-335.

Yürek yaralıdır, sen ver ilacı
Yetiş Allah, ya Muhammed, ya Ali
Güvercin donunda girmiş oturur
Zemheride gonca güller bitirir
Güzel Şah'ım hayırlısın getirir
Yetiş Allah, ya Muhammed, ya Ali
Güvercin donunda dalına konsam
Arayup eksiğin özümde bulsam
Çevrilip yolunda kurbanın olsam
Yetiş Allah, ya Muhammed, ya Ali
Yol oğluyuz yolu doğru severiz
Haklı mıdır haksız mıdır sorarız
Dönüp eşiğine yüzler süreriz
Yetiş Allah, ya Muhammed, ya Ali
Pir Sultan'ım Haydar, kendi özümüz
O güzel Şah'ıma var niyazımız
Bir gün siyah toprak örter yüzümüz
Yetiş Allah, ya Muhammed, ya Ali³⁰⁹

Şeyh Safî'ye göre ise, Allah Âdem'i yaratıp meleklerine secde etmelerini emredince, Yüce Allah kendisini Âdem'in bedeninde gizledi. Âdem suretinde göründü. Melekler Âdem'e secde edince aslında Allah'a secde etmiş oldular. Şeytan Âdem'e bakınca Allah'ı göremedi ve tanıyamadı, bundan dolayı Şeytan Âdem'e secdeyi kabul etmemekle aslında Allah'a secde etmeyi red etmiştir. Yüce Allah kendisini Âdem içerisine saklamamış olsaydı Âdem'e secde etmek kesinlikle yasak olurdu. O zaman insana secde eden kâfir olurdu.³¹⁰

İmam Cafer Buyruğu'nda da Şeyh Safî'nin görüşüne paralel olarak, Tanrı Hazretlerinin, mümin, müslüman, derviş ve sofı kullarına yedi surette görüldüğü ifade edilmektedir. Birincisi kendi sûretinde, ikincisi, üstad sûretinde, üçüncüsü pir sûretinde, dördüncüsü kendisinin sevdiği sûrette, beşincisi on dört yaşında masum-i pâk sûretinde, altıncısı muhabbetî sûretinde, yedincisi otuz üç yaşında cennet ehli sûretinde görüldüğü iddia edilmiştir.³¹¹

Erkânâme adlı Alevî-Bektâşî Klasik eserde Hacı Bektâş-ı Veli'nin dondan dona girdiği şu şekilde aktarılmaktadır:

Estağfirullah tevbe illallah çokdur günahım
Pirim Hacı Bektâş sen kurtar canımı
Şefaât ıssı mürüvvet kanısın
Pirim Hacı Bektâş sen kurtar canımı
...
Kırmızı gülsün dalında ötersin

³⁰⁹ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 200.

³¹⁰ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 18b-59, 19a-61.

³¹¹ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 144.

Dondan dona girer Battal Gâzi'sin
Yol kademdir cümlesinden ulusun
Lale günahkâr düşdi yükünden³¹²

Kahramanmaraş Afşin yöresinde yaşayan Alevîlerin inançlarını konu edinen bir çalışmada Tanrı'nın bir ve tek olduğu, canlılara can veren, her şeye gücü yeten, rızık veren olduğu görülmektedir. Yöre Halkına göre, her şey Tanrı'ya işaret eder, O'nun varlığı her şeyi kuşatmıştır. Nereye bakılsa O görülür. İnsanın varlığı Tanrının varlığına delildir. İnsan görüldükçe Tanrı'nın emareleri de görülür. Tanrı Hızır vasıtası ile insanlara görülür. Ayrıca devir inancını anımsatan bir görüş de Hızır'ın değişik zaman ve mekânlarda değişik donlarda insanlara gözüktüğü anlayışıdır.³¹³

Tunceli halkının bir bölümünün Allah'ı çağırırken “Hak” kelimesini kullanmaları ve halk arasında söylenilen “yer ile gök yok iken bir top nur var idi” cümlesi kimi yazarlar tarafından Zerdüştlükteki, “tüm varlıklar boyutsuz bir nur kaynağından bedenlenmiş olup, beş duyu ile görülen, duyulan, koklanan, tadılan ve değinilen her şey o nurun çeşitli biçim ve renkteki tecellisinden oluşmuştur” ifadesine dayanılarak Tunceli'deki bazı Alevîlerin Allah'ın insanda tecelli ettiği görüşlerinin ana kaynağını oluşturduğunu belirtmişlerdir.³¹⁴

Malatya Kuluncak Yöresi Alevî vatandaşların görüşüne göre ise Tanrı her yerdedir. Her nereye bakılırsa bakılsın Tanrı ordadır. Hazır ve nazırdır. Tanrı'nın olmadığı bir yer yoktur. Tanrı insanı yaratarak âlemlere tecelli etmiştir. Böylece kendini kullarına göstermiştir. Allah'tan gizli saklı hiçbir şey yoktur. O, bakmadan görür ve işitir. Her şeyin yaratıcısıdır.³¹⁵

Tenâsüh anlayışı Anadolu'da mevcut olan halk inanışları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Hulûl/ Tenâsüh inancı Alevîlikte özellikle şiir ve nefeslerde karşımıza çıkmaktadır.³¹⁶ Bektâşî dervişine hizmet etmiş ve kendisi de bir derviş olan bir Alevî vatandaş, tekrar dünyaya gelmek hakkında şunları söylemiştir:

³¹² *Erkânâme I*, 57a-238; 57b-241.

³¹³ Köker, “Afşin Yöresi Alevîleri”, 46-7.

³¹⁴ Yıldırım, “Tunceli Alevîliği”, 138.

³¹⁵ Yunus Gürer, “Kuluncak'ta Yaşayan Alevîlerde Dini Hayat Ve Yaygın Halk İnanışları”, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2008), 61-62.

³¹⁶ Türklerde tenâsüh, hulûl, şekil değiştirme vb. inançlar için ayrıca bkz. Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 183-218

Ruhan baba derdi ki insan kalıbına geçmenin iki yolu var; ya at olarak ya da koyun olup kurban olarak insan kalıbına atlanabilir derdi, değiştire değiştire gelir gider daha sonra insan kalıbı alınır. İnsan olmak çok zor, yetmiş kalıba girmen gerek, derdi³¹⁷

Alevî-Bektâşîlerin bir kısmına göre ruhlar kalıp değiştirir. Bu beden değiştirme esnasında kötü hayat yaşıyan ruhlar inanışa göre “esfele safilin” kalıbına düşerler. Eğer iyi hayat yaşamışsalar “ehseni takvim” surette tekrar bedenlenerek dünyaya dönerler. Kendisi de derviş olan bir Alevî’nin, mürşidini anlattığı bir ifade bu durumu desteklemektedir:

Bu konuda³¹⁸ Ali ağamın ölümünden hiç korkmuyom, bu odadan öbür odaya gitmek gibi, ama dostlara dayanamıyom, demesi aklıma gelir. Bir de şuna inanıyom ki, arif olan, ustaz olan, gerçek olan birilerine ölüm yok. Aynı güneşin misali bugün giderse yarın isterse gelir. Yalnız insan kalıbını kazanabildiysen, Allah başa vermesin esvel [esfel] kalıp da var. Onlar da bugün gider yarın gelirler, işte bir insan olarak gelmek var bir de hayvan olarak gelmek var.³¹⁹

Alevî-Bektâşî deyişlerinde şair, şiirinde bazen Âdem, Nûh, Mûsa, İsâ, Eyyub olmakta, Âdem ile cennetten kovulmakta, Nûh ile tufandan kurtulmakta, Davûd ile demirci olmakta, Musa ile Tur’da konuşmakta, Zekeriya ile biçilmekte, Yunûs ile ummana (okyanus) dalmakta, İbrahim ile ateşe atılmakta, Sahâbelere uğramakta, Hallac-ı Mansur ile “dâr”a geçirilmektedir. Bazen de gökten yağan yağmur olmakta, tekrar buğu (su buharı) olur göğe çıkmakta, işlenen suç (günah) olmaktadır. Ancak “devir inancı”nı anımsatan bu deyişler Gölpınarlı’ya göre “devriye” değildir. Âlemleri hayalinde gezip dolaşmaktır. Diğer manada tecellidir.³²⁰

Devir, tenâsûh gibi olguların, kendine has anlayış ve yorumu olan Alevîliğin bazı kesimlerinde kısmen yer tutmakta olduğu görünmektedir.

Bu tür anlayışlar (devir, tecelli, hulûl, tenâsûh vb.) ozanların deyiş ve nefeslerinde kendisini daha güçlü hissettirmektedirler. Deyiş ve nefeslerde şair, bazen Âdem, Nûh, Mûsa, İsâ, Eyyûb olmakta, Âdem ile birlikte cennetten kovulmakta, Nûh ile tufandan kurtulmakta, Davûd ile demirci olmakta, Musa ile Tur’da konuşmakta, Zekeriya ile biçilmekte, Yûnus ile deryalara dalmakta,

³¹⁷ Caner Işık, “Halk İnançlarında Kalıp Değiştirme, Ruh Göçü”, *Acta Turcica (çevrimiçi tematik Türkoloji dergisi)* 4/2 (Temmuz 2012): 55.

³¹⁸ Don değiştirme, devir, tenâsûh, hulûl vb.

³¹⁹ Işık, “Halk İnançlarında Kalıp Değiştirme, Ruh Göçü”, 56.

³²⁰ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 72.

İbrahim ile ateşe atılmakta, Hallâc-ı Mansur ile “dâr”a geçirilmektedir. Allah’ın tecellisi, Allah’ın en mükemmel mazharı, tarihi kişiliğiyle hiçbir ortak yanı bulunmayan ve değişik suretlerde tecelli eden Ali’dir.

Anadolu Alevîlerinde de bu inanışların (devir, tecelli, hulûl) yer yer yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Klasiklerdeki inanışların yanı sıra deyiş ve nefeslerde geçen tenâsüh vb. inanışlar halk arasında kısmen mevcut görünmektedir.

5. Allah’ın Nitelikleri

Allah’ın varlığına ve birliğine inanmak imanın ilk şartıdır. Bununla birlikte Allah Teâlâ’nın sıfatlarına eksiksiz inanmak da imanın gereklerinden sayılmaktadır. Allah’a iman etmek ise sadece O’nun zatına inanmaktan ibaret değildir. Tam ve doğru bir Allah inancı, O’nun varlığı ve birliği yanında, zatı için vâcib olan kemâl sıfatlarını bilmek, mümteni olan noksan sıfatlardan da O’nu tenzih etmekle mümkündür. Bununla birlikte Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de muhtelif sürelerde, kendisinin güzel isimlere³²¹ sahip olduğunu ifade etmektedir.³²²

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Allah Teâlâ’ya iman genel olarak merkeze alınmakta, sık sık Allah’ın sıfat ve isimlerine atıflar yapılmaktadır. Örnek olarak *Erkânnâme*’de Yüce Allah’ın kullarının bütün günahlarını bildiği ve ayıplarını gizlediği³²³ gam ve kederin Allah’ın azametiyle çözüleceği ifade edilmekte³²⁴ ve tarikat yoluna girmek isteyen kişinin Allah’a dua etmesi istenmektedir.³²⁵

Hacı Bektâş-ı Velî de aynı şekilde Allah Teâlâ’yı ayetlerden iktibas ederek, her türlü noksan sıfatlardan münezzeh olan,³²⁶ göklerin ve yerin yaratıcısı,³²⁷ kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibi,³²⁸ mülkün

³²¹ A’raf 7/180.

³²² Düzgün vd. *Kelam El Kitabı*, 219-276; A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 101-140.

³²³ *Erkânnâme I*, 39b, 169.

³²⁴ *Erkânnâme I*, 25a, 110.

³²⁵ *Erkânnâme I*, 23a, 102.

³²⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 2a, 44.

³²⁷ Enâm 6/1.

³²⁸ Enâm 6/18.

sahibi³²⁹ ve kullarına karşı lütfkâr olarak tasvir etmektedir.³³⁰ Ayrıca gerçek üstünlüğün sadece O'na ait olduğunu³³¹ dile getirmektedir. Hacı Bektâş-ı Veli, bir diğer eseri *Velâyetnâme*'de ise Allah'ın yaratmış olduğu eserlerin hikmet ve sırlarını anlamada akılların aciz kalacağını, Allah'ın yüce zatını algılamamanın akla ve hayale sığamayacağını, ulûhiyetini anlamak ve anlatmanın imkânsız olduğunu³³² dile getirilmektedir. Ayrıca ilminin her şeyi kuşatıcı olduğunu, her şeye gücü yettiğini,³³³ âlemleri ve insanoğlunu yaratan olduğunu,³³⁴ kudretiyle ağaçların yeşerip tomurcuklandığını,³³⁵ kadınların hamile kaldığını³³⁶ ifade etmektedir. Hacı Bektâş-ı Veli *Besmele Tefsiri*'nde ise, Hz. Resul'ün, Allah Teâlâ'ya "ismi azamın hangisidir?" sorusuna Allah Teâlâ'nın; ismi azamının Allah olduğunu, keremini bildiren adının Rahman, lütfunu bildiren adının ise Rahim olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Ayrıca her durumda "Bismillahirrahmanirrahim" diyenin, Allah Teâlâ keremi ve lütfu ile onun bekçisi olacağını rivayet etmektedir.³³⁷ Hacı Bektâş, Allah'u Teâlâ'nın "Allah" isminden başka bütün isimlerinin sıfatı olduğu, Allah denilince Tanrılığının bilineceğini, Hâlik denilince yaratıcılığının, Rahim denilince müminler hakkında şefkatinin çokluğunun bilineceği, cenneti isteyenlerin Rahim ismi ile cehennemden kurtulmak isteyenlerin Rahman ismi ile dua etmeleri istenmekte, böyle yapanlara Allah'ın perdeyi kaldırıp yüzünü göstereceği müjdesi verilmektedir.³³⁸ Hacı Bektâş, Hz Resûl'un, Allah'ın yetmiş bin adı olduğunu bildirdiğini ve bunları mi'raç gecesini ezberlediğini ancak Allah Teâlâ'nın ümmetin işini kolaylaştırdığını ve "Bismillahirrahmanirrahim" diyenin Allah'ın yetmiş bin ismini okumuş gibi sevap alacağını söylediğini rivayet etmiştir.³³⁹

³²⁹ Hâdid 57/2.

³³⁰ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 14b-97.

³³¹ Fâtır 35/10; Şûrâ 42/19.

³³² Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 1b-57.

³³³ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 15a-110.

³³⁴ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 21a-134,

³³⁵ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 50b-253.

³³⁶ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 53b-265.

³³⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 2a-42.

³³⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 3b-49.

³³⁹ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 27a-142,27b-145.

Hanefiyye Cengi'nde de Muhammed b. Hanefiyye'nin çölde çaresiz kaldığında Allah Teâlâ'ya şu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir:

Allahım! Sen Ganîsin, ben fakir, zayıf, âciz, hor ve hakirim. İlahi! Rahmetinin deryası taşı. Elimi tut çok zor durumdayım. Ey Hâlikim ey rızkı bol Allahım! Bu çölde açlıktan susuzluktan biçare bir haldeyim. Çaresiz kullarının yardımcısı sensin. Medet senden ululuğun hakkı için hakkıyla gören ve işitensin. Halimiz sence malumdur.³⁴⁰

İfadelerinde Kur'an'a paralel bir Allah tasavvuru görünen Virâni Baba'ya göre, Allah nurdur, faildir, yani işleyicidir. Hidayettir ve hidayet bâkidir. Allah herhangi bir şeye benzemekten uzak ve beridir.³⁴¹ İman ve küfür konusundaki görüşünü de tartışmaya mahal vermeyecek şekilde bildirmektedir. “De ki Hak geldi, bâtil ortadan kalktı. Zaten bâtil ortadan kalkmaya mahkûmdur”³⁴² ayetiyle bu görüşünü desteklemektedir. Allah'ın Cemal ve Kemal sıfatlarını kabul etmeyen münafık sayılacağı,³⁴³ Allah'ın öncesi ve sonrası olmayan olduğunu, her şeyi bildiğini, kullarına zulmetmediğini, fakat kulların kendilerine zulmettiğini,³⁴⁴ Allah'ın gerçek mahiyetinin gizli olduğunu,³⁴⁵ insanı su ve çamurdan yarattığını³⁴⁶ belirtmektedir.

Kitâb-ı Cabbâr Kulu adlı eserde ise Allah Teâlâ'nın her şeye bir tat, her işe bir hareket verdiği³⁴⁷ ve her şeyi hikmet ile yarattığı³⁴⁸ ifade edilmektedir. Ayrıca Allah'ın kullarının günahlarını af edeceği,³⁴⁹ her şeyi eşiyle birlikte yarattığı, kendisinden başka yalnız olan bir varlığın bulunmadığı, farklılıkları rahmetinin bir eseri olarak yarattığı bu yüzden hak mezheplerin dört tane olduğu,³⁵⁰ her şeyin Allah'ın emriyle gerçekleştiği söylenmektedir.³⁵¹ Cabbâr Kulu, Allah Teâlâ'nın mutlak bir ve tek olduğunu, diri olduğunu, gelmiş, geçmiş her şeyi bildiğini, daima yaratan ve yaratıklarının işlerini tedbirle ele alan olduğunu, yeryüzünde

³⁴⁰ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 7b-45.

³⁴¹ Virânî, *İlm-i Câvidân*, 4a-87.

³⁴² İsrâ 17/81

³⁴³ Virânî, *İlm-i Câvidân*, 7a-111.

³⁴⁴ Yûnus 10/44.

³⁴⁵ Virânî, *İlm-i Câvidân*, 15b-179.

³⁴⁶ Mü'minun 23/12.

³⁴⁷ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 4a-90,

³⁴⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 6b-101, 7a-102.

³⁴⁹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 9b-113.

³⁵⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 13a-126.

³⁵¹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 95b-463.

biten otların, ağaçların yapraklarının ve yıldızların sayısını, ne kadar yarattığını ve ne kadar yaratacağını bilen olduğunu vurgulamıştır.³⁵²

Hız Peygamber'in yanında Hız. Ali'nin de bulunduğu sırada Allah Teâlâ'ya etmiş olduğu duada Allah'ın sıfatlarına şu şekilde değinildiği *Fütüvvetnâme-i Tarikat* adlı klasikte ifade edilmiştir:

Allahım! Ben sana şehadet ederim ve şahit olarak Allah yeter. Nebilerine, Resulüne ve arşı taşıyan meleklerine, yedi göğüne ve arzına, içinde olanlara, üzerinde bulununlara, altında olanlara şehadet ederim. Şüphesiz sen mülkün sahibisin, eksiklikten münezzehsin, selamet verensin, emniyete kavuşturansın, gözetip koruyansın, üstünsün, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayan Allahsın. Hâlıksın her şeyi yaratansın, Razıksın her şeye rızık verensin, Her şeyin Rabbisin. Teksin, eşin ve ortağın yoktur. Sen ne kadar Yüce ve Ulusun, zalimlerin dediklerinden son derece uzaksın.³⁵³

Kaygusuz Abdal *Dil Güşâ*'da, Hakk'a inanmanın gerekliliğini ifade ettikten sonra, hayrın da ve şerrin de Allah'tan olduğunu, Allah'ın Kerim, Ganî olduğunu, Allah'ın mekândan münezzeh olup her yerde olduğunu³⁵⁴ ifade etmektedir. Sarayname adlı eserinde ise Kaygusuz, Allah Teâlâ'nın, Habir (her şeyden haberdar)³⁵⁵, Kadir (her şeye gücü yeten)³⁵⁶, Settârü'l-uyub (ayıpları örten)³⁵⁷ olduğunu da vurgulamaktadır.

Allah'ın her şeyi yoktan var ettiği, öldüren ve diriltten olduğu, hastalara, dertlilere, dua edip kendisinden isteyenlere istediğini veren olduğunu vurgulayan *Kitâb-ı Dâr*, muhiblerin "dâra çekme" sırasında Allah Teâlâ'ya şu şekilde dua etmelerini istemektedir:

Ey Allahım! Yedi kat yeryüzünü ve yedi kat gökyüzünü, Arş'ı ve kürsiyi, takdir ettiğın şeylerin yazılı bulunduğu manevî levhayı ve yazı yazan kalemi, on sekiz bin âlemde bulunan insan, cin, şeytan ve perileri, yeryüzünde yaşayan insan ve hayvanları, havada uçan kuşları, denizlerde yüzen balıkları, böcekleri ve bütün varlıkları sen yarattın. Senin bin bir ismin vardır. Ey âlemlerin Rabbi ve merhametlilerin en merhametlisi olan Allahım! İsimlerinin hakkı ve hatırı için Hakk'a yürüyen bu kimsenin kabrini Cennet bahçelerinden bir bahçe eyle! Kabir meleklerinin sorularına kolay cevap vermeyi nasip eyle! Çekeceği cezası varsa af eyle! Bütün günahlarını bağışla! Eğer senin merhamet ve bağışını hak etmişse, merhamet ve bağışlamayı günden güne artır!³⁵⁸

³⁵² Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 109a-514.

³⁵³ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 14a-111.

³⁵⁴ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 37a-120.

³⁵⁵ Kaygusuz, *Saraynâme*, 1b-115.

³⁵⁶ Kaygusuz, *Saraynâme*, 3a-120.

³⁵⁷ Kaygusuz, *Saraynâme*, 6b-135.

³⁵⁸ *Kitâb-ı Dâr*, 4a-46; 4b-49.

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu Ulu Tanrı'nın yüce olduğunu, mekândan münezzeh olduğunu,³⁵⁹ sığınma kapılarının açık olduğunu,³⁶⁰ işiten ve bilen olduğunu,³⁶¹ iki adı olup bunlardan birinin zâhir ki bunun da "Errahmanirrahim", birinin bâtın bunun da "Hu" olduğunu ve hikmetinden sual olunmadığını dile getirmektedir.³⁶² Cafer-i Sadık'tan Allah'ın sıfat ve özellikleri hakkında rivayetler yapılmakla beraber, Allah'ın bağışlayıcılığına da dikkat çekilmek istenmektedir. Rivayete göre; bir tâlib yoldan düşse, kendi günahını itiraf edip af dilese, "ben bu günahın sahibiyim erenler", dese o mecliste bulunan erenler onu bağışlasa o kimse tamamen bağışlanmış olur. Cebrail o kişi için Yüce Allah'ın divanına varınca; "Ey Allahım! Sen görensın ve işitensın, hiçbir şey senden gizli değildir. Falanca kulun senden af ve mağfıret dilemektedir," diye dua edince Allah Teâlâ'nın da o kulun günahını af edeceği müjdesi verilmektedir.³⁶³

Buyruklardan bir diğeri *Şeyh Safi Buyruğu*'nda, yapılan bir duada Allah Teâlâ'nın herkesin ilahı olduğu, yedi kat göğü ve yeri, on sekiz bin âlemi, insanları, cinleri, balıkları, bütün hayvanları ve her şeyi yarattığı, dile getirilmektedir.³⁶⁴ Şeyh Safi ayrıca Yüce Allah'ın gönlüne nazar ettiği talibin fakir ise zengin olacağını ifade etmektedir.³⁶⁵

Alevîlerin yedi ulu ozanından biri olan Şah İsmail Hatâyî, âlemi yoktan var edenin ve idare edenin Allah olduğunu ve Allah Teâlâ'nın af ve mağfıret sahibi olduğunu vurgulamaktadır:

Ey ki yohdan bu cihânı var eden Perverdigâr
Yiri kâyim gökleri devvâr iden Perverdigâr³⁶⁶

...
Mısr içinde Yûsufi bir kul iken sultan iden
Derd ile Ya'kûbını bîmâr iden Perverdigâr
Yûnusı deryâ içinde yudduran bir balığa
Ateşi İbrahime gül-zâr iden Perverdigâr
Yağduran deryaya gökden ebr-i nisan yağmurın
Katresinden lü'lü'-i şehvâr iden Perverdigâr³⁶⁷

³⁵⁹ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 55.

³⁶⁰ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 81.

³⁶¹ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 94.

³⁶² Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 129.

³⁶³ Şeyh Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, 92a-345, 92b-347.

³⁶⁴ Şeyh Safi, *Şeyh Safi Buyruğu*, 199-155a-469,

³⁶⁵ *Erkânâme I*, 5b, 41.

³⁶⁶ Perverdigâr: Terbiye eden, rızık veren, Allah Teâlâ. Mehmet Dikmen, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Cihan Yayınları, 2009), 354.

Yailahe'l-âlemin sen gafursun
Alim ü hem şekur u hem sabursun
Menem bir bende-i miskin kapunda
Gezermen kû-be-kû vaslun tapunda
Seni yâd eyleyüben zikri derem
Ki senden korhubeni fikr iderem
Senün korhun menüm gönlümde dâyim
Bu korhundandır kılurmen fikri kâyim
Senün çohdur kulun men bir fakirem
Sana layık işüm yoh men hakirem³⁶⁸

Kul Himmet, Hakk'ı arayan sofulara Hakk'ın kendilerinde olduğunu, Hak Teâlâ'nın sofı kulunu överek yarattığını, Allah'ın kendi nurundan kişiye nur kattığını,³⁶⁹ Allah'ın bir ve tek olduğunu³⁷⁰ ve gizli açık her şeyi bildiğini ve kula akıl melekesini veren olduğunu³⁷¹ söylemektedir.

Ayrıca Kul Himmet,

İyisin Hak bilir evvel kalemde
Dünyaya Cebrail gelmedi mi ya
Konacak yer bulamadı âlemde
Küfr edüben helak olmadı mı ya
...
Kulhüvallah dedim Allahü's-Samet
Yer düdüldü karşı geldi yedi kat
Emroldu mi'raca geldi Muhammed
Toprağı misk anber dolmadı mı ya
...
Kul Himmet'ten ola cümleye yardım
Dünü günü ezberimde ivirdim
Seni deyü geldim üztazım pirim
Seni bir yaradan salmadı mı ya

dizeleriyle de Hakk'ın her şeyi ezeli ilmiyle evvelden bildiğini, Allah'ın doğmayan ve kendisinden hiç kimsenin de doğmadığını, Hz. Muhammed'e mi'raca gelmesini emrettiğini ve her canlıyı yaratıp âleme gönderdiğini ifade etmektedir.³⁷²

Pir Sultan Abdal nefeslerinde ise, Allah'ın cümle eşyayı yarattığı,³⁷³ her şeye gücü yettiği,³⁷⁴ kullarına karşı cömert olduğu,³⁷⁵ doğru yola ileten olduğu³⁷⁶

³⁶⁷ Hatâyî, *Divan*, 233-4.

³⁶⁸ Hatâyî, *Divan*, 577.

³⁶⁹ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 116-117.

³⁷⁰ Aslanoğlu, *Kul Himmet* 166.

³⁷¹ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 248.

³⁷² Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 38-39.

³⁷³ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 165, 309.

³⁷⁴ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 294.

ve mümin olanın Hakk’a tapması gerektiği gibi sıfatlar göze çarpmaktadır.³⁷⁷ Bir nefesinde de Allah Teâlâ’dan kendisini namertlere muhtaç etmemesini istemektedir.³⁷⁸ Allah’ın her şeye gücü yettiğini, her yerde hazır ve nazır olduğunu, kullarına karşı cömert olduğunu ifade etmektedir:

Kâdirsın Allah’ım sen de kâdirsın
Üstümüze dört direkli çadırsın
Çağırdığımız her yerde hâzır nâzırsın
Cümlemiz üstüne yürüyüp gider³⁷⁹
Allah’ım Allah’ım cömert Allah’ım
Allah, muhannete muhtaç eyleme
Ya ver kısmetimi, ya al canımı
Allah muhannete muhtaç eyleme³⁸⁰

Yemînî’nin nefeslerinde de, Allah’ın Celil, her şeye gücü yeten Kadir,³⁸¹ günahları af eden Rahim,³⁸² Hudâ,³⁸³ Cebbar,³⁸⁴ Rahman³⁸⁵ ve mülkün sahibi³⁸⁶ olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Mesela;

Kadim kâdir kahhar oldur
Rahim rahman gaffar oldur
Veren oldur sana nam ve taht gâhı
Niçin yad eylemez Elyan o şahı³⁸⁷

dizeleriyle Yemînî Allah Teâlâ’nın “kadim, kâdir, kahhar, rahim, rahman, gafur” isimlerine dikkat çekmiştir.

Tokatlı Alevî halk şairlerinin şiirlerinde Allah algısının genel İslâmî Allah anlayışı ile birebir örtüştüğü izlenmiştir. Allah’ın tekvin sıfatı gereği insanı, kâinatı, mahşer gününü, cennet ve cehennemi yaratıcı olduğu, “kün” emri ile her şeyi yoktan var ettiği, bir ve tek olduğu dile getirilmekte, tövbe edenlerin günahlarını Allah Teâlâ’nın bağışlayacağı önemle vurgulanmaktadır.³⁸⁸

³⁷⁵ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 370.

³⁷⁶ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 407.

³⁷⁷ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 215.

³⁷⁸ Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, 301.

³⁷⁹ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri 2*, 252.

³⁸⁰ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri 2*, 267.

³⁸¹ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 390.

³⁸² Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 302.

³⁸³ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 512.

³⁸⁴ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 233.

³⁸⁵ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 525.

³⁸⁶ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 388.

³⁸⁷ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri 2*, 72.

³⁸⁸ Koçak, “Tokatlı Alevî Halk Şairleri”, 44-58.

Adıyaman yöresi Alevîleri bakıldığında da aynı durumu görmek mümkündür. Yapılan incelemeler neticesinde yöre halkının zihninde, Allah'ın esirgeyen, bağışlayan, yaratan, rahman, rahim olduğu inancı göze çarpmaktadır. O'ndan başka ilah olmadığı inancı ve Allah Teâlâ'nın doksan dokuz isme sahip olduğu aktarılmaktadır.³⁸⁹

Allah'ın var olduğuna inanmakla beraber, Allah'ın tek olduğuna, yüceliğine, sıfatlarına ve bütün varlıkları O'nun yarattığına inanıyor oldukları tespit edilen Amasya yöresi Alevîlerinde genel olarak tevhid anlayışı fark edilmektedir. Bu bağlamda Allah'a iman noktasında herhangi bir çekincelerinin bulunmadığı görülmektedir.³⁹⁰

Eskişehir Yöresinde yaşayan Alevî halkların görgü ritüellerinde Dede'nin tövbe duvaz-ı imamını³⁹¹ okuduğu tespit edilmiş ve bu tövbede, Allah'ın kullarının günahlarını örten ve af eden olduğu vurgulanmıştır:

Affet günahımı ey gani settar
Tövbe günahıma estağfirullah
Bağışla suçumu Haydarı Kerrar
Tövbe günahıma estağfirullah
Eğer hata geldi ise dilimden
İmanımdan, ikrarımdan, yolumdan
Suçum bağışlamak senin şanımdan
Tövbe günahıma estağfirullah³⁹²

Afşin yöresi Alevîlerinde de yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda Allah inancının, Anadolu Alevîliğindeki Allah inancı ile benzer özellikler taşıdığı mülahaza edilmiştir. Şöyle ki; Tanrı tek ve en yücedir, herşeyin hâlikidir. Herşeye hayat veren, külli şeylere kadir, eşi ve ortağı olmayandır. Kâinattaki her şey Tanrı'ya işaret etmektedir. O'nun varlığı her şeyi kuşatmıştır. Nereye baksak O'nu görürüz, O ise bakmadan bizi ve en gizli şeyleri dahi görür. İnsanın varlığı da tanrının varlığının delilidir. Allah insanı yaratarak kâinatta kendini göstermiştir. İnsanı görüldükçe tanrının emareleri de görünür. İnsanların tamamı Tanrı'dan bir emaredir. Bu kavram insanda görülen bir öze dönüştür. Alevîler insana saygıyı çok önemserler. İnsan kandırılmaz, insan aldatılmaz, insan yarı

³⁸⁹ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 60-4.

³⁹⁰ Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 90.

³⁹¹ Nur Özcan, "Bektâşî Mûsikisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 371-372.

³⁹² Kökel, "Eskişehir Alevîleri", 45.

yolda bırakılmaz, çünkü onda Allah'ın üflediği “ruh” vardır. İnsana bu denli gösterilen saygı, aslında Allah'a yakınlaşma amacıyla olmaktadır.³⁹³

Çorum ilinde ise Osmancık Yöresi'nde Alevî halka sorulan “kullarını rızıklandıran Allah'tır, çocuk veren O'dur” sözü ile ilgili ankete katılanların % 44'ü tamamen ya da kısmen katılmakta, buna karşın % 51'i tamamen ya da kısmen katılmamakta geri kalanlar da fikir beyan etmemektedir.³⁹⁴

Samsun Vezirköprü ilçesi Güldere ve İmircik köylerinde yaşayan Alevî halkın da temel İslâmî inanışta olduğu gibi, Allah'ı tüm sıfatlarıyla birlikte kabul etmekte olduğu ifade edilmektedir. Allah'ın var olduğuna, bir olduğuna, her zaman ve her yerde hazır ve nazır olduğuna, varlığının kendinden olduğuna, ezeli ve ebedî olduğuna, kimseye muhtaç olmadığına, başlangıcının ve sonunun olmadığına, başka varlıklara benzemediğine, eşinin, benzerinin ve ortağının olmadığına, canlı olduğuna, her şeyi işittiğine, bildiğine, gördüğüne, her şeye gücünün yettiğine inanılmaktadır.³⁹⁵

Hafik Yöresi Alevîlerinde yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda, Allah tasavvuru genel anlayış içerisinde yer almakta, Allah'ın sıfatları, isimleri ya da O'nun mahiyeti hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadıkları saptanmıştır. Halk noktasında Allah yaratıcı olan, bir olan, her şeyi takdir eden, rızık veren, gözle görülmeyen Tanrı şeklinde tasavvur edilmektedir. Yöre inancının Allah anlayışı genellikle geçmişten gelen rivayetler ve anlatımlar ışığında olmuş, yöresel deyiş ve şiirler doğrultusunda gelişmiş bir inanç şeklinde göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda Tanrı bir ve tek, bağışlayan, seven, sevginin sembolü gibi gözükmektedir.³⁹⁶

Klasik eserler incelendiğinde Allah'ın varlığı ve birliğinin yanında Allah Teâlâ'nın öldüren, yaşatan, rızık veren, duaları kabul eden, her şeyi işiten, her şeyi gören, her şeyden haberdar olan, istediği her şeye gücü yeten, noksan sıfatlardan münezze, bağışlayan, sevmeye layık olan, başlangıcı ve sonu olmayan, kimseye

³⁹³ Köker, “Afşin Yöresi Alevîleri”, 46-7.

³⁹⁴ Reyhan, Demirkaya, “Sosyal Ve Dini Yaşam Açısından Osmancık Alevîliği”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012), 42.

³⁹⁵ Kılıç, “Vezirköprü Alevîleri”, 18.

³⁹⁶ Yokuş, “Hafik Yöresi Alevîleri”, 38.

muhtaç olmayan, doğmamış ve doğurulmamış olan, her yerde hazır ve nazır olan olduğunun sık sık vurgulandığı göze çarpmaktadır.

Alevî-Bektâşî ozanların deyişlerinde açık bir şekilde Tanrı'nın mutlak kadir oluşu, bütün kâinatı kuşattığı, her yerde hazır ve nazır oluşu vurgulanmıştır. Bu anlamda klasikler ile ozanların deyiş ve nefesleri birbiriyle aynı doğrultudadır. Hem klasikler hem deyiş ve nefesler Allah'ın nitelik ve sıfatlarını aktaran kayıtlarla doludur.

Allah inancı hakkında çeşitli yörelerde yapılan mülakatlar sonucunda Alevî halkın Allah'ın nitelikleri ve sıfatları inançlarının Alevî-Bektâşî Klasiklerinde geçen Allah'ın nitelikleri ve sıfatları anlayışı telakkisi ile birebir örtüştüğü fark edilmektedir. Yöre Alevîleri Allah'ın tüm sıfat ve isimlerine iman ettiklerini dile getirmektedirler. Alevî Allah inancı ve algılayışı ile Klasik eserlerde geçen Allah inancı ve algılayışı arasında bir farkın söz konusu olmadığı görülecektir.

6. Allah İle Nükteleşme

Alevî-Bektâşî zümrelerinin hepsinde Allah'ın varlığı ve birliği, yaratıcı, rızık veren, yaşatan, öldüren olduğu konusunda sağlam bir Allah inancı mevcut olup, tasavvufî anlayıştan kaynaklanan Allah anlayışının da izleri ara ara görülmektedir. Alevî mutasavvıflarına göre kişinin asıl amacı, Allah ile insanı, dinî yaşayış içerisinde tevhid etmenin yollarını aramaktan ibaret olmalıdır. Allah ile bir olmalı Allah'tan başka her şeyden vazgeçmek gerekmektedir. Bunun adı da “Mâsivallah”³⁹⁷ tır. Alevî-Bektâşî düşüncesi Allah'ın bağışlamasına, lütfuna ve aşkına sağlam güven içerisindedir. Alevî-Bektâşî gruplarında Allah korkusu hiç akla gelmemektedir. Allah'ın mümin kullarını bağışlayacağı ve onlara bol bol mükâfat vereceği müjdesiyle Alevî-Bektâşî şairleri bazen O'nun bağışlayıcılığına güvenerek, insanı hayretler içerisinde bırakacak derecede rahat bir üslûb içinde O'na yaklaşmakta, Onunla konuşmakta ve hatta kınanacak şekilde Tanrı ile

³⁹⁷ Allah'tan başka her şeyden gönlü uzak tutmayı ifade eden tasavvufî terim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 76.

şakalaşmaktadır. Allah O'nun için naz edebileceği, şakalaşabileceği bir arkadaş olmaktadır.³⁹⁸

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Allah ile nükteleşme tarzında kayıtlara rastlanmamaktadır. Özellikle Alevî ozanların deyişlerinde sıklıkla rastlanan, Tanrı'yla adeta “senli-benli” diyebileceğimiz tarzda söyleşme üslubunun ilk temsilcileri sûfîlerden başkası değildir.³⁹⁹ Daha çok ozanların deyiş ve nefeslerinde bu durum söz konusudur. Eserlerinin çoğunda Allah'ı tevhid eden, O'nun sıfatlarını sayan, rahmetinden, merhametinden geniş geniş söz eden Kaygusuz Abdal, bazı beyitlerinde coşup taşmakta ve “Şathiyye”lerinde⁴⁰⁰ Allah ile arkadaş gibi konuşmaktadır. Bir nevi Onunla şakalaşmakta ve Allah'a iç âlemini arz ederek O'na içini dökmektedir. Mesela;

Yücelerden yüce gördüm erbapsın sen koca Tanrı
Âlem okur kelim ile sen okursun hece Tanrı
Erlîğiyle anılır filân oğlu filân deyü
Anan yoktur baban yoktur sen benzersin ... Tanrı
Kıldan köprü yaratmışsın gelsin kulum geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım yiğit isen sen geç a Tanrı
Garip kulun yaratmışsın derde mihnete katmışsın
Anı âleme atmışsın sen çıkmışsın uca Tanrı
Kaygısız Abdal Yaradan, gel içegör şu cur'adan
Kaldır perdeyi aradan gezelim bilece Tanrı⁴⁰¹

Şiirinde Kaygusuz Abdal'ın yalnız Allah'a duyduğu yakınlığı değil, aynı zamanda Allah'ı ve Hâlik olduğunu cümlelerin kuru ve dar kalıpları içerisinde ele alıp açıklayan ve böylece Tanrı'ya karşı duyulacak heyecanı yok eden zihni kavgasını da bulmak mümkün gözükmemektedir. Onun bu nükte dolu şiirinde, ulaştığı deruni (manevi) kademeyi gösteren kısım son dördlüktür. Kaygusuz, Tanrı ile arasında bir perde kabul etmemekte, “fenâ fillah”⁴⁰² derecesini “gezelim bilece

³⁹⁸ Fırlı, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, 228-230.

³⁹⁹ Salih Çift, “Tasavvuf ve Alevîlik”, *Günümüz Alevîliğinde Eğitim Çalıştayı*, 9, (Isparta: SDÜ Matbaası, 2009): 136.

⁴⁰⁰ Sûfinin, sekr, aşk, istiğrak ve vecd halinde söylediği zahirde din dışı görünen sözlerdir. Bazı tasavvufçulara göre, şathiye türü sözlerin kaynağı Yüce Allah'tır. Sûfinin yaptığı ise kendisine ilham olan bu sözleri izhar etmiş olmasıdır. Sûfîler genelde bu tür sözleri sevinçli ya da üzgün olduğu zamanlarda söylemekte ve bunlardan mes’ul olmamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Şathiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 370-371.

⁴⁰¹ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 213.

⁴⁰² Tarikat yolundaki talibin kendi tasarruflarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması, Allah ile bir olmasını ifade eden kelime. Mustafa Kara, “Fenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 333-335.

Tanrı” mısra ile çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. Bu manevi hal, Tanrı ile iliş tutma ve dinî tecrübeyi yaşamının bir üslûbu sayılmaktadır.⁴⁰³

Âdemi balçıktan yoğurdun yaptın
Yapup da meylersin bundan sana ne
Halk ettin insanı cihana saldın
Salup da neylersin bundan sana ne
Bakkal mısın terâziyi neylersin
İşin gücün yoktur gönül eylersin
Kulun günahını tartup neylersin
Geçiver suçundan bundan sana ne
Katran kazanını döküver gitsin
Mümin olan kullar didara yetsin
Emreyle yılanı tamuyu yutsun
Söndürsün tamuyu bundan sana ne
Kaygusuz Abdal’ım sözümüz budur
Her nereye çağırırsan Hak anda hazır
Duzaha basdırır isen kim ne dir
Yakma kullarını bundan sana ne⁴⁰⁴

Kaygusuz Abdal’ın yukarıdaki şiirinde ise Allah’ın yaratıcı olduğu, insanı yaratıp dünyaya gönderdiği, mizan terazisinin sahibi olduğu gibi vasıfları mizahlı bir şekilde aktarıldıktan sonra yine nükte ile Tanrı’dan cehennem ateşini söndürmesini, kullarını yakmamasını, kullarının günahını af etmesini istemektedir. Son olarak Kaygusuz, Allah’ın her nerede çağırılsa çağırılsın orada hazır ve nâzır olduğunu itiraf etmekle yüceliğini dile getirmektedir.

Amasya Yöresi Alevîlerinde, Allah’tan korkmak ve endişe duymaktan ziyade, O’nun affına ve bağışlayıcılığına güvenilerek, O’na yaklaşılmakta, Onunla konuşulmakta ve başka çevrelerce kınanacak şekilde Onunla şakalaşabilmektedir. Alevî olan bir birey için Allah, samimi olup adeta senli-benli davranabileceği, içinden geçeni ölçüp-biçmeden hemen döküvereceği, nazını çektirebileceği ve şakalaşabileceği bir dost konumundadır.⁴⁰⁵

Alevîlikte Allah’ın varlığı ve birliği, yaratıcı, rızık veren, yaşatan, öldüren olduğu konusunda mutlak bir Allah inancı mevcut olup, tasavvufî anlayıştan kaynaklanan Tanrı anlayışının izleri de görülmektedir. Alevîler, Allah’tan korkmaktan ziyade, O’nun bağışlayıcılığına, rahmetine, merhametine güvenerek rahat bir üslup içinde Allah’a yaklaşmakta, konuşmakta ve şakalaşmaktadır. O’nun için Allah senli benli davranabildiği, nazını çektirebileceği zatı ve

⁴⁰³ Fırlı, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, 232.

⁴⁰⁴ Yörük, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, 123.

⁴⁰⁵ Yıldız, “Amasya Yöresi Alevîleri”, 85; Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 60.

sıfatlarıyla ilgili olarak içinden geçeni ölçüp-biçmeden hemen döküvereceği bir arkadaş, bir dostudur.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Allah ile nükteleşme tarzında kayıtlara rastlanmamaktadır. Genellikle ozanların deyiş ve nefeslerinde bu çeşit kayıtlara rastlanmaktadır. Allah'ı tevhid eden, O'nun sıfatlarını sayan, rahmetinden, merhametinden geniş geniş söz eden şair bazı beyitlerinde coşup taşar ve Allah ile arkadaş gibi konuşur. Allah ile candan bir dostmuş gibi şakalaşır, Allah'a iç âlemini arz ederek içini döker, dertleşir ve derdine derman arar.

Günümüz Alevîlerinin inançlarının genelde Klasiklerde geçtiği belirgin olarak görünmektedir. Bu bağlamda ozanların nefeslerinde geçen Allah ile nükteleşme tarzı şiir ve durumlar yöre Alevîlerinde rastlanan bir durum değildir. Bunun yanında Alevîler Allah'ın bağışlamasına, lütfuna ve aşkına sağlam güven içerisinde. Bundan dolayı Alevî-Bektâşî gruplarında Allah korkusu nerdeyse hiç akla gelmemektedir.

V. ALLAH SEVGİSİ

Allah sevgisi Alevî-Bektâşî Klasiklerinde çok bariz olarak fark edilmektedir. *Makâlât* sahibi Hacı Bektâş-ı Veli, muhiplerin üç yerde kazancı olduğunu, bunlardan birincisinin, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu varlıklardaki kudretini seyretmek, ikincisinin ise bu gücün karşısında muhibbin Allah'a yönelip yalvarması, üçüncü kazancının ise muhibbin müşahedeye oturması olduğunu ifade etmiştir. Muhiplere, "Yüce Allah'ı nasıl buldunuz?" şeklinde sorulduğunda, "Allah'ı kendimizde bildik kendi özümüzü de Allah'tan bildik" diye cevap vereceklerini dile getirmektedir.⁴⁰⁶ Aşk denilen şeyin aslında Yüce Allah'ın varlık ateşi olduğunu ve bütün âlemi kapladığını, o ateşin ocağının ise erenlerin gönlü olduğunu, aşkın cana hareket ve can verip yaktığını ve bu ateşe de muhabbet ateşi denildiği söylemektedir.⁴⁰⁷ Hacı Bektâş-ı Veli, şeytandan uzak kalmak isteyen kişinin ise yönünü Yüce Allah'a çevirip ondan istekte bulunması gerektiğini söyledikten sonra Allah'ın sevilmesi gerekliliği ile ilgili şunları söylemektedir:

⁴⁰⁶ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 4b, 55.

⁴⁰⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 5b, 59.

...Canı dileyen aklı sever ve aklı dileyen Yüce Allah'ı sever. ...büyüklenmeyi dileyen vücudunu sever. Vücudunu dileyen nefsin istek ve arzularını sever. Nefsin istek ve arzularını dileyen nefsin sever. Nefsin dileyen şeytanı sever ve şeytanı dileyen Yüce Allah'ı sevmez.⁴⁰⁸

Kulun Allah'ı anmasıyla dünyanın nurla dolacağını, dünyanın cennete dönüşeceğini, bağ ve bahçelerinde çeşit çeşit meyvelerin yetişeceğini ve Allah'ın zikrinden eşsiz tat ve renklerde olacağını diğer bir klasik sahibi olan Cabbâr Kulu ifade etmiştir. Devamında bu zâkir kulun, Allah'a ulaşacağını, Allah'ın o kulun gözündeki perdeyi kaldırıp, kulun Allah ile arasında bir perdenin kalmayacağını, dünyadaki her şeyin hakikatini ve özünü bilebileceğini, doğru ile yanlış ayırt edebilme yeteneğine kavuşacağını, dile getirmiştir.⁴⁰⁹

Şeyh Safî'ye göre ise beynamaz (namazı terk eden), "Allah sevgisini", peygamber tutkusunu, evliya muhabbetini gönlünden çıkaran ve bunların yerine dünya telaşı, hile ve düzenbazlığını, kötü düşünme ve kötü fikrini dolduran ve gönlü kibirlenmiş, Hakk'a baş eğmeyen, Hak sözünü dinlemeyen kişidir. Çünkü namazdan murat edilen niyazdır. Allah'a baş indirip secde etmektir.⁴¹⁰

Yedi Ulu Ozan'dan biri olan Fuzuli, Allah sevgisini ve Allah'a kavuşmak arzusunu gösterdiği bir nefesinde, Leyla'ya kavuşmak isteyen Mecnun'a Kâbe'ye gidip dua edilmesi önerildiğini ve şöyle dua ettiğini mısralara aktarmaktadır:

Ya Rab! Belâyı aşk ile kıl aşına beni!
Bir dem belâ-yı aşktan etme cüda beni!
(Ey Rabbim! Aşk belâsıyla beni tanıştır
Beni bir an bile olsa aşk belasından ayırma)
Az eyleme inayetini ehl-i dertten!
Yani ki çok belâlara kıl müptelâ beni!
(Dertlilerden yardımını uzak tutma
Yani beni daha çok belâlara müptela eyle)
Oldukça ben götürme belâdan iradetim!
Ben isterim belâyı çü ister belâ beni!
(Ben var oldukça beladan isteğimi uzaklaştırma
Ben belâyı isterim çünkü belada beni ister)
Temkinimi belâ-yı muhabbette kısıma süst,
Tâ dost ta'nedip demeye bivefa beni!
(Sevgi belasıyla ağırbaşlılığımı gevşetme,
Ta ki dostlar beni kınayıp, vefasız demesinler)
Gittikçe hüsnün eyle ziyade nigârımın,
Geldikçe derdine beter et müptelâ beni!
(Gidip geldikçe, sevgilimin güzelliğini artır,
Sevgilinin derdine beni daha çok müptela et)

⁴⁰⁸ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 6a, 60; 6b-63.

⁴⁰⁹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 13b-129.

⁴¹⁰ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 17b-55.

Öyle zaif kıl tenimi firkatinde kim,
Vaslına mümkün ola yetirmek saba beni!
(Senden ayrı iken bedenimi öyle zayıf kıl ki,
Bahar yeli beni sana kavuştursun)
Mahvet kılıp nasip Fuzuli gibi bana,
Ya Rab! Mukayyet eyleme mutlak bana beni!⁴¹¹
(Fuzûlî'nin nasibi gibi beni gururlandırıp,
Ey Rabbim asla beni bağlı kılma)

Mehmet Yaman (Dede), Hakk'ın gönlüne girenin her türlü belâdan emin olacağını, dünya ve ahiret korkularından kurtulacağını, müminlerin gönlünün Hakk'ın nazargâhı olduğunu dile getirmekte, Hak Teâlâ'nın gönlü temiz olana günde yetmiş kez merhamet ve şefkatle nazar edeceğini, gönlünde Hak korkusu yahut sevgisi taşıyanların Hakk'ın bakışının eserinin kendisinde görüleceğini ifade etmiştir.⁴¹²

Anadolu Alevîlerinde olduğu gibi Amasya Yöresi Alevîlerinde Allah aşkı ve sevgisi ön plandadır. Yine yöredeki Alevî topluluklar, Sünnî kesimde de sık sık söylenen bir kutsî hadis olan "Gizli bir hazine idim; bilinmeyi istedim, bunun için dünyayı yarattım"⁴¹³ hadisini sık sık dillendirmektedirler. Buna göre gizli hazine olan Allah, bilinmeyi arzu ettiği için âlemi yaratmıştır. Böylece sevgi, var oluşun nedeni haline gelmiş olup Tanrı'ya da sevgiyle ulaşılır. Böylece geleneksel inanç anlayışı, korku üzerine değil, sevgi üzerine temellendirilmiş olmakta, dolayısıyla bu anlayışta cehennem, mahşer günü ve ateş gibi olgular geri planda kalmaktadır.⁴¹⁴

Adıyaman yöresinde Alevî-Bektâşî edebiyatına ilgi duyan bazı talipler, Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini, Allah'a duyulan sevgi ve saygının çokça zikredildiğini örnekler göstererek belirtmişlerdir.⁴¹⁵

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Allah'a iman ve bunun gerekliliği sık sık vurgulanmaktadır. Bununla beraber klasiklerde müridin Allah sevgisini elde etmek için çalışması ve çaba sarf etmesi istenmektedir. Bu dünyaya gelmekten kastın Allah'ı bilme ve sevmek olduğu sık sık vurgulanan olgulardandır. Allah'ı

⁴¹¹ Öztürk, 7 Ulu Ozan, 101-102.

⁴¹² Yaman, *Alevilik İnanç. Edep, Erkan*, 140.

⁴¹³ Muhammed b. İsmail Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâi ve Müzîlû'l-İlbâsi 'amma 'štehera mine'l-Ehâdisi 'ala Elsineti'n-Nas*, nşr. Şeyh Yûsuf b. Mahmûd. (Dimeşk: Mektebetü'l-'ilmi'l-Hadîs, 1421/2000). 1: 155.

⁴¹⁴ Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 85-88.

⁴¹⁵ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 58-63.

hakkıyla sevenin dünya ve ahirette hiçbir sıkıntıyla karşılaşmayacağı vurgulanmaktadır. Mesela Allah'ı sevmenin yolunun kişinin dünyadan ve dünyaya yöneltecek şeylerden vazgeçmek olduğuna dikkat çeken Cabbâr Kulu, ikinci olarak Allah'tan başkasına bağlanmamak gerektiğini, O'nun dışındaki şeylerden kaçmak gerektiğini açıklamaktadır. Allah'ı sevdiğini iddia eden kişi, nefisini eğitmelidir, kalbinde ve dilinde daima Allah'ın zikri olmalıdır. Eğer kişi böyle yaparsa Allah'ı gerçek manada sevmiş olacaktır.

Klasiklerde bariz olarak görünen Allah sevgisi, ozanların deyiş ve nefeslerinde görünmektedir. Ancak nefesler ile klasikler kıyaslandığı zaman klasiklerde Allah sevgisi daha açık bir şekilde görünmekteyken, ozanların nefeslerinde daha çok vahdet-i vücûd çerçevesinde şekillenmiş olan Tanrı'nın yansıması olan Ali'nin sevgisi daha belirgin olarak göze çarpmaktadır. Alevî halk ozanlarının şiirlerini daha çok Hz. Ali sevgisi etrafında meydana getirdikleri anlaşılmaktadır.

Anadolu Alevîlerinde Allah korkusundan ziyade baskın bir Allah sevgisi göze çarpmaktadır. Yöre halklarında sıkı bir Allah inancına görünmekte, buna bağlı olarak yöre Alevîlerinin Allah inancının daha çok sevgi eksenli olduğu ifade edilmektedir. Alevîlere göre Allah kaçılacak ve korkulacak bir varlık değil, sevgi ile ulaşılabilir bir varlıktır.

İKİNCİ BÖLÜM

I. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE NÜBÜVET/ MUHAMMED İNANCI

A. Nübüvvet İmanın Gerekliği

Haber vermek anlamındaki neb' kelimesinden türemiş olan nübüvvetin ıstılâhî anlamı; iki dünyanın ihtiyaçlarını gidermek için Allah'ın emirlerini kullarına ulaştırmak, elçilik yapmak demektir. Bu görevi üstlenenlere, “nebî”, veya “resul” denmektedir. Nübüvveti/ Risaleti temsilen Türkçede daha çok nebî ve resul yerine, Farsçadan dilimize geçen “peygamber” kelimesi kullanılmaktadır.⁴¹⁶

Peygamberlere iman, ilahi dinlerde çokça vurgu yapılan temel inanç esaslarındandır. İnsanoğlunun bulunmuş olduğu farklı çevre ve şartlar sonucu, devamlı kargaşa ve karışıklık içinde olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle ilahi mesaja muhatap olan peygamberler, insanlığa birlik, beraberlik ve huzur ortamı sağlama noktasında toplum için çözümler sunmaya gayret etmişlerdir. Öte yandan ilahi kaynaklı kitaplardan öğrendiğimize göre, onlar bizzat zalim idarecilere karşı hak ve adaleti savunarak zayıf ve güçsüzlerin yanlarında olmuşlardır.⁴¹⁷

Peygamberler kendilerinden örnek alınması için gönderilen kişilerdir.⁴¹⁸ Bundan dolayı peygamberler Allah tarafından bir takım emir ve yasakları, örnek davranışlar sergileyerek insanlara bildirmişlerdir. Bu yüzden her kavme bir uyarıcı, bir rehber gönderilmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 286.

⁴¹⁷ Düzgün vd. *Kelam El Kitabı*, 327.

⁴¹⁸ Kalem 68/4.

⁴¹⁹ Ra'd 13/7.

İslâm dininde peygamberlerin bir kısmına inanıp, diğerlerini tasdik etmemek küfür sayılmış, peygamberler arasında ayırma gitmeyenlerin mükâfatlandırılacakları bildirilmiştir.⁴²⁰

Peygamberlik Allah vergisidir. Kişinin isteğine bağlı bir durum değildir. Allah kimi dilerse peygamber olarak gönderir. Bununla beraber bütün peygamberler, küçüklüklerinden itibaren Allah'ın eğitim, denetim ve gözetimi altında yetiştirilmişlerdir.⁴²¹

Alevîliğin yazılı ve sözlü kaynaklarında, özelde Hz. Peygamber'e ve genelde tüm peygamberlere iman edildiği, hepsinin Allah'tan getirmiş oldukları öğretilerinin gerçek olduğu sıklıkla vurgulanmakta ve hepsinden saygı ve sevgiye söz edilmektedir. Hz. Peygamber'e ve diğer peygamberlere inanma konusuyla ilgili bahisleri Alevîliğin klasik kaynaklarında da açıkça görmek mümkündür. Mesela, *Erkânâme*'de, tarikat içinde sorulan sorulardan birisinin de “Kisve kaçtır ve rengi nedir?” olduğu zikredilmekte, bu kisvelerin ve renklerinin, Hz. Âdem Safiyullah'a beyaz, Hz. Nuh Neciyullah'a sarı, Hz. İbrahim Halilullah'a siyah, Hz. Musa Kelîmullah'a sarı, Hz. İsa Ruhullah'a mavi, Hz. Muhammed Resulullah'a yeşil ve Hz. Ali Veliyullah'a kırmızı olarak verildiği dile getirilerek peygamberlere olan ilgi ve alaka ifade edilmektedir.⁴²²

Bir kimse kalbiyle iman etmediği halde diliyle iman ettiğini söylese, İslâm dininin, namaz, oruç gibi esaslarını inkâr edip yapmasa, Allah'ın hükümlerinden bir veya bir kaçını inkâr etse veya Hz. Muhammed Mustafa'nın peygamberliğine inanmayıp inkâr etse, Hacı Bektâş-ı Veli'ye göre bütün amelleri boşa gider ve ahirette hüsrana uğrayanlardan olur.⁴²³

Fütüvvetnâme adlı klasikte tarikat yolcusunun, “Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla; ayaklarımızı sabit kıl; kâfirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl!”⁴²⁴ ayetini okuduktan sonra; Âdem Safiyullah, Şit Nebiyullah, İdris Nebi, Nuh Necî, İbrahim Halil, Davud Nebi,

⁴²⁰ Bakara 2/136; Nisâ 4/150-2.

⁴²¹ Kılavuz, *İslâm Akaidi*, 211-214.

⁴²² *Erkânâme I*, 32b-141; 33a-142.

⁴²³ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 11a-82.

⁴²⁴ Âl-i İmran 3/147.

Süleyman Nebi, Musa Nebi, İsa Nebi, Hz. Muhammed Mustafa, dört halife ve ashabın ruhlarına da dua etmesi istenmektedir.⁴²⁵

Bütün klasiklerde olduğu gibi *Kitâb-ı Cabbâr Kulu* da Allah Teâlâyı hamd ile anarak, Hz. Peygamber’e salavat ve onun Ehl-i Beyt’ine de dua ederek başlamaktadır. Ayrıca kitap gönderilen ve gönderilmeyen peygamberlere de şöyle dua edilmektedir:

Sonu olmayan binlerce salât ve sonsuz yüksek makamlar ve selâm, peygamberlik denizinin incisi, safâlı dostların sultânı olan, Allah’ın apaçık bildirdiği dinî kuralları bütün insanlara bildirmek suretiyle cehalet karanlığını gideren Muhammed Mustafâ Hazretlerinin, kendilerine kitap gönderilen veya gönderilmeyen diğer peygamberlerin hepsine olsun.⁴²⁶

Bütün peygamberlerin insanlığa hizmet ettiklerini, hepsinin gittikleri yolun hak ve doğru olduğunu, hepsinin Allah’ın emriyle iş yaptıklarını dile getiren Cabbâr Kulu’na göre, şayet bir kimse, Allah’a ve Hz. Muhammed’e iman edip diğer peygamberlerin birine veya tümüne iman etmese veya peygamberlerin gittikleri yolun doğru olmadığını iddia etse, Allah’ın lanetine uğrar ve kâfirden daha beter bir durumda olur.⁴²⁷ Ayrıca, “İman nedir?” sorusuna; iman, Allah’a inanmak, Allah’ı bir bilmek, tüm gönderilen nebî ve resullere ayırım yapmadan iman etmek, ahirete, cennet ve cehenneme, ceza ve mükâfat gününe ve amellerin tartılacağı teraziye iman etmektir, şeklinde cevap verilmektedir.⁴²⁸

Alevî-Bektâşî geleneğinde vefat edenin ardından “dâra çekme” sırasından ölen adına günahlarının af edilmesi için dualar edilmektedir. Özellikle bu duada Allah’tan yüce insanlar hatırına tövbe istiğfarlar edilmektedir. *Kitâb-ı Dâr*’da Hz. Peygamber ve Hz. Ali hatırına dua edildikten sonra sırasıyla peygamberler hatırına da Allah Teâlâ’dan şu şekilde af istenmektedir:

Âdem peygambere secde eden meleklerin, ona yapılan yüce ve büyük secdenin ve elde edilen büyük sevabın, Âdem peygamberin evlatları olan peygamberlerin hakkı ve hatırı için...⁴²⁹

Allah dostu olan İbrahim peygambere ateşi bir gül bahçesi haline getirmesinin hakkı ve hatırı için, Dâvûd peygamberin elindeki demiri ateş olmaksızın eriterek, muma çevirmesinin hakkı ve hatırı için, Süleyman peygamberin parmağındaki mühürle

⁴²⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 24a-151.

⁴²⁶ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 3b-75.

⁴²⁷ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 13a-126; 13b-129.

⁴²⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 69b-359.

⁴²⁹ *Kitâb-ı Dâr*, 8b-65.

insanlara, cinlere, şeytana, periye, suya, böceklere ve kuşlara sözünü geçirmesinin hakkı ve hatırı için...⁴³⁰

Eyüp peygamberin bedenine kurtlar düştükten sonra yeniden sağlığına kavuşmasının hakkı ve hatırı için, Yakup peygamberin oğlu Yusuf'tan ayrılması sebebiyle ağlamaktan göğsünün yanmasının, ciğerinin ağlar hale gelmesinin, iki gözünün kör olmasının ve Yusuf'un Mısır'a sultan olmasının üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra iki hasretin birbirlerine kavuşmalarının, Yakup peygamberin gözlerinin açılarak sevinmesinin hakkı ve hatırı için...⁴³¹

Mûsâ peygamberin Tûr Dağı'nda Allah ile konuşmasının, O'na dua etmesinin, elindeki aşasının yılan olmasının, yılanları yutmasının ve onunla gösterdiği mucizelerin hakkı ve hatırı için, İsâ peygamberin nefesiyle ölüleri diriltmesinin hakkı ve hatırı için...⁴³²

Aynı eserin ilerleyen satırlarında ise, Hz. Dâvûd'a vahyedilen Zebûr'un, Hz. Mûsâ'ya vahyedilen Tevrat'ın, Hz. İsâ'ya vahyedilen İncil-i Şerif'in, dünya ve âhiretin efendisi Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'an-ı Kerim'in ve bu ismi geçen dört büyük kitabın, altı bin altı yüz altmışaltı ayetin, Kur'an'ın yüz on dört süresinin, otuz iki cüzünün,⁴³³ yirmi dokuz alfabe harfinin hakkı ve hatırı için,⁴³⁴ yüz yirmi dört bin peygamberin, üç yüz on üç Allah elçisinin, Allah dostlarının, aşağı veya yukarı seviyede olan Hak erlerinin, yedi iklim dört kıtada bulunan Allah'a yakın olmuş kimselerin, şehitlerin, gözcülerin, bekçilerin, on sekiz bin âlemi saklayıp bekleyenlerin hakkı ve hatırı için dua edilmektedir.⁴³⁵

Hakk'a inanmayı ve her şeyde Hakk'ı hazır görmeyi tavsiye eden Kaygusuz Abdal aynı zamanda peygamberlere iman etmenin gerekliliğini şu şekilde vurgulamıştır:

Bu evimiz insân dirliğünden hâsıl olur, ammâ dirlik dimegün aslı her dem içinde Hakk'ı hazır görmekdür. Gayr-ı Hakk işlerden perhiz eylemekdür. Peygamberlere inanmakdur, evliyâlara sâdık olmakdur...⁴³⁶

Kaygusuz, “Âdem peygamber zamanından ta Muhammed Mustafâ zamanına değin her peygamber ki geldiler,”⁴³⁷ diyerek nübüvvetin Hz. Âdem ile başladığını ve Hz. Muhammed'e kadar peygamberlerin bi'setlerinin devam

⁴³⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 9a-66; 9b-69.

⁴³¹ *Kitâb-ı Dâr*, 10a-70; 10b-73.

⁴³² *Kitâb-ı Dâr*, 1174; 11b-77.

⁴³³ Eserin orijinal nüshasında Kur'an-ı Kerim'in otuz iki cüz olduğu yazılmakta ancak Kur'an'ın otuz cüzden müteşekkil olduğu malumdur. Tarafımızca bunun sehven yazılmış olduğu tahmin edilmektedir.

⁴³⁴ *Kitâb-ı Dâr*, 11b-77; 12a-78.

⁴³⁵ *Kitâb-ı Dâr*, 16a-94; 16b-97.

⁴³⁶ Kaygusuz, *Saraynâme*, 64a-364.

⁴³⁷ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 29a-88.

ettiğini dile getirmiştir. Gönderilen bütün bu peygamberlerin Allah'tan vahy (haber) getirdiklerini,⁴³⁸ ümmetlerine rehber olduklarını buna karşılık ümmetlerinden dünyalık bir şey istemedikleri de ifade etmiştir.⁴³⁹ *Dil Güşâ* adlı eserinin bir başka yerinde de Kaygusuz Abdal, bir rehber olmadan Hak ve Hakikat'a ulaşamayacağını bildirmektedir. Bu rehberler gönderilmiş olan tüm peygamberlerdir. Şu sözleri bunu daha iyi açıklamaktadır:

...bunun gibi rehber olmadan hakikatin özüne ulaşamazsın. Eğer Hakk'ı istiyorsan, git Muhammed'in ahlakıyla ahlaklan, Eyyûb gibi sabırlı ol, İsa gibi zahit, İdris gibi âbid, İbrahim gibi seven ol. Enbiya ve evliyanın huyunu kendine örnek al. Gururlu ve kibirli olma. Çünkü kibir Şeytan'ın işidir.⁴⁴⁰

Allah Teâlâ'nın bu dünyada ilk olarak Hz. Âdem'i yarattığı ve Allah Teâlâ'nın meleklerine, “ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”⁴⁴¹ dediği *Şeyh Safî Buyruğu*'nda anlatılmaktadır. Böyle olunca ilk halifenin Hz. Âdem, ikinci halifenin ise Hâtem (son peygamber, Hz. Muhammed) olduğu bildirilmiştir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (Hâtem) gelinceye kadar yüz yirmi dört bin peygamber ve üç yüz on üç Mürsel geldiği, aralarından bir bölümünün halifelik (krallık, devlet idaresi) yaptığı ve Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hz. Yusuf ve İskender/ Zülkarneyn gibi peygamberlerin bu taife peygamberlerden olduğu haber verilmektedir. Şeyh Safî, ahir zaman peygamberi ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in risaleti başladığında bütün bu peygamberlerin hükümlerinin mensuh olduğunu dile getirmiştir. Bütün bunlara ek olarak, ay, gün, yıldızlar, geceler ve gündüzler, dünyada var olan insan, cin, hayvan, kuş ve diğer bütün yaratılmışların Hz. Peygamber'in emrine verildiğini, Allah Teâlâ'nın kendisine “Habibim/ Sevgilim, Resulüm” diye hitap ettiğini, Hz Peygamber'in insanları yirmi üç yıl şeriata davet ettiğini ve etrafına otuz üç bin sahâbe topladığını da haber vermektedir.⁴⁴²

Asıl yolun Muhammed- Ali yolu olduğu, ilk tacın Hz. Âdem safîyullah'a, ikincisinin Hz. Nuh Necîyullah'a, üçüncü olarak Hz. İbrahim Halîlullah'a,

⁴³⁸ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 36a-116.

⁴³⁹ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 29a-88.

⁴⁴⁰ Kaygusuz, *Dil Güşâ*, 225-181.

⁴⁴¹ Bakara 2/30.

⁴⁴² Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 39a-141; 39b-143.

dördüncü olarak Hz. Muhammed’e, beşinci olarak da Hz. Ali Velîyullah’a indiği Şeyh Safî’de vurgulanmış ve bunu desteklemek için bir nefes aktarılmıştır:

Ey muhibb-i Mustafa vey peyrev-i âl-i abâ
Dinle imdi söyleyeyim ben şerh-i tâc-ı evliya
Evvelini giydi Âdem, Nuh, İbrahim, İbrahim beyazı
Hem seyyidi giydi Âhmed ol Resul-i Kibriya⁴⁴³

Yedi ulu ozanın nefes ve değişlerinde peygamberler ve peygamberlere iman çok sık işlenen temalardan değildir. Daha çok Alevîliğin batınî yönünü işleyen ozanlar genelde, Hak Muhammed Ali, Muhammed Ali Nuru, Mi’raç ve Kırklar Cem’i gibi konuları genelde vahdet-i vücûd düşüncesi altında yorumlamaktadırlar. Bunun yanında Hz. Muhammed’den sevgi ve saygı ile bahsedilmekte ve Kul Himmet’in de;

“Muhammed hatem-i peygamber oldu
Ali enbiyaya şah-ı ser oldu”⁴⁴⁴

dizesinde geçtiği üzere Hz. Muhammed’in son peygamber olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Kul Himmet;

Furkan Muhammed’e, İncil İsa’ya
Zebur Davud’a, Tevrat Musa’ya
Yüz yigirmi dört bin nebi gussaya
Cem oluben anlar gelmedi mi ya⁴⁴⁵

dizelerinde de Kur’an-ı Kerim’in Hz. Muhammed’e, İncil’in Hz. İsa’ya, Tevrat’ın Hz. Musa’ya ve Zebur’un da Hz. Davud’a indirilmiş olduğunu ifade ederek peygamberlerden ve onlara indirilmiş olan kutsal kitaplardan söz etmektedir.

Alevîlikteki temel prensipleri “tevhid, nübüvvet, meâd, adalet ve imamet” başlıkları altında beş maddede özetleyen Celal Özer (Dede), Alevîlerin bu beş temel esasa inanan ve hepsine iman eden kimseler olduğunu dile getirmek ve “Nübüvvet”ten kastın ilk peygamber Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar gelen bütün peygamberleri ve getirdiklerini kabul etmek olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁶

⁴⁴³ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 26b-251.

⁴⁴⁴ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 143.

⁴⁴⁵ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 39.

⁴⁴⁶ Celal Özer, *Hakikatte Muhabbet 2*, (İstanbul: Can Yayınları, 2011), 93-104.

Alevî Dedesi Ali Yaman; Alevîlikte Hz. Muhammed ve diğer bütün peygamberlere iman edildiğini ve hepsine büyük saygı duyulduğunu ifade etmektedir. Yaman, Alevî deyişlerinde diğer Peygamberlere ilişkin birçok değinmelere rastlamanın mümkün olduğunu belirtirken, Alevî ozanların deyişlerinde ve Dedelerin ifadelerinde, “Biz bütün peygamberleri hak biliriz” deyimini sık sık kullandıklarını dile getirmektedir.⁴⁴⁷

Yapılan inceleme ve görüşmeler sonucunda Adıyaman ve Sivas Alevîlerinde, nübüvvet iman akaid esasları içinde görülmekte, Hz. Muhammed’e iman da Müslüman olmanın gerekli şartı olarak kabul edilmektedir. İslâm sayılmanın şartlarının başında Allah’ın gönderdiği nebi ve resullere iman ve gönderilen kutsal kitapları kabul etmek gelmektedir. Yaygın İslâmî anlayış ile yöredeki Alevîlerin nübüvvet bakış açısında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.⁴⁴⁸

Peygamberlik müessesesi ile ilgili Tunceli Alevîlerinde yapılan mülakat ve görüşmeler sonucunda; toplamda deneklerin %51,7’si peygamberlere inandığını belirtirken, %21,2’si kararsız olduğunu belirtmiştir. Peygamberliğe inanmadığını söyleyenlerin oranı ise %27,2’dir. Sonuçları cinsiyet değişkeni açısından ele aldığımızda kadınların %46’sı, erkeklerin ise %55,6’sı peygamberlere inandıklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak Tunceli Alevîlerinin büyük bölümünün peygamberlere inanmakta olduğu, özellikle de Hz. Muhammed’e “Hak Muhammed Ali” tasavvuru çerçevesinde büyük hürmet ve saygı gösterdiği gözlenmektedir.⁴⁴⁹

Nübüvvet konusunda geleneksel nübüvvet anlayışına hâkim Vezirköprü yöresindeki Alevî vatandaşları da tüm peygamberleri kabul etmekte, onlara gönderilen kitaplara inanmakta ve bu konuda farklı bir düşüncelerinin olmadığını vurgulamaktadırlar. Mülakatlarda peygamberlerin sayısının yüz yirmi dört bin olduğu ancak bunlardan yirmi sekizinin isimlerinin bilindiği ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’in de diğer peygamberlerde olduğu gibi Allah tarafından insanlara gönderilen bir elçi olduğuna inanmakta ve onu insanların en şerefli, en

⁴⁴⁷ Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlık*, 202.

⁴⁴⁸ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşk*, 52-53; Bozkuş, “Sivas Alevîleri”, 135-137.

⁴⁴⁹ Yıldırım, “Tunceli Alevîliği”, 153-155.

güzel örnek, peygamberliğin son halkası, en önemli mürşit olarak kabul etmekte ve çok sevmektedirler. Ayrıca yirmi sekiz peygamberlerin mucize gösterdiğine, adaletli, hatasız, güvenilir, doğru, dürüst kimseler olduklarına inanmaktadırlar.⁴⁵⁰

Bütün peygamberleri kabul eden Kahramanmaraş Afşin Yöresi Alevîleri, özellikle dört büyük peygambere ve diğer tüm peygamberlere ve onlara gönderilen kitaplara inanmakta ve bu konuda farklı bir düşüncelerinin olmadığını vurgulamaktadırlar. Mülakatlarda peygamberlerin sayısının yüz yirmi dört bin olduğu ancak bunlardan yirmi sekizinin isimlerinin bilindiği ifade edilmiştir.⁴⁵¹

Çat Alevîleri nazarında peygamber inancı kesin ve belirgin olmamakla birlikte velilik ile tamamen olmasa da kısmen bütünleşmiş gibi gözükmektedir. Genel olarak Hz. Muhammed nübüvvetin başlangıcı, Hz. Ali ise velâyet yolu ile devamı olarak görülmektedir. Bağlıca Köyü dedelerinden Cafer Kılıç şunları ifade etmiştir:

Hz. Ali, Peygamber Efendimizin damadıdır. Halife olmuştur. İlin kapısıdır. Peygamberin vasisidir. Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Size Allah’ın emrini bildiriyorum. Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır. Ey inananlar ben size iki paha biçilmez emanet bırakıyorum. Biri Kur’an, diğeri Ehl-i Beytim’dir. Bu iki emanet Kıyamete kadar birbirinden ayrılmayacak, meğerki siz de ayırmayasınız. Ayırırsanız dalalet düşersiniz.” İmam Ali Kur’an’da, İncil’de, Tevrat’ta, Zebur’da İlyâ olarak geçmektedir. Ancak bazı dönemler Kur’an tahrif edilmiştir.⁴⁵²

Peygamber anlayışı inanç esaslarından sayıldığını gösteren bir görüşmede bir Alevî dedesinin sözleri bir peygamber anlayışını ve bu anlayışın İslâm ve klasik kaynaklar ile uyuştuğunu göstermektedir:

Âdem Aleyhisselam’ın peygamber olduğu, Nuh Aleyhisselam’ın, dört kitabın indiği, Davut Aleyhisselam, Musa Aleyhisselam, İsa Aleyhisselam’ın peygamber olduğu bilinir. Bunların bir kısmı Nebiyullah’tır, İsa Ruhullah’tır. Ahir zaman nebisi Muhammed Mustafa’dır. Güneştir. Bizde Hz. Muhammed güneş İmam Ali aydır. Ay ışığını güneşten alır. Güneşsiz ay olmaz. Hz. Ali’nin peygamber olduğunu söyleyenler yalancıdır. Cahilliktir bunlar. Cahillikte Ebu Cehil’den gelir. Cahillerin atasıdır. O, iki cihan serveridir. Hz. Peygamber kıyamet arсында cümlemize şefaet edecektir. Allah Livaü’l-Hamd sancağı altında O’nun yanında eylesin.⁴⁵³

Bütün peygamberlere inanmanın iman esasların olduğunu ifade eden Divriği Alevîlerine göre, peygamberlere iman, bir kural olmasına rağmen, on iki

⁴⁵⁰ Kılıç, “Vezirköprü Alevîleri”, 27-29.

⁴⁵¹ Köker, “Afşin Yöresi Alevîleri”, 48.

⁴⁵² Kılavuz, “Çat Alevîliği”, 12.

⁴⁵³ Yokuş, “Hafik Yöresi Alevîleri”, 40.

imam, peygamberlerden daha üstün bir konuma oturtulmuştur. Yörede yaşamış olan dedelerden Âşık Ali Metin;

Hiçbir peygamber (Hz. Muhammed hariç) on iki imamdan üstün değildir. Allah hiçbir peygamberi on iki imamın önüne geçirmemiş, hatta Hz. Musa'yı onlara hizmetçi dahi kılmamış, bunun üstesinden gelemeyeceğini belirtmiştir

demektedir. Görüşülen kişilerin bir kısmı (% 50) bu durumu aynen bu şekilde kabul edip peygamberlere bu şekilde iman etmektedirler. Peygamberlere iman konusu yörede inanç konularından görülmekle birlikte farklı yaklaşımlara da rastlamak mümkündür. Zira kaynak şahıslardan Burak Karslı isimli şahıs;

Hz. Muhammed bir peygamberdir. Hz Ali de bir peygamberdir. On iki İmam da peygamberdir. İnsan olmalarından dolayı günah işleyebilirler. Onların masum oluşu gibi bir anlayış da yoktur

demektedir. Bu anlayış gençler arasında daha yaygın bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Bu görüşün oranı kaynak kişiler arasında %30'dur. Divriği yöresinde peygamber olarak kabul edilen anlayış diğer Alevî toplumlara göre farklıdır. Hz. Ali ve On iki İmam da genel bir kanaatle peygamber olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁴

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hz. Muhammed'e ve diğer tüm peygamberlerden söz edilmekte, hepsine iman etmenin İslâm'ın şartlarından olduğu bildirilmektedir. Gönderilen peygamberlerin sayısının yüz yirmi dört bin olduğu, bunlardan bazısının nebî, bazılarının ise resul olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in önceki şariatları hükümsüz bıraktığı, peygamberlik mührü ve hatem makamının temsilcisi olduğu ifade edilmektedir. Alevî ve Bektâşî Klasiklerinde Hz Peygamber'in peygamberliği kabul edilmekle beraber sıhhatleri tartışmalı olsa da Hz. Peygamber'in hadisleri de çok sık olarak kaynaklarda delil olarak kullanılmaktadır. Bütün bunların yanında denilebilir ki kaynakların hepsi Hz. Peygamber'e salât ve selamla başlamaktadır.

Ulu ozanların nefeslerinde ise güçlü bir vahdet-i vücûd düşüncesi hâkim olmaktadır. Allah inancı, peygamber inancı ve Ali inancı bu düşünce altında yorumlanmaktadır. Daha çok Muhammed Ali, Hak Muhammed Ali, Nûr-i Muhammedî vb. konular işlenmekte, peygamberlik müessesinin zahiri konumuna

⁴⁵⁴ İbrahim, Gökdemir, "Divriği İlçesinde Yaşayan Alevîlerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları", (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2011), 27.

çok sık olmasa da değinilmektedir. Bu bağlamda yedi ulu ozanın şiirleri ile klasikler arasında büyük farklar görünmektedir. Klasiklerde genelde peygamberlerin, özelde Hz. Muhammed'in zahir konumlarından bahsedilirken şiirlerde daha çok batınî konumlarından bahsedilmektedir.

Klasik eserlerde belirtilen ve sunulan özelde peygamber anlayışı genelde Hz. Muhammed'in peygamberliği ile Anadolu Alevîlerinin peygamberlik anlayışı arasında fark gözükmemektedir. Bazı istisnalar olmakla beraber günümüz Alevîlerinin çok büyük bir bölümü Kur'an'da ve hadislerde ismi geçen ve geçmeyen tüm peygamberlere ve Hz. Muhammed'e iman etmekte ve hepsinden saygı ve sevgi ile bahsetmektedirler. On iki imamın peygamber ya da peygamberlerden üstün olduğu görüşü istisna tutulacak olursa, Hz. Muhammed ve diğer tüm peygamberler tüm insanlarda üstün tutulmaktadır.

II. HZ. MUHAMMED'İN KONUMU VE ÖNEMİ

Nübüvvet, peygamberlik müessesesinin genel adıdır. Bu yönüyle peygamberlik ve peygamberlerle ilgili meseleler bütünüyle nübüvvet bahsi etrafında ele alınır. Nübüvveti doğuran temel unsur vahiydir. Nübüvveysiz vahiy, vahiyssiz de nübüvvet olmaz. Nübüvvet doğrudan doğruya vahye dayanmaktadır.⁴⁵⁵

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i peygamberlik zincirinin sol halkası olarak vazifelendirmiştir. O'ndan sonra artık kıyamete kadar peygamber gönderilmeyecektir. Bu durum bütün İslâm Mezheplerinin kabul ettiği bir durumdur. Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'an, Allah tarafından bozulmaktan, değiştirilmekten ve kaybolmaktan koruma altına alınmıştır.⁴⁵⁶

Müslüman geleneğinde peygamber sevgisi, Allah sevgisinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Buna göre peygamberleri seven Allah'ı sevmiş olur. Hepsi Allah'ın tevhid dinini insanlara ulaştırmak için gönderilmiş elçilerdir. Hemen hemen her Müslüman ailede çocuklardan birinin ismi bir peygamber adıdır. Allah'ın kitabına ve peygamberlerinin sünnetine uymak dinin özünü oluşturmaktadır. Türkler İslâm'ı seçip Müslüman olduktan sonra diğer

⁴⁵⁵ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşk*, 63.

⁴⁵⁶ Hicr, 15/9.

peygamberler gibi İslâm'ın sevgili peygamberi Hz. Muhammed'e karşı samimi muhabbet duyguları beslemişlerdir. Hz. Muhammed, gönüllere sultan ve başlara taç olmuştur. Peygamber muhabbeti, bireysel, toplumsal ve kültürel hayatın bütün alanlarında kendini göstermiştir.⁴⁵⁷

Alevî-Bektâşî Klasiklerinin ilk sıralarında yer alan *Erkânnâme*, Allah'a hamd ve övgüden sonra, salat ve selamın yaratılmışların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e ve onun tüm Ehl-i Beyt'inin üzerine olması duası ile başlamaktadır.⁴⁵⁸

Hemen hemen tüm klasik kitaplarda olduğu gibi Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli de aynı şekilde;

“Salat ve selam, Allah Teâlâ'nın bütün âlemi onun sevgisi yüzünden yarattığı peygamberlerin ulusu ve resullerin reisi Hz. Muhammed'in üzerine olsun,” sözleri ile *Makâlât*'a giriş yapmaktadır.⁴⁵⁹

“Ey âlemlerin Rabbi! Dünya ve âhiretin Efendisi Muhammed Mustafa'nın -Allah onun şânını yüceltsin ve selâm onun üzerine olsun- ve mertlerin şâhı Aliyyü'l-Murtazâ'nın senin katındaki hatırları için işimizi kolaylaştır”,⁴⁶⁰

şeklinde dua edilmesi tavsiye edilen *Kitâb-ı Dâr*, her türlü acı ve kederin, Allah'ın lütfuyla, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ve Hz. Ali'nin dostluğuyla dağılacığını ifade etmektedir.⁴⁶¹

Saraynâme'de bu âlemde yaşayan kişinin asıl işinin Allah'a taat olduğu ve Hz. Muhammed'in söylediği her şeyin hakikat olduğu şu şekilde beyan edilmektedir:

Bu serâyda aklını dağıtmaya
Her hayâl gönlünde mekân tutmaya
İnsân olan bu hâli fikreyle
Sûretin insân göre şükr eyleye
Bu serâyda ta'ata meşgul ola
Ne ki Mustafâ didise Hakk bile
Tanrı haslarına inkâr itmeye
Cân içinde Allah'ı unutmaya⁴⁶²

⁴⁵⁷ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 255.

⁴⁵⁸ *Erkânnâme I*, 1b-25.

⁴⁵⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 1b-43.

⁴⁶⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 3a-42.

⁴⁶¹ *Kitâb-ı Dâr*, 6b-57.

⁴⁶² Radavî, *Fütüvvetnâme*, 15b-171.

Hız. Muhammed'in bu dünyaya geldiğini ve bu dünyayı gördüğünü, taat ve ibadetle, Allah'a kullukla meşgul olduğunu Kaygusuz Abdal aynı eserinde ifade etmektedir. Kaygusuz devamında, bu dünyaya Hız. Muhammed gibi bir mürid-i kâmilin daha önce gelmediğini de vurgulamaktadır. Allah Teâlâ'nın da Hız. Muhammed'e mi'raç gibi, şefaât hakkı gibi çeşitli lütuflarda bulunduğunu belirtmekle beraber Hız. Peygamber'in "Fahr-i Âlem" olduğunu dile getirmektedir.⁴⁶³

"Lâ-ilâhe illallâh demekde aguz tadı gelür

Muhammed Resulullâh demekde akıl kuvvet tutar"⁴⁶⁴

dizeleriyle Kaygusuz Abdal, kelime-i tevhidin önemine ve Hız. Peygamber'in adını anmanın kişiye sağlayacağı güzelliklere dikkat çekmektedir.

"Muhammedî isen olma tekebbür

Utan Hakk'dan yüzünü topraga sür"⁴⁶⁵

dizeleriyle de Hız. Muhammed'in ümmeti olanın kibirli olmaması ve Hak'tan yüzünü çevirmemesi gerektiğini de ifade etmektedir.

"Meğer Mustafâ yolundan gâfilsin

Anunçün tekebbürsin fuzûlsin"⁴⁶⁶

sözleriyle de Hız. Peygamber'in yolundan gafil olanların boşuna yaşadığını söylemektedir.

"Allah'ı ve Peygamber'i incitenlere Allah, dünyada da ahirette de la'net eder. Onlara alçaltıcı bir azap hazırlar"⁴⁶⁷ ayetini delil getiren Vîrânî Baba, Allah'ı ve peygamberini incitenlerin dünya ve ahirette karşılaşacakları vahim durumu dile getirmektedir.⁴⁶⁸ Ayrıca *İlm-i Câvidân*'da sık sık Hız. Peygamber'in Allah'ın resulü olduğunu⁴⁶⁹ ve Hız. Muhammed'in yolundan gitmeyenlerin Hakk'a inanmış olmayacaklarını da önemle vurgulamaktadır.

Yemînî;

Yakîn sultân-ı 'alemdür Muhammed

⁴⁶³ Kaygusuz, *Saraynâme*, 22b-199; 23a-200; 24b-207.

⁴⁶⁴ Kaygusuz, *Dil-Güşâ*, 33b-107.

⁴⁶⁵ Kaygusuz, *Dil-Güşâ*, 28a-84.

⁴⁶⁶ Kaygusuz, *Dil-Güşâ*, 55a-112.

⁴⁶⁷ Ahzâb 33/57.

⁴⁶⁸ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 12b-155.

⁴⁶⁹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 12b-155; 12a-151; 10b-139.

Serâser cân-ı ‘alemdür Muhammed
Yakîn evlâd-ı âdemdür Muhammed
Hem evvel yine hâtemdür Muhammed
Behişt ehline sultândur Muhammed
Devâ-yı dîn ü imândur Muhammed
Kemâl-i sırr-ı sübhândur Muhammed
Yakîn bil ‘arş-ı rahmândur Muhammed
Kamu mürsellerün oldur imâmı
Kelâm-ı hak durur anun kelâmı⁴⁷⁰

dizeleriyle Hz. Muhammed’in, Âdem’in soyu, bütün peygamberlerin önderi son peygamber, âlemlerin canı ve sultanı olduğunu dile getirmektedir.

Şah İsmail Hatâyî Hz. Peygamber’e sevgisini birçok şiirinde dile getirmektedir. Hz. Peygamberin zatına âşık olduğunu, adının her şeye şifa olduğunu, Allah Teâlâ’nın bütün kâinatı hatırına yarattığını ifade ederken, Hz. Peygamber’i bilip tanımayanların ebedi cehennemde kalacağını dizelere şu şekilde aktarmıştır:

Şol mübarek zatuna işüm senâdur ya Nebi
Asılığ bimarına adun şifâdur ya Nebi
Ayagun toprağınun kadrin ne bilür her kişi
Kün fekân toprağına kemter bahâdur ya Nebi
Ol makâmun kim melek yetmez şufuf-ı na‘line
Ayagun altında ol bir hak-i padur ya Nebi
Kaldı sidre’l-müntehâ geçdün felekden ta semâ
Kim yeter bu kadr-i Hakk’a müntehâdur ya Nebi
Ey güneş yüzlü seni her kimse kim hak bilmedi
Danla mahşerde anun yüzi karadur ya Nebi
Çün senün hoşluğuna yaratdı sâni‘ âlemi
Ayagun toprağına canum fedadur ya Nebi
Her münafık kim sana gönlinde inkâr eyledi
Ta ebed yanmag cehennemde revâdur ya Nebi⁴⁷¹

Hz. Muhammed’in son peygamber olduğu inancının Alevîliğin inanç esaslarından biri olduğunu ifade eden Alevî Dedesi Mehmet Yaman’a göre, Alevîlik içerisinde Hz. Muhammed sevgisi de çok büyük bir öneme sahiptir. Bunu Alevî ozanların nefesleri ile kuvvetlendiren Yaman, Alevîliğin İslâm’ın özü olduğunu savunmaktadır:

Taalâ şânuhu gel gör ki nûr-i Huda geldi
Cemi hâtem-i enbiya Muhammed Mustafâ geldi
Sevindi can-ı âşıklar açıldı baht-ı sadıklar
Çağırdı rûh-i müminler safa geldi safa geldi
...
Muhammed dinidir bizim dinimiz
Tarikat altında geçer yolumuz

⁴⁷⁰ Yemîni, *Fazilet-Nâme*, 104.

⁴⁷¹ Hatâyî, *Divan*, 234-235.

Cibril-i Emin'dir hem rehberimiz
Biz müminiz mürşidimiz Ali'dir

...
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Dergâhına gider bu yollarımız
Şol güzel Ali'yi sevenlerdeniz
Düvaz-imam okur bu dillerimiz

...
Bihamdillah ki İslâm'ım
Delilim Mustafa geldi
Emirim, rehberim, Şah'ım
Aliyye'l-Murtezâ geldi⁴⁷²

Adıyaman Alevîlerine göre, Hz. Peygamber nübüvvet makamının son temsilcisidir. Mutlak surette peygamberlere iman gereklidir. Hz. Muhammed'e iman olmazsa Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen dosdoğru yola girmek mümkün değildir. Yol bir tektir o da sırâtul müstakimdir. Sürek bin birdir. Herkesin amacı Hakk'a varmak; Hakk'a ulaşmaktır. Dolayısıyla gönderilen bütün resul ve nebilere iman olmazsa olmazdır. Çünkü Hz. Peygamber; “Benim dinim Hz. İbrahim'in dinidir” demiştir.⁴⁷³

Amasya Yöresi Alevîlerine göre, Hz. Peygamberin makamı, nübüvvet makamıdır. O bu misyonu Kur'an'ı tebliğ ederek insanlara ulaştırmıştır. O nurdur, ışık veren etrafını aydınlatan bir güneştir. Hz. Muhammed, insanlara gönderilmiş son elçi ve peygamberlerin en faziletlisidir. Hz. Muhammed, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olup, kutsal olan tüm ilimlerin kaynağı ve mucizesini de Kur'an'la gösteren, böylece nübüvvet zincirinin de kendisiyle tamamlandığı yüce bir resuldür.⁴⁷⁴

Mülakatlar neticesinde elde edilen sonuçlara göre Tercan Alevîleri, kendilerine mucizeler verilen peygamberlerin, adaletli, hatasız, yani ismet sıfatına sahip olduklarını ifade etmektedirler. Peygamberlik hakkındaki telakkilerinin, İslâm kültüründeki ortak kabullerle ifade edildiği gibi olduğu anlaşılmaktadır. Yöre halkına göre, Hz. Muhammed, Hatemü'l-Enbiya'dır.⁴⁷⁵

Alevî-Bektâşî Klasik Kaynaklarında elde edilen verilerden hareketle görülmektedir ki, “nübüvvetin gerekliliği” konusunda hiçbir şüphe

⁴⁷² Yaman, *Alevilik İnanç, Edep, Erkân*, 155-6.

⁴⁷³ Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşk*, 52.

⁴⁷⁴ Yıldız, “Amasya Yöresi Alevîleri”, 94-5.

⁴⁷⁵ Bilgin, “Tercan Alevîliği”, 50.

bulunmamaktadır. İnsanlar doğru yolu bulup hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmak istiyorlarsa peygamberlerin öğretilerine uymak zorundadırlar. Diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed de resul, nebi ve Allah'ın kuludur. İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gönderilmiştir. Hz. Peygamber Allah'ın sevgili kuludur ve gönderilmiş olan bütün peygamberlerden yücedir. Ahirette müminlere şefaet edecektir.

Ulu ozanların şiirlerinde peygamber anlayışı özellikle Hz. Peygamber'in önemi sık sık vurgulanmaktadır. Yemînî, Hatâyî ve diğer ozanlar Hz. Peygamber'den önder, rehber, mürşid diye bahsetmekte, peygambere uymayanların doğru yolu bulamayacaklarını ifade etmektedirler. Ancak bununla birlikte özellikle ozanların nefes ve deyişlerinde nübüvvet kavramının tanımlanmasında bazı yönleriyle klasik kaynaklardan farklı kabuller göze çarpmaktadır. Bunun sebebinin ise kavramların geniş anlamda ve esnek bir şekilde tanımlanması olduğu söylenebilir. Nefeslerde Hz. Ali ile Hz. Muhammed'in adı genelde birlikte zikredilmekte ikisinin tuttukları yolun "Muhammed Ali Yolu" olduğu sık sık dile getirilmektedir. Bu bağlamda klasiklerde sunulan Hz. Muhammed'in konumu ile şairlerin nefeslerinde sunulan Hz. Muhammed çoğu zaman benzerlik arz etmekte, zaman zaman batınî unsurlara rastlanmaktadır.

Saha araştırmalarına göre, Alevîlikte Hz. Peygamberin makamı, nübüvvet makamı olup Hz. Muhammed, insanlara gönderilmiş son elçi ve peygamberlerin en faziletlisidir. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde sunulan Nübüvvet ve Hz. Muhammed'in nübüvveti durumu Anadolu Alevîliğinde büyük ölçüde kabul edilmektedir.

A. Zahirî Konumu İle Hz. Muhammed

1. Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Hz. Muhammed, Yüce Allah'tan almış olduğu vahyi cehalet bataklığına saplanmış insanlığa iletme ve bu mesajı tatbik ederek kılavuzluk yapmak üzere Allah'ın gönderdiği peygamberler zincirinin son halkasıdır. Onun "Allah'ın kulu ve peygamberi" olduğuna inanmak, imanın temel esaslarından biridir. Yirmi üç yıllık

peygamberlik döneminde O hem ilahi buyrukları insanlara aktarmış, hem de bunları bizatihi yaşayarak örneklik etmiştir.⁴⁷⁶

Alevî geleneğe göre, Hz. Muhammed, kâinatın onun nurundan yaratıldığı Habibullah'tır. Bütün peygamberlerin önderi, son resul ve nebidir. Onun dini tek gerçek dindir ve kıyamete kadar sürecektir. Bütün Müslümanların canla başla sevdiği, kendilerine örnek aldıkları kişi Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed müminlere kıyamette şefaet edecektir.⁴⁷⁷

Günümüzde istisnai örnekler hariç tutulursa, tarih boyunca kendilerini İslâm dairesi içerisinde gören Alevîler ve Bektâşîler, doğal olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini benimseyip tasdik etmişlerdir. Bu inanç ve anlayış belli ölçülerde kaynaklara yansımaktadır. Alevilikte Hz. Muhammed'den "sultan-ı rusul" (peygamberlerin sultanı) ve "resul-i fahr-i âlem" yani âlemin kendisi ile övüldüğü peygamber olarak bahsedilmektedir.⁴⁷⁸

Bütün Alevî-Bektâşî Klasikleri Hz. Muhammed'den övgüyle bahsetmektedir. Klasik eserler bu yolun Hz. Muhammed'den miras kaldığını sık sık ifade etmektedir. Mesela; Cafer-i Sadık; "Hak (Kur'an), Erkan, Cebrail'e ve Hz. Muhammed'e inmiştir. Ve Erkân açıklanmıştır, uyunuz, (bu yolu) Muhammed Ali işledi, bu yol (Erkân) ondan kaldı," diyerek Hz. Peygamber'in peygamberliğine ve Kur'an'ın kendisine inmiş olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁷⁹

Klasiklerde "La İlahe İllallah" dediği halde "Muhammedün Resulüllah" kısmını söylemeyenin kâfir olacağı,⁴⁸⁰ tarik ve erkân dememin ne anlama geldiği sorulup, tarikten kastın "La İlahe İllallah", erkânın da, "Muhammedün Resulüllah" demek olduğu zikredilmektedir.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Düzgün vd. *Kelam El Kitabı*, 327-330; Kılavuz, *İslâm Akâidi*, 211-241.

⁴⁷⁷ Cemil Paslı, *Anadolu Aleviliği*, (İstanbul: NKM Kitap, 2013), 215; Hüseyin Özcan, "Hacı Bektâş Velî'de Hz. Muhammed Algısı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 62, (2012): 199-202.

⁴⁷⁸ İlyas Üzümlü, "Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilikte Hz. Muhammed Tasavvuru: Yeşil Kubbede Asılı Kandil: Nûr-i Muhammedî", *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/33 (2009): 210-213; Abişoğulları, "Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed", 40.

⁴⁷⁹ *Erkânname I*, 46b-197.

⁴⁸⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 10b-117.

⁴⁸¹ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 32a-183.

Erkânnâme'de bir hutbe örneğinin sonunda Allah Teâlâ'nın azametine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin velâyetine vurgu yapılmaktadır:

...keramet sahibi Ali'yi çağırırsan sıkıntıların çözmede sana yardımcı olur. Her türlü gam ve keder senin azametle çözülür Ya Allah! Senin Peygamberliğine çözülür Ya Muhammed! Senin Velâyetine çözülür Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!⁴⁸²

Taliplerden Allah'ın yolunda olmalarını isteyen, bunun da Hz. Muhammed'e ve O'nun sünnetine uymakla gerçekleşeceğini bildiren Kaygusuz Abdal, gerçek mürşidin Hz. Muhammed olduğunu ve ondan başka hakiki mürşit aramanın yersiz ve boş olduğunu da şu şekilde getirmektedir:

Mustafâ'nun kavline mutî' olan
Allah'ı Mustafâ 'ilminden bilen
Gayr-i Hakk'a ol mutî' olmaz dahi
Mustafâ yolınca ister Allah'ı
Zirâ hadd ü menzîlün oldur heman
Mustafâ virdiği nişândur nişân
Gel iy tâlib bu serâyda yatmagil
Mustafâ'dan gayrı mürşid tutmagil
'Aklını cem' eyleye uy Mustafâ'ya
Tâ ki bu yolda iresin sâfâyâ
Zirâ oldur cümle halkun mürşidi
Evvel ol eşkere kıldı ma'bûdî⁴⁸³

Dâstân-ı İbrâhim Edhem'de Hz. Peygamber'in Allah'ın kulu, elçisi⁴⁸⁴ ve iki cihân güneşi olduğu,⁴⁸⁵ Allah'ın kendisine vahyettiği ve şefaât sahibi olduğu bildirilmektedir.⁴⁸⁶

Velâyetnâme'de de aynı şekilde Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu⁴⁸⁷ ve gerçek dinin Hz. Muhammed'in getirdiği islâm dini olduğu⁴⁸⁸ dile getirilmektedir.

Cabbâr Kulu'nda rivayet edildiğine göre; Hz. Ali bir gün kılıcını çıkarıp bilemeye başlamıştı. Hz. Peygamber neden kılıcını bilemediğini sorunca Hz. Ali, inkârcılar ile savaşacağını söyledi. İnkârcıların kim olduğu sorusuna da Hz. Ali şöyle cevap vermiştir:

⁴⁸² *Erkânnâme I*, 18b-93.

⁴⁸³ Kaygusuz, *Saraynâme*, 21b-195.

⁴⁸⁴ *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, 10a-54.

⁴⁸⁵ *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, 15a-74.

⁴⁸⁶ *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, 17a-82.

⁴⁸⁷ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 24a-146; 148b-645.

⁴⁸⁸ Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 23a-142.

Bunlar Allah dostlarını, peygamberleri, âlimleri, iyi insanları, fakr makamındakileri, mürşidleri, şeriati, tarikatı, marifeti, hakikati, melekleri, cenneti, cehennemi, mahşer gününü ve öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr ederler, Allah'ı Teâlâ'nın emrettiklerini yasak ederler.

Bundan sonrası bunların başta, Allah'a ve Resul'üne inandıklarını ancak daha sonra Allah'ı ve Peygamber'ini inkâr ettiklerini ve bu yüzden kendileri ile savaşmanın vacip olduğunu söylediği aktarılmamaktadır.⁴⁸⁹

Taliplerin birbiriyle münasebetlerinden ve öneminden bahseden Şeyh Safî, söylenenlere uymayan kimseden Allah ve Resul'ünün şikâyetçi olacağını şu şekilde dile getirmektedir;

Talip halkla beraberken de gönlü evliya ile olmalıdır. Çünkü evliya temizdir, durudur. Ancak talip, evliya makamını ve sırrını halka söylememelidir. Aksi takdirde hem yol hem de evliya düşmanı olmuş ve ahirete imansız gider. Talip, talibi kokusundan tanır. Evliya kokusu taliptedir. Eğer talip, o kokuyu bilemezse o kişiden hem Allah hem de Resul'ü şikâyetçi olur. Dünyadan imansız gider.⁴⁹⁰

Erkânâme'de "Talibin Bilmesi Gereken Kurallar", başlığı altında kişinin farz olan ibadetleri yapmasının gerekli olduğu, şirkten, riyadan ve şüpheli şeylerden kaçması gerektiği ifade edilmekte, bunun da Hz. Peygamber'in sünnetine takip uymakla mümkün olacağı bildirilmektedir. "Bu söylenenleri eksik yapanlar yalancı olurlar ve gökte de uçsalar bunlara inanmamak gerekir", denilerek Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın gerekliliği vurgulanmaktadır.⁴⁹¹

Mi'raç gecesinde Tanrı Teâlâ'nın Hz. Muhammed Mustafa'ya nida ettiği *Besmele Tefsiri*'nde aktarılmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ, besmele okuyanın günahlarını bağışlayacağını, hatta günahlarını sevaplarla değiştireceğini, o kulu engin rahmeti ile cennete koyacağını müjdelemekte ve "Hz. Muhammed'in müminleri çok sevdiğini ve onlara şefaate edeceğini" bildirmektedir.⁴⁹²

Muhammed b. Hanefiyye Cengi'nde rivayet edildiğine göre, Hz. Ali komutasındaki İslâm ordusu Kayser ordusuna karşı zafer kananmış ve Kayser'in Hanefiyye adındaki kızını da esir etmişti. Hz. Peygamber Kayser'in kızının Müslüman olmasını teklif edince Kayser'in kızı Hanefiyye, üç şart öne sürmüştür.

⁴⁸⁹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 2a-84; 3a-86.

⁴⁹⁰ *Erkânâme I*, 3b-33.

⁴⁹¹ *Erkânâme I*, 30b-133; 31a-134.

⁴⁹² Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 2b-45.

Birincisi kendisini Hz. Ali'ye vermesini istemiş, ikincisinde kendisine esir muamelesi yapılmamasını istemiş üçüncü olarak da;

...üçüncüsü ise; bir gün ben İncil okuyordum, Hak Teâlâ İncil içinde senin ümmetinin faziletini beyan etmiş ve senin adını Allah Teâlâ İncil içinde dört yüz yerde medhetmiş. O hürmetten dolayıdır ki senin adını göklerde Ahmet, yeryüzünde de Muhammed, yer altında Mahmud, arşta Abdülaziz koymuş. Biz yer ehliyiz ve yeryüzünde söylenen adına aşığız. Şimdi ben sizden şunu istiyorum; Ali'den bir oğlum olsun, adını Muhammed koyasın...⁴⁹³

Diyerek Hz. Muhammed'i medh ederek, doğacak çocuklarının isminin Muhammed olmasını istemiştir.

Şair ve ozanların nefeslerinde de Hz. Muhammed sevgisini ve peygamberliğinin önemini görmek mümkündür. Mesela;

“Nebiler serveri çünkim Muhammed Mustafa geldi

Velâyet rehberi sultan Aliyye'l-Murteza geldi”⁴⁹⁴

dizeleriyle Yemînî, Hz. Muhammed'in peygamberlerin başı olduğunu vurgulamakta,

“Ahmed ü Mahmud ol Muhammed Mustafa

Ana kardaşım dedi ol Rahmeten-lil'alemin”⁴⁹⁵

dizeleriyle de Hz. Peygamber'in isimleri sayılmakta ve âlemlere rahmet olarak gönderildiği ifade edilmektedir. Yemînî;

“Ki ol demde Muhammed hatem-i Mürsel

Onun dini cümle dinlerden efdal”⁴⁹⁶

diyerek Hz. Peygamber'in son peygamber olduğunu ve getirmiş olduğu dinin bütün dinlerden daha yüce olduğunu dile getirmektedir.

Hz. Peygamber'in ashabına tavsiyelerde bulunduğunu, cenneti kazanmanın yollarını aramalarını ve cehennemden uzak durmak için gereken ibadet ve taatte bulunmalarını istediğini belirten Pir Sultan Abdal, Hakk'ın yoluna varmayı ve Hakk'ın yoluna yüz sürmenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır:

Peygamber buyurur ashaplarına
Aman beklen cehennemin yolunu
Mümin kullar cehenneme varmasın
Aman beklen cehennemin yolunu

⁴⁹³ Muhammed Bin Hanefiyye Cengi, 2b-25.

⁴⁹⁴ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 46.

⁴⁹⁵ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 50.

⁴⁹⁶ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 64.

Cehennem safası âsi kul ister
Cennet-i Âlâ'dan bize yol göster
Cebrail, Mikail ol nazlı dostlar
Aman beklen cehennemin yolunu
Cehennemde vardır oddan dereler
Âsi kul isterler ceza vereler
Korkma ümmetimi gizli süreler
Aman beklen cehennemin yolunu
Hele bir dahi Hakk'a varalım
Hakk'ın dergâhına yüzler sürelim
Ümmetim yerine kendim yanarım
Aman bekler cehennemin yolunu
Pir Sultan Abdal'ım yâd etmeyesin
Burda emanetin unutmayasın
Orda yerimizi nâr etmeyesin
Aman bekleyesin cehennemin yolunu⁴⁹⁷

Hiz. Muhammed'in iki âlemin sultanı olduğunu, müminlerin şefaathisi ve Rahman'ın Habib'i olduğunu ifade eden ozan Vîrânî Baba, din sahibinin de Hiz. Muhammed olduğunu ifade etmektedir. Taliplere Muhammed'den ümitlerini kesmemelerini ve Muhammed'in dinine bağılı kalmalarını tavsiye eden Vîrânî, bütün nebilerin Hiz. Muhammed'den şefaath umduklarını ve âlemlerin Muhammed aşkına yaratıldığını ifade etmektedir. Hiz. Muhammed'i ve Ehl- Beyt'ini sevmeyene, Hiz. Muhammed'in düşman olacağını belirtmektedir:

İki âlemde sultandır Muhammed
Habîb-i nûr-ı Rahman'dır Muhammed
Muhammed'dir şefi-i mü'minânın
Usûl-i dîn-ü îmandır Muhammed
Muhammed'den ümidin kesme dâim
Cemî-i derde dermandır Muhammed
Muhammed ilmine tutgıl kulağın
Beyân-ı cümle Kur'an'dır Muhammed
Muhammed'dir binâ-yı ilm-i Tevrât
Zebûr İncil-ü Kur'an'dır Muhammed
Muhammed'den umar şefkat nebîler
Kamuya server-ü handır Muhammed
Muhammed aşkına var oldu âlem
Hakîm-ü hüküm-i devrandır Muhammed
Muhammed nurudur nûr-ı mukaddem
Kadîm-i sırr-ı Sübhan'dır Muhammed
Muhammed'dir serâser her vücudun
Gezen cismindeki candır Muhammed
Muhammed'dir kamuda nûr-ı enver
Görene günden ayandır Muhammed
Muhammed âlini kim sevmez ise
Olara külli düşmandır Muhammed
Yezîd'e eyle la'net mümin isen
Aduvv-i âl-i Mervan'dır Muhammed
Muhammed Lahmûke Lahmî buyurdu

⁴⁹⁷ Öztelli, *Pir Sultan*, 347-348.

Ali Yaman (Dede), Allah inancı, Kelime-i Şehadet, peygamberlere iman, meleklerle ve ahirete iman başta olmak üzere iman esaslarının Alevîlerce benimsendiğini vurgularken, Hz. Peygamber'in Alevîlikte çok özel bir yer tuttuğunu ifade etmektedir. Onun nübüvvet sahibi ve ahir zaman bir peygamber olduğuna ve Hz. Ali ile beraber bir nurdan yaratıldığına inanıldığını söylemektedir. Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere iman etmenin Pir Sultan Abdal ve Şah Hatâyî gibi Alevî ozanlar tarafından deyişlerinde de sık sık vurgulandığını ifade eden Yaman Hatâyî'den Hz. Peygamber'in sevgisini dile getiren bir örnek nefes vererek konunun Alevîlerce ne kadar öneme haiz olduğunu belirtmiştir:

Şu âleme bir nur doğdu
Muhammed doğduğu gece
Yeşil kandiller uyandı
Muhammed doğduğu gece
Huri kızları geldiler
Muhammed dinin sordular
Nurdan kundağa sardılar
Muhammed doğduğu gece
Muhammed kalktı oturdu
Âlemi nura batırdı
Yer gök salavat getirdi
Muhammed doğduğu gece
Şah Hatâyî'm ey kardaşlar
Güzel olur hep bu işler
Secdeye indi hep başlar
Muhammed doğduğu gece⁴⁹⁹

Hz. Muhammed'in, Allah'ın insanlara doğru yolu göstermesi için gönderdiği peygamberlerin sonuncusu olduğunu kabul eden Adıyaman Alevîleri Hz. Muhammed'in isminin diğer kutsal kitaplarda "Ahmet" olarak geçtiğini söylemişlerdir. Hz. Muhammed nübüvvet makamının son temsilcisidir. Mutlak surette peygamberlere ve özelde Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman gereklidir. Hz. Muhammed'e iman olmazsa Kur'ân-ı Kerim'de ifade edilen dosdoğru yola girmek mümkün değildir. Herkesin amacı Hakk'a varmak; Hakk'a

⁴⁹⁸ Vîrânî, *Divan*, 87.

⁴⁹⁹ Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlık*, 201-2.

ulaşmaktır. Dolayısıyla gönderilen bütün resul ve nebilere iman olmazsa olmazdır.⁵⁰⁰

Çat Alevîlerinin geneline bakıldığında tüm peygamberlere iman edilmekle birlikte özellikle Hz. Peygamber'e büyük saygı ve hürmet duyulmaktadır. Yöre Alevîlerine göre, Hz. Muhammed, peygamberlerin en üstünü, Habibullah, günahkârlara şefaathçi ve Hatemü'l-Enbiya'dır. Hz. Muhammed'e çok değer verilmektedir. Yöre halkı, Hz. Peygamberin ismi anılınca ona salat ve selam edilmekte ve elleri kalplerinin üzerine götürülerek peygambere olan sevgi ve muhabbetlerini göstermektedirler.⁵⁰¹

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hz. Peygamber'in peygamberliğine şeksiz şüphesiz inanıldığı açıkça görülmektedir. Klasik eserler hamd ve senadan sonra Resulullah'a salat ve selam ile başlamakta, Hz. Peygamber'den övgü ve sevgiyle söz etmektedirler. Klasiklere göre; Hz. Muhammed Allah'ın sevgili kulu ve elçisidir. Hz. Âdem ile başlayan nübüvvet silsilesi Hz. Muhammed ile sona ermiştir. O, Hatemü'l-Enbiya'dır. Hz. Peygamber'in iki cihan güneşi olduğu, ona inanıp onun yolundan gidenlerin iki dünyada da mutlu olacağı klasiklerde değinilen konulardandır.

Yedi ulu ozanın şiir ve nefeslerinde de Hz. Peygamber'in peygamberliğine ve tuttuğu yolun kurtuluş için olmazsa olmaz yol olduğu ifade edilmektedir. Nefeslerde Hz. Muhammed sık sık anılmakta kendisinden saygı ve sevgiyle bahsedilmektedir.

Anadolu Alevîlerinin Hz. Muhammed anlayışlarının Alevî-Bektâşî Klasiklerinde sunulan Hz. Muhammed ve peygamberliği anlayışından farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'e dua ederek deyişlerde, nefeslerde, gülbanklarda, tevhitlerde, mi'raciyelerde, nat-ı şeriflerde, doğum ve ad vermede, sünnet, nişan ve evliliklerde, kına, kirvelik, ölüm anı ve sonrası dinî erkân ve merasimlerde Hz. Muhammed'i her zaman zikretmekte ve kendisinden övgüyle bahsetmektedirler.

⁵⁰⁰ Rençber, "Adıyaman'da Alevîlik", 51-2.

⁵⁰¹ Kılavuz, "Çat Alevîliği", 15.

2. Hz. Muhammed'in Nitelikleri

Hz. Peygamber'e son ilahi kitap olan Kur'an-i Kerim'in indirilmiş olması, isra ve mi'raç gibi harikülade olaylarla ödüllendirilmesi, övülmüş olan makam (makâm-ı mahmûd) ile şerefendirilmesi, âlemlere rahmet olması kendisinin Allah katındaki değerini göstermektedir. Ayrıca onun övülmüş olan yüce ahlakı⁵⁰² ve inanmış inanmamış bütün insanlarla olan ilişkileri onun değerini ve şerefini kat kat artırmıştır.⁵⁰³

Birçok vasfıyla klasik kaynaklarda övgüyle ve sevgiyle nitelenen Hz. Muhammed'in sözlerinden, fiil ve hareketlerinden, ahlakından ve özelliklerinden sık sık söz edilmektedir.⁵⁰⁴ Örneğin Kaygusuz Abdal, *Saraynâme* adlı eserinde, bu dünyaya gelen kişinin gaflet uykusundan uyanıp gözünü açmasını, bu dünyanın süsüne önem vermemesini, Hakk'ı gerçek bilip kendi varlığını yok saymasını, Hakk'ı bilmesini ve O'na teslim olmasını isterken ahlakının da Hz. Muhammed'in ahlakı gibi olmasını şu şekilde istemektedir:

Cem' ide 'aklın bile kendözini
Gaflet uykusundan aç a gözünü
Bu serây nakşına gönül vermeye
Hakk bile özin arada görmiye
İnsânile hayvânun farkı hemân
Hakk'ı bilmek vechinedur iy civan
İnsân oldur ol Hakk'a teslim ola
Nefsi zâlim olmaya mazlum ola
Hul-ı Mustafâ gibi şirin ola
Şâh-ı Merdan gibi kavli çin ola⁵⁰⁵

Aynı eserde Hz. Peygamber'in Allah'ın emin kulu olduğu,

“Zirâ Mustafâ Hakk'un emînidür

Hakk dahı Mustafâ'nun yakînidür”

dizeleriyle vurgulanmaktadır.⁵⁰⁶

Hz. Muhammed'in Allah'ın emriyle dünyaya geldiğini ifade eden Cabbâr Kulu, Hz. Muhammed'in güneş gibi ışık saçtığını, onun vesilesi ile dünyanın nur ile dolduğunu vurgulamaktadır. Cebrail'in ona Allah'ın izniyle ayet indirdiğini ve

⁵⁰² Kalem 68/4.

⁵⁰³ Yaşar Kandemir, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 423-428.

⁵⁰⁴ Seda Abişoğulları, “Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed”, 64-65.

⁵⁰⁵ Kaygusuz, *Saraynâme*, 20a-188;20b-191.

⁵⁰⁶ Kaygusuz, *Saraynâme*, 23a-200.

dinin farz ve sünnetini bildirdiğini söyleyen Cabbâr Kulu, Hz. Muhammed’in risaleti ile inançsızlığın ortadan kalktığını, mi’raca çıktığını, orada çeşitli hikmetler gördüğünü, Hak Teâlâ’nın ümmetine beş vakit namazı hediye ettiğini, doğruyu yanlıştan ayırdığını, ümmetine bütün bunları duyurduğunu da aynı şekilde belirtmektedir.⁵⁰⁷

Fütüvvetname’de, Nebilerin ve Resullerin sonuncusu efendimiz Hz. Muhammed, salat ve selam ona ve tüm ashabına olsun, sözleriyle başlamaktadır.⁵⁰⁸

İçerisinde sık sık Hz. Muhammed’e, “...Muhammed Mustafa’nın münevver, mutahhar, mukaddes, mücella, musaffa, müzekka, aziz, latif, şerefli ruhu için...” şeklinde dua edilen⁵⁰⁹ *Şeyh Safî Buyruğu* da diğer klasikler gibi Allah’ hamd ve sena ettikten sonra Hz. Peygamber’e salat ve selam ederek başlamakta ve Hz. Peygamber’in özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir:

Kainâtın efendisi, tüm varlıkların hülasası (özü), ümmetin şefaâtçisi, kıyamet gününün önderi, risaletin temeli, hakikat gül bahçesinin bülbülü, dünya ve ahiretin muhtaç olduğu, suffe ashabının önderi, vefa kubbesinin ayı, yüce, temiz ve Allah tarafından seçilmiş kişi...⁵¹⁰

Yedi Ulu Ozan’dan biri olan Yemînî, nefeslerinde sık sık Hz. Muhammed’in peygamberliğine vurgu yapmakta, onun son peygamber olduğunu, Allah’tan vahy aldığını ve kendisine her ne vahyolunmuşsa insanlara aktardığını, bütün peygamberlerin sultanı olduğunu, güler yüzlü, tatlı sözlü olduğunu aşağıdaki dizelerinde ifade etmektedir:

Ki bir gün hatem-i peygamber Muhammed
Medine içre oturmuş idi Ahmed
Çerağ-ı enbiya sultan-ı âlem
Muhammed Mustafa her renk Âdem
Cümle eshablar çevre dururdu
Resulün nurani barak vururdu
Zahi göz kim göre Resulün yüzünü
Zahi kulak işide tatlı sözünü
Ulu meclis idi cem olup ashab
Ki (üns) idi eşğinde bu âb
Meğer (Cebrail) ol dem hazır oldu
Ki haktan Ahmed’e vahiy ile geldi
Eriştirdi Resule hak selamın

⁵⁰⁷ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 13b-129; 14a-130.

⁵⁰⁸ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 1b-61.

⁵⁰⁹ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 155a-469.

⁵¹⁰ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 13a-37.

Ne emr olduysa arz etti tamamın
Emin vahiy arkasını verirdi her dem
Bu söze kulak ver ey ibn Âdem⁵¹¹

Kul Himmet,

“Gül kokusu Muhammed’in teridir

Gönlü sâf olanlar Hakk’ın yâridir”⁵¹²

dizeleriyle Hz. Peygamber’in terinin gül kokusu gibi koktuğunu dile
getirmekte,

Bir öğüt aldık bizden uludan
İhsan Muhammed’den mürvet Ali’den,⁵¹³
Muhammed Ali’dir cihan evveli
Bir arap geliyor eli develi⁵¹⁴

dizeleriyle de Muhammed Ali yolunun öneminden bahsetmektedir.

Hakikatte Muhabbet adlı kitabında Hz. Peygamber’e salat ve selam ile sözlerine başlayan Celal Özer (Dede), sık sık Hz. Peygamber’den söz açmakta, kendisinden sevgi ve saygı ile bahsetmektedir. Eserinde Hz. Peygamber’in hayatından kesitler sunan Özer, Hz. Muhammed’e ve diğer bütün peygamberlere iman etmeyi Alevîliğin şartlarından saymaktadır. Hz. Peygamber’in, “rehber, mürşid, habib, şefaatçi” olduğunu ifade eden Özer, Hz. Peygamber’in âşıkların tartışması ve bütün peygamberlerin padişahı olduğunu ifade etmektedir. Kitabında da yer verdiği, Hz. Peygamber sevgisini ve özlemini dizelere döken bir şiiri örnek olarak vermek, Özer’in ve Alevîlerin Hz. Peygamber’e ne kadar içtenlikle bağlı olduklarını göstermek açısından kayda değerdir:

Rehberim, mürşidim, Muhammed’im gel
Resulü Kibriya’m, can Ahmed’im gel
Nice hayalimde seyrangâhımsın
Hak nur’u nübüvvet Muhammed’im gel
Hak habibi canım Muhammed’im gel
Ol nur’u Rahman’ım can Ahmed’im gel
Sen ki dü cihanın Mustafa’sısın
Saki’i ab’ı Kevser Muhammed’im gel
Müminler sefası Muhammed’im gel
Ehl-i Beyt atası can Ahmed’im gel
Bütün insanlığın şefaat kanisin
Hakikat binası, Muhammed’im gel
Kafirin korkusu Muhammed’im gel

⁵¹¹ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 54.

⁵¹² Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 33.

⁵¹³ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 34.

⁵¹⁴ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 50.

Aşığın tartısı can Ahmed'im gel
Cümle Enbiya'nın padişahısın
Nefsimin törpüsü Muhammed'im gel
Kul Kanmışım, candan sana bağlandım
Ciğerciğim kebab oldu dağlandım
Bazen Mecnun oldum, bazen uslandım
Aşkın yaktı bizi, Muhammed'im gel⁵¹⁵

Alevî Dedesi Seyit Derviş Tur, Alevî-Bektâşî inancında Hz. Muhammed'e, hiçbir zaman okur-yazar değilmiş, cahilmiş (ümmî) gibi bakılmadığını, Alevîler Hz. Muhammed'e âlemlerin nuru, en temizi, en zekisi ve en bilgilisi gözü ile baktıklarını şöyle ifade etmektedir:

Kur'an Hz. Muhammed'in okur-yazar olmadığını, "Ümmî" (Cahil) olduğunu vermiyor. İslâm tarihlerini incelediğimiz zaman, Hz. Hatice'nin kervanının başındayken, 4 sene devamlı Basra Körfezine gittikçe, orada Hristiyan, Mûsevî ve Budizm'i inceleyen ilim sahibi bir okur-yazar Muhammed karşımıza çıkıyor. "Ümmî" kelimesinin anlamı: "Okur-yazar olmayan" değildir. Tasavvufta "Ümmîlik", şüphesiz, temiz inanan, iman sahibi olmak demektir. İlmen de "Ümmîlik", "Aklı ve gönü ile dünya kirlerinden arınmış tertemiz bir arılıktır."⁵¹⁶

Hz. Peygamber'in makamının, nübüvvet makamı olup onun bu vazifesiyle Kur'an'ı insanlara ulaştırdığını ifade eden Adıyaman⁵¹⁷ ve Amasya Yöresi Alevîlerine göre, Hz. Muhammed bir nurdur, ışık veren etrafını aydınlatan bir güneştir. O, insanlara gönderilmiş son elçi ve peygamberlerin en faziletlisidir. Hz. Muhammed âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olup, kutsal olan tüm ilimlerin kaynağı ve mucizesini de Kur'an'la gösteren, böylece nübüvvet zincirinin de kendisiyle tamamlandığı yüce bir peygamberdir. Mutlak surette peygambere iman gereklidir. Hz. Peygamber'e iman olmazsa Kur'an'da ifade edilen dosdoğru yola girmek mümkün değildir. Herkesin amacı Hakk'a varmak; Hakk'a ulaşmaktır⁵¹⁸

Peygamberlik hakkındaki telakkilerinin, İslâm kültüründeki ortak kabullerle ifade edildiği gibi olduğu anlaşılan Tokat⁵¹⁹ ve Tercan Alevîleri, Hz. Muhammed'in peygamberlerin en üstünü olduğunu dile getirmektedirler. Yöre halkına göre, O, ümmetine şefaatçi ve Hatemü'l-Enbiya'dır.⁵²⁰

⁵¹⁵ Özer, *Hakikatte Muhabbet* 2, 11.

⁵¹⁶ Bozkurt, "Alevî Dedelerine Göre Alevîlik", 23-24.

⁵¹⁷ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşk*, 52.

⁵¹⁸ Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 94-95.

⁵¹⁹ Turan ve Cenksu Üçer, "Tokat Yöresi Alevîleri", 56.

⁵²⁰ Bilgin, "Tercan Alevîliği", 50.

Klasik kaynaklara göre, Hz. Muhammed, diğer peygamberler gibi bir peygamberdir. Kaynakların hemeh hepsinde Hz. Peygamber'den sık sık söz edilmekte, söz ve fiillerinden, niteliklerinden bahsedilmekte ve taliplerin O'nun vasıflarıyla vasıflanmaları istenmektedir. Kaynaklara göre Hz. Muhammed, Peygamberlik zincirinin son halkası, yani "Hâtemü'l-Enbiyâ"dır. Ahirette bütün peygamberlere önderlik edecek ve mümin kullara şefaate edecektir. Hz. Peygamber klasik kaynaklarda bütün müminler için örnektir.

Şair ve ozanların nefes ve deyişlerinde de Hz. Muhammed'in üstün özellikleri zikredilmekte, kendisinden sevgi ile saygı ile bahsedilmektedir. Bu anlamda klasiklerde ortaya çıkan Hz. Muhammed'in nitelikleri ile şiirlerde sunulan Hz. Muhammed ve nitelikleri birbiriyle örtüşmektedir.

Yapılan inceleme ve saha araştırmaları neticesinde Alevîlerin Hz. Muhammed'e son peygamber, iki cihanın güneşi, şefaateçi, yol gösterici, âlemlerin nuru, insanların temizi ve en zekisi gözü ile baktıkları açıkça fark edilmektedir. Böylece klasik kaynaklarda sunulan Hz. Muhammed ve nitelikleri anlayışının Alevîlerin Hz. Muhammed ve nitelikleri anlayışı ile aynı doğrultuda olduğu gözlemlenmektedir. Anadolu Alevîleri, klasik eserlerinde sık sık özellikleri aktarılan Hz. Muhammed'e içtenlikle inanmakta ve kendilerinden sonra gelecek olan nesillere klasik eserlere ve eserlerde sunulan inanç ve ibadetlere bağlı kalmalarını tavsiye etmektedirler.

3. Hz. Muhammed'in Şefaati

Şefâat, "suçunun bağışlanması ya da başka bir istek için birine aracılık etme" demektir. Peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin mümin kulların affı için dua ve istekte bulunması anlamında kullanılmaktadır. Şâfi' ve şefî' "aracılık eden, şefaatte bulunan" demektir.⁵²¹ Kur'an'da "şef" kelimesi biri dışında⁵²² lügat anlamında kullanılmaktadır. Hadislere göre peygamberler, melekler ve sâlih kullar, müminlere şefaate edecektir. Şefaate konusunda en çok önplana çıkan kişi Hz. Muhammed'dir. Rivayetlere göre Allah Teâlâ bütün

⁵²¹ Mustafa Alıcı, "Şefaate", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 411.

⁵²² "Yemin olsun ki fecre ve on geceye ve çift (şef) ve teke...", Fecr 89/3.

peygamberlere istek hakkı tanımış, Hz. Peygamber’de bu hakkını kıyamette ümmetine şefa’at etmek için saklamıştır.⁵²³

Hiz. Muhammed’in çok büyük bir öneme sahip olduğu Alevî-Bektâşîlikte Hiz. Peygamber’in şefa’at hakkının olduğu ve mahşerde günahkâr müminlere şefa’at edeceği umulmaktadır.⁵²⁴ Klasiklerde ve ozanların deyişlerinde kendisinden sık sık sevgi ve saygıyla bahsedilen Hiz. Muhammed’den sıkça şefa’at talep edilmektedir. Tarikat adap ve edeplerine uyanların şefa’ati hak edeceği, tarikat kurallarına uymayanların şefa’atten mahrum kalacakları bildirilmektedir. Mesela, musâhibin⁵²⁵ kapısının on iki farzı olduğu ve bunlardan ilkinin Muhammed Mustafa olduğu *Hızırnâme*’de dile getirilmektedir. Musâhib kavlini yerine getirmeyenin Hiz. Muhammed’den şefa’at beklentisi içinde olmaması istenmektedir. Çünkü Hiz. Muhammed’e tabi olup, dediklerini yapmak farzdır. Farzı yerine getirene peygamber şefa’ati haktır. Ama peygamber öğütlerini tutmayan ve yerine getirmeyenlerin şefa’at beklentisi boşunadır.⁵²⁶

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli ise Allah’a hamd ve sena ettikten sonra, “Dua, selam, övgü ve salavat kendisine kitap gönderilenlerin en büyüğü, peygamberlerin başı ve sözünde duranların efendisi Muhammedü’l-Mustafa’ya olsun ki, günahkârların şefa’atçisidir,” diyerek *Besmele Tefsiri*’ne giriş yapmaktadır.⁵²⁷

Aynı klasikte İblis’in, günahı çok olan Müslümanların cennete girmesine şaşırmasına karşılık kendisine bir nida geldiği ve bu nidada Hiz. Peygamber’in ümmetine olan şefa’ati şöyle anlatılmaktadır:

Âsîlerin bütün ayıplarını gördün. Onlar için bizim gayretimizin olduğunu niçin düşünmedin? Ya lanetli! (İblis) Âsîlerin peygamberi Muhammed Mustafa’dır. Mustafa’nın o kadar yüzü suyu (hürmeti) var ki ben Tanrı, ondan utanır, âsîlere azap etmem. Onun şefa’ati bereketinden bütün âsîlere rahmet ederim. Onları Resul

⁵²³ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefa’at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 412-415.

⁵²⁴ Abişoğulları, “Alevî Kaynaklarda Hiz. Muhammed”, 98-99.

⁵²⁵ Alevîlik’te âhiret ve yol kardeşliği anlamına gelmektedir Alevî toplumunun mensubu olabilmek ve cem’ âyinlerine girebilmek için musâhip kavline girmek yahut kendisine bir musâhip edinmek gerekir. Musâhiplik Alevîlerce temel prensip kabul edilen üç sünnet, yedi farzdan biri olarak kabul edilmektedir. Ali Kozan, “Musâhib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ek 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 325; Alevîlerin âhiret kardeşliği olarak benimsedikleri musâhib kavramı için bkz. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 83; Harun Yıldız, “Alevî-Bektâşî Geleneğinde Musâhiplik”, *Uluslararası Alevîlik Bektâşîlik Sempozyumu I, Bildiriler Müzakereler*, 7, (2005): 123.

⁵²⁶ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 19a-108.

⁵²⁷ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 1b-41.

ile cennete gönderirim, seni de yok edici cehenneme korum. Sen eziyet içinde, onlar rahatta olsunlar.⁵²⁸

Hiz. Cebrail'in fütüvvet silsilesi ile Hiz. Muhammed Mustafa'ya ulaştığı ve birlikte Recep ayının yirmi yedinci günü mi'racı çıktıkları *Fütüvvetnâme-i Tarikat*'ta detaylı rivayet edilmekte ve mi'racıta Allah Teâlâ'nın Cebrail'e şöyle emrettiği söylenmektedir:

Cennet'e git, Firdevs-i A'lâ'da bir saray yaratmışım. Beyaz inciden, kapısı yeşil zebercetten. Orada kırmızı yakuttan bir sandık vardır. İçinde tac, hülle ve kemer vardır. Onları al, burak eyle, getir. İsrail'i, Mikail'i, Azrail'i, Semhail'i ve ne kadar melek varsa hepsiyle birlikte Habibim Muhammed Mustafa'ya git, tac hilatin giydir ve Burak'a bindir. Benim huzuruma getir ki arşımı ve kürsümü görsün, cemalimi müşahade etsin, benimle aracı olmaksızın görüşsün. Ne muradı varsa katımda karşılanır. Benden selam söyle...

Bundan sonra Cebrail'in Hiz. Muhammed'i tacı başına giydirdiği, hilati de giydirip kemeri beline bağladığı, sonrasında Beytül-Mukaddes'e gelip, daha önce gelen nebilerin mescidinde iki rekât namaz kıldığı ve orada üç kadeh gördüğü rivayet edilmektedir. Bu kadehlerin biri süt, biri bal ve biri şarap olduğu ve Cebrail'in, "iç ya Muhammed", dediği, sonrasında da Hiz. Muhammed'in süt kadehini alıp yarısını içtiği bildirilmiştir. Bundan sonra Cebrail;

Ya Muhammed. Müjdeler olsun sana. Sen sütü içtin. Eğer balı içseydin, ümmetin dünya ehli olurdu. Eğer şarabı içseydin, ümmetin asi olurdu. Ya Muhammed ümmetin günahlarının yarısını Hiz. Allah kendi affıyla bağışlar ve ümmetin günahlarının diğer yarısını da senin şefaatin ile bağışlar

dediği ve bu haberi duyan Hiz. Peygamber'in "Allahu ekber, Allahu ekber, Allahu ekber", şeklinde tekbir eylediği ki bu tekbire de "Fütüvvet Ehli"nin "Tekbir-i Safa" ismini verdiği ifade edilmektedir.⁵²⁹

Hiz. Ali'nin Hiz. Peygamber'i düşünceli bir şekilde gördüğü ve kendisine, "Neden böyle düşüncelisiniz Ey Allah'ın Resulü?" diye sorunca Hiz. Peygamber'in, "mahşer gününde ümmetimin hali nice olur, diye düşünüyorum," dediğini ifade eden Cabbâr Kulu, Hiz. Ali'nin tekrardan, "Ey Allah'ın elçisi, niçin düşünüyorsunuz ki, siz onlara Allah'ın izniyle şefaate edersiniz, Allah da rahmet ederse kurtulurlar," cevabını verdiğini rivayet etmektedir.⁵³⁰ Ayrıca cehenneme

⁵²⁸ Hacı Bektâş, *Besmele Tefsiri*, 29b-153.

⁵²⁹ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 11a-99;11b-101; 12a-103; 12b-105.

⁵³⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 20a-160.

giren imanlı mümin kimsenin peygamberin şefaati ile günahı kadar yandıktan sonra cehennemden çıkıp cennete gireceğini de aktarmaktadır.⁵³¹

Kul Himmet'in nefeslerinde Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğu ifade edilmekte;

“Şefaatchim Muhammed Mustafa'dır

İmanımız Ali aynı vefadır”

denilerek Hz. Peygamber'in şefaatchi olduğu bildirilmektedir.⁵³²

Hız. Muhammed âlemlere şefaatchi olarak gönderilmiş olup, onun en önemli mucizesinin, tüm ilimlerin kaynağı olan Kur'an olduğunu belirten Afşin Yöresi Alevîleri, Hız. Muhammed'in nübüvvet nurunu taşıdığına inanıp O'nu güneşe benzetmekte ve Âlemlere rahmet olarak gönderildiğine inanmaktadırlar. Ayrıca cem ayinlerinde ve günlük yaşantıda “Şefaath Ya Resulallah” diyerek onun öteki dünyadaki şefaathini dilemektedirler. Ayrıca peygamberlerin mucize gösterdiğine, adaletli, hatasız, güvenilir, doğru, dürüst kimseler olduklarına inanmaktadırlar.⁵³³

Yapılan mülakatlar neticesinde Tokat ve Vezirköprü Yöresi Alevîlerine göre Hız. Muhammed peygamberlerin en üstünüdür, çünkü O, Allah'ın dostu ve sevgili kuludur. Hız. Muhammed diğer bütün peygamberler için de şefaatchidir. Peygamberler arasında en çok Hız. Muhammed'e değer verilir.⁵³⁴

Hız. Peygamber'in diğer vasıflarını bilip inanmakta olan Amasya ve Çat Alevîleri de Hız. Muhammed'in insanlığa gönderilmiş son peygamber olduğuna inanmakta, kendisinden saygı ve sevgiyle bahsetmektedirler. Hız. Muhammed de bu çerçevede gönderilmiş son rahmet elçisidir. Yöre Alevîlerine göre Hız. Muhammed âlemlere şefaatchi olarak gönderilmiştir.⁵³⁵

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde sık sık vurgulanan ve istekle arzulanan konulardan biri de Hız. Peygamber'in şefaathidir. Her fırsatta Hız. Peygamber'den saygı, sevgi ve övgüyle bahsedilmekte, kendisine salavatlar getirilmekte, dualar edilmekte ve kendisinden şefaath talep edilmektedir Klasiklerde musâhib kavlini yerine getirmeyenin Hız. Muhammed'den şefaath beklentisi içinde olmaması

⁵³¹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 85b-423.

⁵³² Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 107.

⁵³³ Köker, “Afşin Yöresi Alevîleri”, 48.

⁵³⁴ Turan ve Cenksu Üçer, “Tokat Yöresi Alevîleri”, 56; Kılıç, “Vezirköprü Alevîleri”, 27-8.

⁵³⁵ Yıldız, “Amasya Yöresi Alevîleri”, 94; Kılavuz, “Çat Alevîliği”, 13.

istenmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'e tabi olup, dediklerini yapmak farzdır. Farzı yerine getirene peygamber şefaati haktır. Ama peygamber öğütlerini tutmayan ve yerine getirmeyenlerin şefaath beklentisi boşunadır.

Çok sık olmasa da şiir ve nefeslerde de klasik anlayışlarda olduğu gibi Hz. Muhammed'den sevgi ve saygıyla bahsedilmekte ve kendisinden şefaath istenmektedir.

Yapılan saha araştırmalarında Hz. Muhammed âlemlere şefaathçi olarak gönderilmiş bir peygamber olduğuna, onun en önemli mucizesinin ise tüm ilimlerin kaynağı olan Kur'an olduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. Cemlerde ve günlük yaşantıda "Şefaath Ya Resulallah" diyerek onun öteki dünyadaki şefaathini dilemektedirler. Hz. Muhammed diğer bütün peygamberler için de şefaathçidir. Hz. Muhammed âlemlere şefaathçi olarak gönderildi. Bu bağlamda klasiklerde vurgulanan Hz. Muhammed'in şefaathi Anadolu Alevîleri'nde de görülmektedir. Anadolu Alevîleri de klasik eserlerde geçtiği üzere Hz. Muhammed'e salavatlar getirmekte, O'na dua etmekte ve kendisinden dünya ve ahirette şefaath istemektedirler.

B. Batınî Konumu ile Hz. Muhammed

Alevîlikte Hz. Muhammed, hem zahirî hem de batınî yönüyle peygamber kabul edilmektedir. Bu batınî anlayışta Hz. Muhammed'in resül olarak gönderilmesi Hz. Ali'nin Velâyet makamına erişmesi içindir. Yer yer klasiklerde ve daha çok şiirlerde anlatıldığına göre, Hz. Muhammed'in insanları uyarmak için peygamber olarak gelmesi anlatılmakla beraber, asıl olarak Hz. Ali'nin ve Velâyetinin ortaya çıkması için gönderildiği vurgulanmaktadır. Bu durumu en iyi açıklayan klasiklerde ve nefeslerde sıklıkla vurgu yapılan Hz. Peygamber'in mi'raç olayıdır.⁵³⁶

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda, Hz. Peygamber'in bir sabah erkenden Cebrail'in refref adındaki bineği ile mi'rac'a çıktığı anlatılmaktadır. Daha sonra ansızın yollarına bir aslanın çıktığı, kükremeye başladığı ve Hz. Peygamber'in ne

⁵³⁶ Abişoğulları, "Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed", 47; Miraç olayı Alevîliğin bazı klasik eserlerinde ve daha çok buyruk ve deyişlerde sık sık işlenmekle beraber çağdaş araştırmacılar tarafından da incelenmektedir. Örnek için bkz. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 46-49.

yapacağını şaşırdığı ifade edilmektedir. “Ey Muhammed, yüzüğünü aslanın ağzına ver!” nidasını duyunca elindeki peygamberlik mührünü taşıyan yüzüğünü aslanın ağzına verdiği ve yoluna devam ettiği ve mi’raçta Allah Teâlâ ile görüştüğü aktarılmaktadır. Rivayet edildiğine göre mi’raçta Allah Teâlâ’dan doksan bin kelam konuştuğu, bunun otuz bininin inananları ilgilendirdiği, kalan altmış bininin ise Hz. Ali’de sır olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber’in mi’raçta yirmi iki erkek on yedi kadın olmak üzere toplam otuz dokuz kişi gördüğü aktarılmaktadır. Mecliste Hz. Ali’yi gören Hz. Peygamber’in Hz. Ali’nin yanına oturduğu ve Hz. Ali’nin eline bıçakla vurunca herkesin elinden kan fışkırdığı, Hz. Ali’nin kolunu bağlamasıyla orada bulunan herkesin kanının durduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’e bir tane üzüm tanesi verilip herkese ikram edilmesi istenince, Hz. Peygamber’in üzüm tanesini ezip su ile şerbet yaptıktan sonra kırklar ceminde olanlara ikram ettiği ve orada olan herkesin içip sarhoş olduğu ve “Allahu Ekber” diyerek semah ettikleri aktarılmaktadır. Orada bulunanların; “Kırklar, pirimiz Şâh-ı Merdân Ali’dir. Kuşkusuz, tartışmasız ve rehberimiz, Cebrail Aleyhisselam’dır”, demeleri üzerine Hz. Peygamber’in, Hz. Ali’nin orada olduğunu anladığı ve yanına doğru yürüdüğü anlatılmaktadır. Hz. Ali’yi görünce ona karşı son derece, sevgi, saygı ile eğilerek ona yer gösterdiği ve aslanın ağzına verdiği yüzüğü Hz. Ali’nin parmağında gördüğü rivayet edilmektedir.⁵³⁷

Her şeyin başında bütün varlıkların bir olduğunu, ikilikten eser olmadığını, cümle canlıların kaynağının, yer ve göklerin nurunun Hz. Muhammed’den kaynaklandığını *Saraynâme* adlı eserinde ifade eden Kaygusuz Abdal, Hak Teâlâ’nın Hz. Muhammed’in ismine nazar kıldığını, Hz. Muhammed’in âlemlere rahmet ve kıyamet gününün padişahı olduğunu, bu sarayın (kâinatın) evvelinin, ahirinin, zahirinin ve batınının O olduğunu, onun yüzünün Hakk’ın aynası olduğunu şu dizeleriyle dile getirmiştir:

Birlik idi cümle varlık ser be ser
İkilikden yogıdı hergiz eser
Hakk vücûdında kamu cânlar dahı
dermişidi şöyle pinhân iy ahi
İkilik yogıdı hem birlikidi
Birlik içinde temiz dirlikidi
Hakk Ta’âlâ ismine kıldı nazâr
Ol isimden zâhir oldu bir Güher

⁵³⁷ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 15-21; Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 22b-235, 23a-237.

Ol Güher çün Mustafâ'nun cânıdur
Ol güherden yir ü gök nûranıdır
Ol güherdür 'asl u fer'i cümle'nün
Olgüherdür ma'nası her nüshanun
Mustafâ'dur mazhar-ı zât-ı kadim
Kim bekâ milkinge olmışdur kadim
Mustafâ'dur pâdişâhı yevmü'd-din
Mustafâ'dur rahmete'l-lî'l-'alemîn
Cümle cânun menba'ıdur Mustafâ
Andan olur âleme aşk u safâ
Mustafâ'dur evvelin ü âhirin
Mustafâ'dur reh nümayı ins ü cin
Bu serâyun evveli vü âhiri
Mustafâ'dur bâtını hem zâhiri
...
Mustafâ'nun vechi mir'atdur Hakk'a
Hakkı görür kim ana togrı baka
Kim ki bu mir'atda görirse yüzün
Ol hakikat bilmiş olur kendözin⁵³⁸

Hiz. Peygamber'in zahir yönü ile peygamber olması klasiklerde en çok işlenen konudur. Klasiklerde Hiz. Peygamber'in batin yönüne fazla vurgu yapılmadığı gözlemlenmiştir. Buyruklarda özellikle de *İmam Cafer'i Sadık Buyruğu*'nda ise Hiz. Peygamber'in batını yönüne daha çok vurgu yapılmaktadır.

Hiz. Peygamber'in batını yönü denilince "Nûr-i Muhammediyye ve Lahmûke Lahmî anlayışı" öncelikli olarak akla gelmektedir. Alevîlikteki Hiz. Muhammed'in batını konumunu daha iyi anlayabilmek için "Nûr-i Muhammediyye ve Lahmûke Lahmî anlayışı" başlıkları altında konuyu incelemek faydalı olacaktır.

1. Nûr-ı Muhammedî ve Lahmûke Lahmî Anlayışı

Hakikat-i Muhammediyye ve Nûr-i Muhammedî sözlük anlamı bakımından Hiz. Muhammed'in hakikati, Hiz. Muhammed'in nuru demek olup Hiz. Peygamber'in batını/ manevî şahsiyetini ifade etmek üzere kullanılan tasavvufî bir terimdir. Tasavvufun en önemli ıstılahlarından biri haline gelmiş olan Nûr-i Muhammedî tasavvuf âlimleri tarafından muhtelif boyutlarıyla geniş bir şekilde ele alınıp işlenmiştir. Buna göre; Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye vardı ve Hiz. Muhammed'in bilinen zahirî yönü ve cismanî hayatından başka bir varlığı daha mevcuttur. Bütün mahlûkat bu

⁵³⁸ Kaygusuz, *Saraynâme*, 68b-383; 69a-384.

hakikatten ve onun sebebiyle yaratılmıştır. Âlemlerin var olma sebebi, maddesi ve gayesi işte bu hakikattir.⁵³⁹

Nûr-i Muhammedî bütün taayyünâtı dolaşıp, bütün tavırlardan seyredip Âdem’de son bulmuştur. Maksat da O’nun Âdem’de ortaya çıkmasıdır. Bu tecelliden önce Hak Teâlâ vardı. Nitekim “Evvel, Ahir, Batin, Zahir” O’dur. “Kün” buyruğu çıkınca gördüklerimiz ve yaşananlar var oldu. Âdem âlemin aslıdır. Âdem’in ruhu âlem ağacının tohumu ve şahsı da o ağacın meyvesidir. Meyve ağacı çeşitli aşamalardan meydana geldiği gibi, insan da bir oluşum ve gelişim sonucunda meydana geldi. Ve Allah, insanı en güzel biçimde yarattı.⁵⁴⁰ Dış görünüşüyle insan yakışıklı ve güzel yaratılmış, içyapısı bakımından da Tanrı sıfatlarıyla donatılmıştır. Bu yüzden hadis-i şerifte “nefsini bilen Rabbi’ni bildi”, denilmiştir.⁵⁴¹

Alevî-Bektâşilikte Nûr-ı Muhammedî ya da Muhammed-Ali Nûru şeklinde ifade edilen bu anlayış tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye şeklinde ifade edilmektedir. Bu algıya göre Muhammed-Ali Nûru ya da Hakikat-ı Muhammediyye Nûru kadimdir. Allah aynı özden (cevher) Muhammed-Ali’yi yaratmıştır. Aynı özden çıkan yeşil nurdan Hz Muhammed, beyaz nurdan ise Hz. Ali yaratılmıştır.⁵⁴² Alevî anlayışta Hz. Muhammed, Allah Teâlâ’nın zatına, sıfat ve fiillerine mazhar ve Hz Peygamber Allah’ın bir tezahürüdür. İşte bu yüzden Hz. Peygamber’in yüzünde nur vardır. Nurun kaynağı ilahîdir. Bu nur sebebiyle onu görenler hemen sevmekte ve ona karşı muhabbet beslemektedir. Çünkü o nurun kaynağı Hz. Allah’tır.⁵⁴³

Klasiklerde Muhammed Nûru’ndan ara ara bahsedilmektedir. Mesela, bütün kâinatı Allah’ın yarattığını ve her şeyden önce Allah Teâlâ’nın Hz.

⁵³⁹ Üzümlü, “Yeşil Kubbede Asılı Kandil: Nûr-i Muhammedî”, 223; Abişişulları, “Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed”, 57-58; Özcan, “Hacı Bektâş Velî’de Hz. Muhammed Algısı”, 199-202.

⁵⁴⁰ Tîn 95/4.

⁵⁴¹ Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik II*, (Ankara: Ardıç Yayınları, 1999), 95-96.

⁵⁴² Fırlalı, *Türkiye’de Alevilik-Bektâşilik*, 184-189; Rençber, *Hakk Muhammed Ali*, 62; Üzümlü, *Tarihsel Ve Kültüre Boyutlarıyla Alevilik*, 101-102; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 292-295.

⁵⁴³ Paslı, *Anadolu Aleviliği*, 221.

Muhammed'in nurunu yarattığını Cabbâr Kulu ifade etmektedir.⁵⁴⁴ Hak Teâlâ'nın bu âlemi lütuf ve cömertliğinin bir eseri olmak üzere tıpkı bir bahçe gibi süslediğini ve Muhammed-Ali'ye hediye ettiğini söyleyen Vîrânî Baba, Hz. Muhammed'in de bu âlemi Ali ve evlatlarına hediye ettiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'e isnad edilen;

Ey Ali! Etin etimdir (lahmûke lahmî), bedenim bedenimdir (cismûke cismî), kanın kanımdır (demûke demî), ruhun ruhumdur (rûhuke rûhî), elin elimdir (yedûke yedî), ben seninleyim (binefsike nefsi), sen bendensin (ente minnî), ben de sendenim (ene minke),”“Ben ve Ali tek bir nurdan yaratılmışız

sözünü de delil getirerek Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bir tek nurdan yaratıldığını ifade etmektedir.⁵⁴⁵ Kur'an-ı Kerim'in ve bütün kâinatın yirmi sekiz harfın karşılığı olan yirmi sekiz kişi sebebiyle var edildiğini ifade eden Vîrânî Baba, bu yirmi sekiz kişiyi şöyle saymakatadır:

On iki imâm ve on dört temiz masum yirmi altı, Haticetü'l-Kübrâ ve Fâtımatü'z-Zehrâ ile evrenin sayısınca yirmi sekiz eder. Bu isimler yirmi sekiz harfin karşılığında gelmiştir. Muhammed-Ali bir kişidir ve "lâmelif" karşılığında gelmiştir. Onlar ile yirmi dokuz olur. Muhammed-Ali'nin biri "lâm" biri "elif"tir.⁵⁴⁶

Ayrıca Vîrânî Baba, Hz. Peygamber'e isnad edilen şu sözü de delil getirmekte ve bu hadisin anlamının tam da burada ortaya çıktığını dile getirmektedir:

Ey Ali! Etin etimdir (lahmûke lahmî), bedenim bedenimdir (cismûke cismî), kanın kanımdır (demûke demî), ruhun ruhumdur (rûhuke rûhî), elin elimdir (yedûke yedî), ben seninleyim (binefsike nefsi), sen bendensin (ente minnî), ben de sendenim (ene minke).⁵⁴⁷

Muhammed-Ali Nuru ya da Nûr-i Muhammedî anlayışı ile alakalı diğer bir mesele de "Lahmûke lahmî" anlayışıdır. Hz. Peygamber'e "Ey Resül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun",⁵⁴⁸ ayeti indirilince, Hz. Peygamber Hz. Ali'nin elinden tutar ve "Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir." diyerek Hz. Ali'ye "Ya Ali! Ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın." der ve Hz. Ali'yi kendine kardeş kılar. Hz. Ali, Cennet'ten getirilen gömleği giyer. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye

⁵⁴⁴ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 100a-478.

⁵⁴⁵ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 20a-215; 20b-219.

⁵⁴⁶ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 18b-203.

⁵⁴⁷ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 19a-207.

⁵⁴⁸ Maide 5/67.

“Lahmüke lahmî, cismüke cismî, demüke demî, rûhuke rûhî. / Etin etim, bedenin bedenim, kanın kanım, ruhun ruhumdur.” der. Anlatıya göre, ikisi birlikte gömleği giyip, bir baş bir ten, ikinci kere giydiklerinde iki baş iki ten, son kez giydiklerinde ise başta ve tende bir olmuşlardır.⁵⁴⁹

Alevîliğin kültürel kaynaklarda ifade edilen Lahmüke Lahmî anlayışı Nûr-i Muhammedî anlayışı ile ilintilidir. Buna göre Muhammed-Ali bir nurdur ve ikisi aynı özden yaratılmıştır. Klasiklerde de buna ara ara değinilmektedir. Mesela, Muhammed-Ali yoluna neden Muhammed-Ali dendiği, Hızırname’de şöyle geçmektedir: “Ali-Muhammed bir kisvetten (elbiseden) baş gösterdi. Onun için Ali-Muhammed oldu.”⁵⁵⁰

Nûr-i Muhammedî diye de ifade edilen ve birbirleriyle ilintili olan bu iki anlayış Alevî ozanların şiirlerinde çok büyük bir yer tutmaktadır. Mesela Pir Sultan Abdal, Ali’nin sırrından söz etmekte, dünya kurulmadan posta oturanın Muhammed-Ali olduğunu ifade etmekte ve ikisinin de tek bir kişi olduğunu dile getirmektedir:

Hey erenler benim meyil verdiğim
Bir ismi Muhammed, bir ismi Ali
Adına şanına kurban olduğum
Bir ismi Muhammed, bir ismi Ali
Can bülbülü ne beklersin kafeste
Ali’nin sırrını söyle nefeste
Dünya kurulmadan oturan postta
Bir ismi Muhammed, bir ismi Ali⁵⁵¹

Pir Sultan;

Evvelin evveli Muhammed Ali
Zahir batın kerem Şah-ı Merdan’ın
Tenimiz Muhammed canımız Ali
Cümle şad-ü Hürrem Şah-ı Merdan’ın
Vücudun fer’idir zuhura gelen
Muhammeddir Şah’ın kudretin bilen
Âdeme tecelli eyleyip gelen
Adı ism-i azam Şah-ı Merdan’ın⁵⁵²

⁵⁴⁹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 295-296; Abişoğulları, “Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed”, 62-63.

⁵⁵⁰ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 13b-87.

⁵⁵¹ Öztelli, *Pir Sultan*, 91.

⁵⁵² Öztelli, *Pir Sultan*, 101.

dizeleriyle de Muhammed-Ali'nin evvelden beri var olduğunu (ilk yaratılan), zahir batın her şeyin Hz. Ali olduğunu ve tenlerinin Muhammed canlarının da Hz. Ali olduğunu batınî yorumlarla ifade etmeye çalışmıştır.

Kul Himmet ise Muhammed Ali'nin kandildeki nur olduğunu, Lahmüke Lahmî ifadesinde ise ikisinin de bir olduğunu ve Ali'nin herşeyin aslı olan cevher olduğunu bir nefesiyle ifade etmektedir:

Ey zahit Muhammed Ali
Kandilde nur değil midir
Lahmike lahmî kavlinde
İkisi bir değil midir
Alidir lahmike lahmî
Alidir cismimin cismi
Alidir cümlemin aslı
Ali gevher değil midir⁵⁵³

Hakikat-i Muhammediyye anlayışı ile alakalı olarak Vezirköprü ilçesindeki bir inanışa göre, hiçbirşey yaratılmadan önce Muhammed-Ali nuru yaratılmıştı. Bu nur sırasıyla ilk peygambere daha sonra diğer peygamberlere geçerek Peygamberimizin dedesi kadar gelmiştir. Abdülmuttalip'te bu nur ikiye bölünmüş, yarısı Hz. Peygamber'in babası yoluyla kendisine, diğer yarısı da Ebu Talip aracılığıyla Hz. Ali'ye geçmiş ve onda zuhur etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in nurundan yedi kat gök, Ali'nin nurunda yedi kat yeryüzü yaratılmıştır. Birine nübüvvet, diğerine de Velâyet nuru verilmiş; bu iki nurun tekrar birleşmesi ise Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın evlenmesiyle gerçekleşmiş; dolayısıyla Hasan ve Hüseyin ile imamet ortaya çıkmış ve on iki imam ile devam etmiştir. Bu bağlamda mutlak nur sahibi Allah; nübüvvet nurunun sahibi Hz. Muhammed; Velâyet nurunu sahibi ise Hz. Ali'dir. Yani Allah'ın nuru her ikisinde de tecelli etmiştir. Buna göre bir anlamda Hz. Muhammed ile Hz. Ali tek vücut gibidir.⁵⁵⁴

Nûr-i Muhammediyye ve Lahmüke Lahmî anlayışı klasiklerde çok fazla değinilmeyen konulardandır. Klasik eserlerde Hz. Peygamber'in daha çok zahirî yönüne değinilmektedir. Şiirlerde batınî yön çok ağır olduğundan bu tür ifadelere çok sık rastlanmaktadır. Şiirlerde Muhammed-Ali'nin tek bir nurdan olduğu, ikisinin tek bir beden olduğu ve aynı cevherden yaratıldıkları ifade edilmektedir.

⁵⁵³ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 176-177.

⁵⁵⁴ Kılıç, "Vezirköprü Alevîleri", 28.

Bu bağlamda klasiklerde ve buyruklarda ifade edilen Muhammed-Ali nuru şiirlerde de aynı anlam ve doğrultuda hatta daha da aşırı yorumlarla fark edilmektedir. Hakikat-i Muhammediyye olarak da ifade edilen bu anlayış, Alevî bölgelerinde de kısmen bilinmektedir.

III. HZ MUHAMMED'E SEVGİ VE SAYGI

Dinin bir milletin geleneksel hayatında yer edebilmesi için, başta o milletin kültürüyle sağlam bir şekilde harmanlanması ve bir anlam teşkil edecek bir bütüne dönüştürülmesi gereklidir. Dinin pek çok unsurunda gözlemlenebilen bu durum, peygamber sevgisi noktasında da Türkler arasında en somut karşılığını bulmuştur. Türkler, peygamber sevgisini kuru bir muhabbet şeklinde algılamamışlar, bu sevgiyi toplumsal hayatın her alanında göstermeye çalışmışlardır. Türkler, peygamber sevgisini kültürel dokunun en büyük ilmiklerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Hz. Muhammed anıldığında bir sevgi ve saygı ifadesi olarak sağ ellerini kalplerinin üzerlerine koyarak O'na salât ve selâm okumaları bu bilincin ve sevginin en bariz ve somut göstergesidir. Nitekim bu, O'nun sevgisinin daima kalpte taşındığını ve Allah sevgisinden sonra en fazla bu sevgiye yer verildiğini göstermektedir.⁵⁵⁵

Alevîlikteki Hz. Muhammed sevgisi ve saygısı diğer İslâm Mezheplerinde var olan sevgi ve saygıdan daha az veya daha geride değildir.⁵⁵⁶ Tekke ve dergâhlarda zorlu bir eğitim altından geçen dervişlere “rol modeli” olarak sunulan kişi Hz. Muhammed'dir. Bundan dolayı Alevîlik ve Bektâşîlikteki Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve saygı din eğitimi faal duruma getiren etkenlerin en önemlilerinden birisidir. Peygambere olan bağlılık, Hacı Bektâş-ı Veli'den, Kaygusuz Abdal'a, Yemînî'den Hatâyî'ye kadar pek çok mutasavvıfın işlediği önemli konular arasında zikredilmektedir. Her Alevî-Bektâşî için, Hz. Muhammed'e ümmet olmak, iftihar ve mutluluk vesilesidir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, 255-256.

⁵⁵⁶ Üçer, “Alevî Telakkide Hz. Peygamber Sevgisi”, 239; Abişoğulları, “Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed”, 66-67.

⁵⁵⁷ Eğri, “Alevî-Bektâşî Gelenekte Allah, Peygamber Ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, 230.

Hız. Peygamber sevgisini klasik kaynaklarda sık sık görmek mümkündür. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, ‘‘Seslerinizi Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin,’’⁵⁵⁸ ayetini getirerek tarikat içindeki taliplerin Hız. Peygamber’e ve onun Ehl-i Beyt’ine sevgi ve saygı ile muamele edilmesini tavsiye etmiştir.⁵⁵⁹

Geleneğimizde kitaplarda sık sık görülen mevlid-i nebi tarzı ilahi ve g lbankları Alevî-Bektâş Klasiklerinde de görmek mümkündür. Bu  iirlerde Hız. Peygamber’in kutlu doğumuna atıflar yapılmakta, doğduğu gece meydana gelen olağan üstü olaylar zikredilmekte, kendisine bol bol salavatlar getirilmektedir, örnek olarak, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*’de geçen bir mevlid-i nebi gösterilebilir:

Ya merhab  ya merhab /
Geldi cihana Mustafâ ilahi
Umar isen Hak’dan vef 
Vir salavât Muhammed’e
Muhammed andan d  di
K firlerin aklı    dı
Kiliseler yire geçti
Muhammed doğduğu gice
Huri kızları geldiler
Ahmed’e ikr m ettiler
Ak s fdan kundak sardılar
Muhammed doğduğu gice
Huri kızları hepisi
Muhammed’e d r tapısı
Açıldı cennet kapısı
Muhammed doğduğu gice
Ağlayan uçak avundu
Emz ren ana sevindi
Çok kâfirler dine geldi
Muhammed doğduğu gice⁵⁶⁰

Hız. Ali’nin bir gün yanındakiler ile Hız. Peygamber’in yanına gittiğini rivayet eden Cabbâr Kulu, Hız. Ali’nin yanındakilere; ‘‘Hız. Peygamber’e sakın saygısızlık yapmayın’’, diye tenbihlediğini rivayet etmektedir. Hız. Ali’nin yanındakilere, Hız. Peygamber’in yanına giderken, y r y  lerine ve hal hareketlerine dikkat etmelerini, onun yanında edepli olmalarını, yüksek sesle konu mamalarını, saygıyla ve sevgiyle içeri girmelerini tavsiye etmektedir. Rivayet edildiğine göre birgün Hız. Ali saygıyla Hız. Peygamber’in elini öptü ve Hız. Eb  Bekir, Hız. Ömer ve Hız. Osman’ın yanına oturdu. Sonrasında ise Selman-

⁵⁵⁸ Hucur t 49/2.

⁵⁵⁹ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 11a-82.

⁵⁶⁰ *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, 18b-89; 19a-90.

i Farisi başta olmak üzere orada bulunanların sırayla Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın ellerini öptükleri aktarılmaktadır.⁵⁶¹

Hz. Peygamber'i sevmenin şahidinin ilk olarak gittiği yoldan gitmek olduğunu ifade eden Cabbâr Kulu, ikinci olarak Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmek, üçüncü olarak da bedendeki ve kalpteki kirleri temizlemek olduğunu ifade etmektedir. Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'inden olan kimseleri sevip, saygı göstermenin Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olacağını belirten Cabbâr Kulu, Hz. Peygamber'i sevip, saygı gösterdiğini söyleyip onun yolundan gitmeyenlerin yalancı olduklarını bildirmekte, hakiki imanın Allah ve Resül'ünü sevmekten geçtiğini dile getirmektedir.⁵⁶²

Hızırnâme'de Hz. Muhammed sevgisi şöyle aktarılmaktadır:

el-hamdüli'llâhi Rabbi'l-Âlemîn ve'l-âkibeti li'l-müttekin. Ve's-Salâtü ve's-Selâm alâ seyyidi-nâ Muhammedi'l-enâm... Ammâ bilgil ve âgah olkıl kim Allâh Teâlâ celle ve celalühû ve'amme nevâlühû buyurdu ki, İki Cihan Seyyidi Fahr-i Âlem eydür: "Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk", dahi buyurur: "Halaktüke li-eclî [ve] halaktü'l-ekvân li-eclike," der. Ya'ni Yâ Muhammed, maksûd sensin; eğer sen olmasaydın yerleri ve gökleri ve mâ fihâ yaratmayaydım. Seni benim için, âlemi senin için halkeyledim, der. Bu da lebâleler (ağızdan ağıza) ile bize farz-ı ayn oldu ki onu severiz, ona âşık oluruz, zirâ ki sebeb-i îcâd-ı kâinattır. Şöyle buyurur: "Azm ü celâlim hakkıçün yâ Muhammed, her kim seni ve evlâdını severse, yerler ve gökler kadarınca günahı olursa bağışladım ve ona rahmet has kıldım. Ve eğer her kim seni ve evlâdını sevmese, yerler ve gökler kadarınca ibâdet ve tâat kılmış olsa, onun yeri tamu (cehennem)'dir. Ebedî (oradan) çıkmaz."⁵⁶³

Kaygusuz Abdal gerek manzum gerekse de mensur eserlerinde Hz. Muhammed'in sevgisini sıklıkla dile getirmektedir. İnsan olanın içinde peygamber sevgisinden mahrum olmasının çok büyük eksiklik olduğunu, Hakk'ı ve peygamberini sevenleri inkâr etmemek gerektiğini ve Hakk'ı ve Hz. Muhammed'i sevmeyenlerin İblis gibi Allah'ın yolundan çıkmış olacaklarını ifade etmektedir:

Âdemsin ahı sen hayvân degülsin
Özin bil gül-ı beyâbân degülsin
Gider gönlün içinden bu hevâyı
Eğer cândan seversen Mustafâ'yı
Hakk'ı sevenlere eyleme inkâr
Hemân bunlardur âlemde ne kim var
Sakin İblis gibi çıkma yolundan

⁵⁶¹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 88a-432; 88b-435.

⁵⁶² Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 110b-521; 111a-522.

⁵⁶³ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 139a-588; 139b-591; 140a-592.

Tâ kim anlayasın kendü hâlünden
Bilesin kendüzünü ki nesin sen
Bir özüne gel ahı kandasın sen⁵⁶⁴

Şeriat, tarikat, marifet, hakikat gibi pirlik ve secdenin de Muhammed-Ali'den miras kaldığı ifade edilen *Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda Tanrı'nın Hz. Muhammed'i sevdiği ve tüm evreni ona olan sevgisinden dolayı yarattığı dile getirilmektedir.⁵⁶⁵

Hz. Peygamber'in yerdeki isminin Muhammed, göklerde Ahmet, cennetteki isminin ise Ebü'l-Kasım olduğunu ve Allah'ın biricik dostu olduğunu Kul Himmet bir nefesinde şöyle dile getirmiştir:

Pirlik âleminde bir güzel gördüm
Muhabbetten Muhammed'dir ismi var
Bir adı cennette Ebü'l-Kasım'dır
Küllî şeyden sebebi var kısmı var
Bir adı göklerde çığırdı Ahmet
Mükarrirlik ile şadd-i mukayyet
Hüsa'sı mücella ruhu mücerret
Kandilde bir nur yaratmış dostu var⁵⁶⁶

Hz. Peygamber'den, nübüvvetinden, son peygamber ve nebilerin sultanı olduğundan sık sık nefeslerinde söz eden Yemînî,

“Muhammed Mustafâ'yı sevmeyenün
Cehennem cânına lâıyk sezâdur”⁵⁶⁷

dizeleriyle Hz. Muhammed'i sevip gerekli saygıyı göstermeyenin, imansız olup cehenneme gireceğini haber vermektedir. Ayrıca,

“İlet bizi Muhammed hizmetine
Bizi hemrâh kılğıl ümmetine”⁵⁶⁸

diyerek de Allah'tan hakkıyla Hz. Muhammed'in ümmetinden sayılmayı ve onun yolunun hizmetçisi olmayı dilemektedir.

Nefeslerinde Hak Muhammed Aşkını sık sık dile getiren Şah İsmail Hatâyî'nin Hz. Peygamber'e sevgi ve saygısı çok büyüktür. Kendisinin Hz. Muhammed'e karşı günahkâr ve yüzünün kara olduğunu ifade eden Hatâyî, Hz.

⁵⁶⁴ Kaygusuz, *Dil-Güşâ*, 27b-83.

⁵⁶⁵ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 31-35.

⁵⁶⁶ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 113.

⁵⁶⁷ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 195.

⁵⁶⁸ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 187.

Peygamber’e methiyeler serdedip, O’ndan derdine çare dilemekte ve kıyamet gününde günahları için şefaata talep etmektedir:

Asiyim yüzüm karasın sil Muhammed Mustafa
Dertliyim derdim çaresin kıl Muhammed Mustafa
Yerde gökde görmez kör münafıklar seni
Yerde sensin gökte sensin ya Muhammed Mustafa
Başı uryan sine giryan kamu efgan ağlaşır
Çağrısub feryad ederler ya Muhammed Mustafa
Dâr-ı veçhin çektiler iki gözün nuruna
Neyleyeyim görmedi gözüm ya Muhammed Mustafa
Men ne günah işledim kimseler bilmez halim
Yazılı defterin içre sil Muhammed Mustafa
Ruz-ı mahşerde gelüben şefaata senden bize
Vardığın mi’raç hakkıyçün ya Muhammed Mustafa
Hatâyî’m isyan içinde yüz tutup hazretine
Ayıbımızı gelme yüze ya Muhammed Mustafa⁵⁶⁹

Hiz. Muhammed’in nübüvvet, Hiz. Ali’nin de Velâyet makamının temsilcisi olduğunu ifade eden Adıyaman Alevîleri, Hiz. Muhammed’in bütün insanlara ve cinlere gönderilen son peygamber, üstün ahlâklı, yüce, peygamberlerin ulusu olduğunu kabul etmektedirler. Adıyaman Alevîleri, ibadet ve erkânlarının her çeşidinde ve her bölümünde Hiz. Muhammed’e şu şekilde salâvat getirmektedirler: “Allahümme sallı ala seyyidina Muhammed, Lâ ilâhe illallâh Muhammeden resûlullâh, Aliyyun veliyullah mürşid-i kamilullah...” Deyişlerde, nefeslerde, gülbanklarda, tevhitlerde, mi’raciyelerde, nat-ı şeriflerde, doğum ve ad vermede, sünnet, nişan ve evliliklerde, kına, kirvelik, ölüm anı ve sonrası dinî erkân ve merasimlerde Hiz. Muhammed’i her zaman zikreder ve kendisinden övgüyle ve sevgiyle bahsetmektedirler.⁵⁷⁰

Vezirköprü ve Afşin Yöresi Alevîleri, Hiz. Muhammed’in de diğer peygamberlerde olduğu gibi Allah tarafından insanlara gönderilen bir elçi olduğuna inanmakta ve onu insanların en şerefli, en güzel örnek, peygamberliğin son halkası, en önemli mürşit olarak kabul etmekte ve çok sevmektedirler.⁵⁷¹

Hiz. Peygamber’e iman etme ve Hiz. Peygamberi sevmek ve hürmet etme konusunda Çat Yöresinde ikamet eden İbrahim Dede’den şunlar aktarılmıştır:

Biz her zaman ya Allah, ya Muhammed, ya Ali deriz. Allah her şeyin yaratıcı ve sahibi, Hiz. Muhammed son peygamber, Hiz. Ali ise Allah’ın aslanı, Hiz. Peygamber’in damadı ve ahiret kardeşidir. Hiz. Muhammed insanların en değerlisi ve

⁵⁶⁹ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 205.

⁵⁷⁰ Rençber, “Adıyaman’da Alevîlik”, 53.

⁵⁷¹ Kılıç, “Vezirköprü Alevîleri”, 27; Köker, “Afşin Yöresi Alevîleri”, 48.

en şereflişidir. Hz. Muhammed o kadar yüce ve değerlidir ki, olurda ona hürmetsizlik olmasın diye, biz çocuklarımıza Muhammed ismini koymayız. Çünkü o her haliyle çok değerli ve çok özeldir. O çok yüce olduğu için fazla anmayız, bu sebepten Hz. Ali'yi daha çok anarız. Ama Sünniler onun ismini çocuklarımıza koymadığımız için bizi sürekli suçlar ve eleştirirler. Oysa onlar yeri geldiğinde Muhammed ismini koydukları kişiye küfrederek Peygamberimize saygısızlık ederler. Aslında Peygamberimize hürmeten devletin Muhammed isminin konulmasını yasaklaması gerekir. Doğrusu ben Hz Muhammed'in isminin sadece Peygamber olmasını isterdim. O zaman onun ismi orjinalliğini korur ve önüne gelen herkes onun ismini kullanamazdı.⁵⁷²

Alevî-Bektâşî telakkide esas kabul edilen Hak-Muhammed-Ali inancı içerisinde nübüvveti temsil eden Hz. Muhammed'e duyulan sevgi klasiklerde ve nefeslerde en fazla yer eden konuların başında gelmektedir. Ayrıca klasiklerde Allah Teâlâ'nın âlemleri Hz. Muhammed'in hatırına yarattığı, Hz. Peygamber'i ve onun evlatlarını sevenin yerler gökler kadar günahı olsa dahi bağışlanacağı, Peygamber ve evlatlarını sevmeyenin ise yerler gökler kadar ibadet etse dahi ebedi cehennemde kalacağı anlatılmaktadır.

Klasiklerde ve ozanların nefeslerinde Hz. Muhammed' duyulan sevgi ve sayı sık sık dile getirilmekte, kendisini sevmeyenlere lanetle beddualar edilmekte, her fırsatta kendisinden şefaât talep edilmektedir. Bu doğrultuda klasikler ile Alevî ozanların nefeslerinde Hz. Muhammed'in sevgisi ortak bir tema olarak ortaya çıkmaktadır.

Alevîlerin yaşamış oldukları yerlerde yapılan incelemeler sonucunda yöre halklarının, Hz. Muhammed'in nübüvvet, Hz. Ali'nin de Velâyet makamının temsilcisi olduğunu kabul etmekte ve benimsemekte oldukları görülmüştür. Deyişlerde, nefeslerde, gülbanklarda, tevhitlerde, mi'raciyelerde, nat-ı şeriflerde, doğum ve ad vermede, sünnet, nişan ve evliliklerde, kına, kirvelik, ölüm anı ve sonrası dinî erkân ve merasimlerde Hz. Muhammed'den övgüyle ve sevgiyle bahsetmektedirler. Bu bağlamda klasiklerde sık sık geçen ve özlemle kendisinden bahsedilen Hz. Muhammed ve sevgisi Anadolu Alevîlerinde de yoğun bir şekilde görülmektedir.

⁵⁷² Kılavuz, "Çat Alevîliği", 13-4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE ALİ İNANCI

A. Hz. Ali'nin Önemi

Alevîlikte inançlar genel olarak “Hz. Ali” ve “Ehl-i Beyt” çerçevesinde yorumlanmaktadır. Hz. Ali hakkında yazılanlar ve söylenenler zaman zaman farklılık arz etmektedir. Alevîlikte iki farklı Ali algısı olduğu müşahade edilmektedir. Birincisi, tarihî bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan, Hz. Peygamber’in damadı ve amcasının oğlu, son raşit halife ve İslâm’ın yayılması için cihat etmiş ve Hz. Fatıma’nın eşi, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’in babası olan Ali’dir. Klasiklerde ve diğer eserlerde aktarılan bu Ali, Alevîlik açısından bir semboldür. İkinci Ali ise tarihî şahsiyeti dışında, Alevî düşüncesinde yüceltilmiş ve batınî özellikleri önplana çıkartılmış Ali’dir. Bu Ali, Alevîlerin benimsediği, Alevîlere öncülük eden, kendilerine has kültürlerine ait özellikler taşıyan Ali’dir. Bunun neticesinde Alevîliği birinci Ali düşüncesinin değil, Ali’yi Alevîlik düşüncesinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ali’nin sınırını bu kültür belirlemekte ve Ali’ye bazı batınî özellikler atfetmektedir.⁵⁷³

Alevî-Bektâşî edebiyatında Hz. Ali sık sık Hz. Muhammed ile birlikte anılmaktadır. Beraber anılmalarını destekleyen durumlardan biri de ikisinin birlikte asılı kandildeki nur⁵⁷⁴ oldukları görüşüdür. Anlatıya göre, Allah lütfundan yeşil bir deniz yarattı ve ona nazar etti. Deniz dalgalandı ve denizden dışarıya bir inci düştü. Allah o inciyi ikiye böldü. Biri yeşil biri ak oldu. Yeşil bir kubbe gibi asılı duran kandile onları koydu. Yeşil nur Hz. Muhammed Mustafa’nın, ak nur ise Hz. Ali el-Murtaza’nın nuru oldu.⁵⁷⁵

⁵⁷³ Bozkuş, “Sivas Alevîleri”, 139.

⁵⁷⁴ Üzüm, “Yeşil Kubbede Asılı Kandil: Nûr-i Muhammedî”, 223; Abişoğulları, “Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed”, 57-58.

⁵⁷⁵ Noyan, *Bektâşilik ve Alevîlik II*, 51.

Özellikle kırklar meclisinde ön planda olan Hz. Ali Alevîliğin olmazsa olmazıdır. Anlatılara göre, Hz. Muhammed mi'raca çıktığında bir aslan görür. Aslana yüzüğünü verir. Kırklar meclisine uğrar. Hz. Ali'yi tanıyamadığı için Hz. Muhammed Hz. Ali'ye “siz kimsiniz” diye sorunca “biz kırklarız, bize kırklar derler, birimiz kırk, kırkımız biriz”, şeklinde cevap verirler. Hz. Ali'den kanıt isteyen Hz. Muhammed'e Hz. Ali elini keserek ve oradaki herkesin elinden kan fışkırtmasını göstererek cevap verir ve Hz. Muhammed ikna olur. Sonrasında Tanrı'nın tahtında Hz. Ali'yi elindeki yüzüğüyle görür ve “Ey Ali! Anandan doğduğunu görmeseydim, sana Tanrı diyecektim. Sana ulaştım, ama sırrın varamadım” diye cevap verir. Alevî anlayıştaki “Ali Sırrı” denilen olayın özeti kısaca böyledir.⁵⁷⁶

Tarihî şahsiyeti ile ön planda olan Hz. Ali daha çok klasik eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Klasiklerden *Erkânnâme* Hz. Ali ile ilgili anlatılarla doludur. Mesela; Hz. Muhammed'in vefatından önce Hz. Ali'yi yanına çağırıp vasiyette bulunduğu,⁵⁷⁷ Hz. Muhammed'in Hz. Ali için “ey Müminlerin Emiri” dediği,⁵⁷⁸ Muhammed Mustafa'nın Hz. Ali'ye; “Ey Ali evliya edep-erkânını muhafaza eden ve bu öğütleri yerine getiren talipler benim dostumdur. Ancak taliplik iddiasında bulunup da bunları yerine getirmeyenler benim düşmanımdır,”⁵⁷⁹ dediği, Hz. Ali'nin mükemmel mürşit olduğu⁵⁸⁰ dile getirilmekte, Hz. Muhammed, Hz. Ali el-Murtaza ve neslini tanıyıp ikrar etmeyen kişinin ibadetlerinin kabul olunmayacağı söylenmektedir.⁵⁸¹

“Kelime-i Tevhid” olarak bilinen terkip klasiklerde genellikle “Lailahe illallah Muhammedün Resulullah Aliyyün Veliyyullah”⁵⁸² şeklinde geçmekte ve Ali'nin Velâyetine vurgu yapılmaktadır. *Erkânnâme* ayrıca taliplere çeşitli dualar öğretmekte ve bu dualarda Hz. Ali de anılmaktadır. Örnek olarak şu duaları vermek mümkündür:

⁵⁷⁶ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 46-47.

⁵⁷⁷ *Erkânnâme*, 1b-25.

⁵⁷⁸ *Erkânnâme*, 1b-25.

⁵⁷⁹ *Erkânnâme*, 2a-26.

⁵⁸⁰ *Erkânnâme*, 24b-109; 25a-110.

⁵⁸¹ *Erkânnâme*, 30a-130.

⁵⁸² *Erkânnâme*, 23b-105.

Allahım! Muhammed Mustafa'nın nuruna rahmet et! İmam Ali Murtazaya'ya, Fatımayı Zehraya ve Haticeyi Kübraya rahmet et.⁵⁸³
Her türlü gam ve keder senin azametinle çözülür Ya Allah! Senin peygamberliğinle çözülür Ya Muhammed! Senin Velâyetinle çözülür Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!⁵⁸⁴
Allahım! Tövbemi kabul et. Muhammed Nebidir. Ali velimdir. Allah bu dediklerimize vekildir.⁵⁸⁵
Eğer ahdimden dönersem Hz. Ali'nin Zülfikar'ına uğrayayım.⁵⁸⁶

Bütün ilimlerin şehrinin ise Hz. Muhammed, kapısının ise Hz. Ali olduğunu belirten⁵⁸⁷ Vîrânî Baba'ya göre; şayet bir kimse Hz. Ali'yi bilmez ise, Hz. Muhammed'i de bilemez. Hz. Muhammed'i bilmezse, ilmi ile amel etmiş olmaz. İlmi ile amel etmeyen ve kendisini bilmeyen, Hz Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i kabul etmemiş demektir. Bu nedenle Ehl-i Beyt'i kabul etmeyen Ali'yi sevmemiş olur.⁵⁸⁸ Ayrıca *İlm-i Câvidân*'da Vîrânî Baba, Hz. Ali'nin tarikatın kapısı,⁵⁸⁹ Allah'ın velisi, Kur'an yorumunun sahibi,⁵⁹⁰ mertlerin,⁵⁹¹ velilerin⁵⁹² ve cömertlerin⁵⁹³ şahı ve muhterem imam olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁴

Hz. Ali ile Hz. Peygamber'in cihat hakkında karşılıklı konuşması⁵⁹⁵ ve Hz. Ali'nin kılıcını çıkarıp bilediği ifade edilen⁵⁹⁶ *Cabbâr Kulu*'nda Allah'ın Hz. Ali'ye altmış yedi birim akıl verdiği belirtilmektedir.⁵⁹⁷ Allah Teâlâ'nın şeriatın anahtarını Hz. Peygamber'e, tarikatın anahtarını ise Hz. Ali'ye verdiği; tarikatı öğrenmek isteyen Ali'den, şeriatı öğrenmek isteyen Hz. Peygamber'den öğrenebileceği dile getirilmektedir.⁵⁹⁸ Hz. Peygamber'in Hz. Ali için "Ali bir denizdir" dediği,⁵⁹⁹ Hz. Ali'nin Allah dostlarının ilki⁶⁰⁰ ve mürşit arayanlar için

⁵⁸³ *Erkânnâme*, 18a-90.

⁵⁸⁴ *Erkânnâme*, 18b-93; 25a-110.

⁵⁸⁵ *Erkânnâme*, 23a-102.

⁵⁸⁶ *Erkânnâme*, 23a-102.

⁵⁸⁷ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 6b-107.

⁵⁸⁸ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 6b-107.

⁵⁸⁹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 6b-107.

⁵⁹⁰ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 11a-143.

⁵⁹¹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 11b-147.

⁵⁹² Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 13a-159.

⁵⁹³ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 20b-219.

⁵⁹⁴ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 20b-219.

⁵⁹⁵ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 2a-84.

⁵⁹⁶ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 2a-84.

⁵⁹⁷ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 50b-283.

⁵⁹⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 62a-328.

⁵⁹⁹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 63a-332.

Hz. Ali'nin mürşit olduğu belirtilirken⁶⁰¹ Hz. Ali'nin peygambere soru sormaktan hayâ ettiği vurgulanmaktadır.⁶⁰²

Dâr⁶⁰³ adab ve kurallarının anlatıldığı *Kitâb-ı Dâr*'da diğer klasik eserler gibi Hz. Ali'nin üstün kerametlere sahip biri⁶⁰⁴ ve mertlerin şahı⁶⁰⁵ ve Cennet'teki Kevser suyunu ikram edecek olan kişi olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰⁶ Her türlü keder ve acının Allah'ın lütfuyla, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ve Hz. Ali'nin Hak dostluğuyla dağılacağı⁶⁰⁷ vurgulanmaktadır. Yiğitlerin şahı İmam Ali el-Murtaza'nın kerametleri olduğu ifade edilirken⁶⁰⁸ “duamız için ricacı ol” denilerek kendisinden dua istenmekte⁶⁰⁹ ve sık sık Hz. Ali'ye duyulan sevgiye dikkat çekilmektedir.⁶¹⁰

Kul Himmet Ali için methiyeler düzmekte ve her nereye bakılsa Ali görünür, demektedir. Ona göre her şey Ali'dir, Ali hayatın amacıdır, Ali yoksa hiçbir şey yoktur:

Her nereye baksam Ali görünür
Dört köşede serhat yekser Ali'dir
Nice canlar talip olmuş sürünür
Kuluyam Hâce-i Kanber Ali'dir
Ali'dir cümle eşyaya zât olan
Ali'dir ölmüşe hem hayat olan
Ali'dir her işte mucizat olan
Güzel şah-ı server serdar Ali'dir
Ali'nin haktır zâhiri bâtını
Gerçek özünde birleşmiş zâtını
Hak için ederse muhabbetini/
Yar yâre baktığı nazar Ali'dir
Ali'dir hayatı cümle cihanın
Ali'dir cümbüşü pîr ü civanın
Ali'dir sahibi ulu divanın

⁶⁰⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 56b-307.

⁶⁰¹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 77b-391.

⁶⁰² Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 87a-428.

⁶⁰³ Alevî-Bektâşîlerde cem ayininin yapıldığı yere verilen addır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 99; Alevîlikte muhib dârda okuduğu dualardan sonra orada hazır olanların onayı ile tarikata girmiş olur. Alevî-Bektâşî erkânını anlatan nefeslerde dâr sözüne sıkça rastlanır. Cemal Kurnaz, “Dâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 483.

⁶⁰⁴ *Kitâb-ı Dâr*, 6b-57.

⁶⁰⁵ *Kitâb-ı Dâr*, 7b-61.

⁶⁰⁶ *Kitâb-ı Dâr*, 14a-86.

⁶⁰⁷ *Kitâb-ı Dâr*, 6b-57.

⁶⁰⁸ *Kitâb-ı Dâr*, 13a-82.

⁶⁰⁹ *Kitâb-ı Dâr*, 19b-109.

⁶¹⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 18a-102.

Hakikat kadı-i mahşer Ali'dir
Pervaneyi oda yakan Ali'dir
Mansur'u berdara çeken Ali'dir
Gülde burcu burcu kokan Ali'dir
Bülbülün dilinde öten Ali'dir⁶¹¹

Pir Sultan Abdal ise Hz. Ali'ye olan özlemini şöyle dile getirmektedir:

Hak nasib eylese dergâha varsam
Bir dem divânında dursam ya Ali
Eğilsem dizine niyâz eylesem
Yüzüm kademine sürsem ya Ali
Yüzüm kademine sürdüğüm zaman
Zerrece gelmezdi gönlüme güman
Şahım düldülüne bindiğin zaman
Önünce Kanber'in olsam ya Ali⁶¹²

Hz. Ali'yi ilk Müslümanlardan kabul etmekle beraber Hz. Peygamber'in damadı olduğunu, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin aynı öz ve Velâyet makamının temsilcisi konumunda bulunduğunu ifade eden Adıyaman Alevîleri aynı zamanda onu ilmi derinliğe ve sahabe olmanın üstünlüğüne sahip, yüksek ahlâklı, Alevî-Bektâşî yolunun kurucusu, cengâver, yiğit, cömert, Allah'ın aslanı, Velâyet padişahı, erenlerin şahı, Şah-ı Merdan, pir, ilim şehrinin kapısı, murtazâ ve haydar olarak görmektedirler.⁶¹³

Hz. Ali'yi, tarihsel şahsiyetine uygun olarak tanıyan Amasya yöresi Alevîlerinde ise yaygın olan anlayış, Hz. Peygamberin damadı ve en yakın arkadaşı olduğu ve ilahi güç ile desteklenmiş bir şahsiyet olarak algılandığıdır. Alevî toplulukları, yüzyıllardan bu yana önemli ölçüde kendi hayal dünyalarında şekillendirdikleri, yüceltilmiş ve mitolojik bir takım öğelerle donatılmış bir Ali imajına hürmet edip sevgi göstermektedirler.⁶¹⁴

Sivas Alevîlerine göre, Hz. Muhammed de Hz. Ali de bir insandır. Onun Hz. Peygamber'e yakın akraba olması ve Hz. Peygamber'e dini yayma konusunda yaptığı yardımlar ve gösterdiği kahramanlıklar halk arasındaki sevgisinin sebebidir. Diğer bir deyişle ona duyulan sevgi kendisinin Hz. Peygamber'in fedaisi ve koruyucusu olmasından kaynaklanmaktadır.⁶¹⁵

⁶¹¹ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 125.

⁶¹² Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 112.

⁶¹³ Rençber, "Adıyaman'da Alevîlik", 74.

⁶¹⁴ Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 109.

⁶¹⁵ Bozkuş, "Sivas Alevîleri", 147.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinin detaylı incelenmesinin ardından Hz. Ali'nin, Alevîliğin olmazsa olmazı olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. “Kelime-i Tevhid” klasiklerde sık sık “Lailahe illallah Muhammedün Resulullah Aliyyün Veliyyullah” şeklinde Hak-Muhammed-Ali anlayışını hatırlatan üçleme ile birlikte geçmektedir. Hz. Ali'nin keramet sahibi biri ve mertlerin şahı, Kevser suyunu ikram edecek olan kişi olduğu ifade edilmektedir. Klasiklerde her türlü keder ve sıkıntının Allah'ın lütfuyla, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ve Hz. Ali'nin velâyetiyle dağılacağı vurgulanmaktadır

Klasik eserlerde Hz. Ali daha çok tarihî şahsiyeti ile ön plana çıkmaktadır. Şairlerin nefeslerinde klasiklerden daha güçlü bir Ali sevgisi göze çarpmaktadır. Ali'ye methiyeler düzülmekte kendisine insanüstü bazı özellikler atfedilmektedir. Nefeslere göre her şey Ali'dir. Hayatın amacı, sebebi, hikmeti, tadı-tuzu Ali'dir. Bu bağlamda klasiklerde sunulan Ali ile yedi ulu ozanın nefeslerinde sunulan Ali arasında bariz farklar göze çarpmaktadır.

Yöre araştırmalarında elde edilen sonuçlara göre Hz. Ali; Alevî-Bektâşî yolunun kurucusu, cengâver, yiğit, cömert, Allah'ın aslanı, pir, murtaza ve haydar olarak nitelemektedirler. Hz. Ali'nin de bir insan olduğunu ifade eden Alevî halka göre Ali sevgisinin sebebi, onun Hz. Peygamber'e yakın akraba olması ve Hz. Peygamber'e dini yayma konusunda yaptığı yardımlar ve gösterdiği kahramanlıklardır. Klasiklerde ön planda olan Ali anlayışının Alevî halklarda yaygın olduğu gözlemlenmekle beraber deyiş ve nefeslerde batınî yönü daha ağır olarak sunulan Ali anlayışının da zaman zaman yöre halklarının inanışlarında hâkim olduğu tespit edilmiştir.

B. Hz. Ali'nin Hayatı

Hicretten yirmi iki yıl önce Mekke'de doğan Hz. Ali'nin Babası Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'dir. Hz. Peygamber amcasının yükünü hafifletmek için Hz. Ali'nin bakımını kendi üzerine almıştır. Çocuklar arasında ilk inanan ve Hz. Peygamber'le birlikte ilk namaz kılan kimse Hz. Ali'dir. Medine'ye hicret etmeye karar veren Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Mekke'de kendi yerine bırakmıştır. Daha sonra aile efradıyla birlikte Hz. Ali Medine'ye hicret etmiştir.

Kızı Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'yi nikâhlayan Hz. Muhammed muhacirler⁶¹⁶ ile ensar⁶¹⁷ arasında kurulan muâhât⁶¹⁸ sırasında Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiştir. Hz. Ali Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazve⁶¹⁹ ve seriyyelere⁶²⁰ iştirak etmiş ve bu savaşlarda menkıbevî bir üslûpla anlatılan büyük kahramanlıklar göstermiştir. Vahiy kâtipliği⁶²¹ de yapan Hz. Ali Hudeybiye Antlaşması'nı Hz. Peygamber'in emriyle kendisi yazmıştır. Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'deki putları imha etme görevi verilen Hz. Ali aynı zamanda Hz. Peygamber vefat ettiğinde cenazesini yıkamış ve benzeri hizmetleri yapmıştır. Hz. Ali İslâm tasavvuf edebiyatında ve Türk kültüründe ayrı bir anlam taşımaktadır. Hz. Ali Kur'an'a ve Sünnet'e bağlı, dünya ve dünyalıklardan uzak kalmayı arzulayan bir şahsiyettir. İslâm tarihinde Cemel, Sıffin, Nehrevan gibi talihsiz olaylar onun halifeliği döneminde ortaya çıkmış ve büyük tartışmalar meydana gelmiştir. O, bu büyük olaylar karşısında bile kendisine karşı cephe alan muhalif grupların doğru yolu bulmaları için Allah'a yalvaran kâmil bir mümindir.⁶²²

Alevîler, Ali vesilesiyle İslâm'a bağlanmışlardır. Hz. Ali, Alevî inancında Hz. Peygamber'den ayrı anılmaz. Alevîliğe, "Muhammed Ali Yolu" denilmiş olmasının sebebi Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi tek bir varlık gibi görme

⁶¹⁶ Hicret, genel anlamda gayri darülharpten İslâm ülkesine, özelde ise Hz. Peygamber'in ve Mekkelî Müminlerin Medine'ye göçünü ifade etmektedir. Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlara "Muhâcir" adı verilmektedir. Ahmet Önkâl, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 458.

⁶¹⁷ Muhacirleri ve Hz. Peygamber'i barındırmak ve korumak amacıyla onlara yardımda bulunan Medinelî Müslümanlara verilen isimdir. Hüseyin Algül, "Ensar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 251-252.

⁶¹⁸ Hz. Peygamber'in Medine'de Ensar ve Muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesini ifade eden terimdir. Hüseyin Algül, "Muâhât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 308-309.

⁶¹⁹ Hz. Peygamber'in kendisinin bizzat iştirak edip idare ettiği savaşlar hakkında kullanılan terim. Hüseyin Algül, "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 488-489.

⁶²⁰ Hz. Peygamber'in kendisinin bizzat iştirak etmeyip, vazifelendirdiği kumandanlarla sevk ve idare ettiği seferler için kullanılan bir terimdir. Serdar Özdemir, "Seriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 565-566.

⁶²¹ Hz. Peygamber'in Allah tarafından Hz. Cebrail'in getirdiği âyetleri yazdırdığı sahâbîler ifade etmek için kullanılan bir terimdir. M. Suat Mertoğlu, "Vahiy Kâtibi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 447-449.

⁶²² Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 371-374; Cemal Sofuoğlu ve Avni İlhan, *Alevîlik Bektâşîlik Tartışmaları*, (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 23-29; Ağırakça, *İslâm Tarihi 1*, 191-200.

anlayışından kaynaklanmaktadır. Hz. Muhammed ile Hz. Ali, bir madalyonun iki yüzü gibi algılanmaktadır. Hz. Muhammed, İslâm'ın temel kurallarını açıklamıştır. Bu ilk kurallara şeriat denilmektedir. Hz. Ali ise, bu kurallarla getirilmek istenilen özü, temeli temsil eden anlayışı ortaya koymuştur. Bu kapı ise tarikatı temsil etmektedir. Hz. Ali, Peygamberle birlikte şeriatı da yaşamış ama onu daha sonraki zamanlara aktaracak yorumlarla tarikatın kapısını açmıştır.⁶²³

Hz. Ali, 22 Ocak 661 günü Haricilerden İbni Mülcem'in saldırısına uğrayarak 24 Ocak günü şehit olmuştur. Çok güçlü bir hatip olan Hz. Ali'nin konuşma, mektup ve özdeyişleri *Nehcü'l-Belağa*⁶²⁴ isimli kitapta toplanmıştır. Tarikatların çoğu soy kütüklerini Hz. Ali'den başlatmaktadır. Aynı şekilde Alevî din önderleri de, soy veya yol bakımından kendilerini Hz. Ali'ye bağlamaktadırlar. Alevî-Bektâşî geleneksel kitapları ve deyişlerinde Hak Muhammed ile birlikte en fazla işlenen kişi Hz. Ali'dir. Alevîlerce, Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilen 22 Mart, "Sultan Nevruz" olarak adlandırılmakta, ibadet ve törenlerle anılmaktadır.⁶²⁵

Şah İsmail Hatâyî'nin Hz. Ali'yi Hz. Peygamber ile birlikte andığı nefesi şöyledir:

Sufî mezhebimin nesin sorarsın
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Gözlüye gizli yok ya sen ne dersin
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Eğnimize kırmızılar giyeriz
Halimizce her manadan duyarız
Katarda İmam Cafer'e uyarız
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Her kimin چراغını Hakk yakar
Mümin olanları katara çeker
Aslımız On İki İmam'a çıkar
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Şah Hatâyî'm eydür Muhammed Ali
Onlardan öğrendik erkânı yolu
Ali Muhammed'dir Muhammed Ali
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz⁶²⁶

⁶²³ Aşlı, Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinin Halk Edebiyatı Ve Folklor Ürünleri Üzerine Bir Araştırma", (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2005), 105-106.

⁶²⁴ Şerîf er-Radî (ö. 406/1015) tarafından derlenen ve Hz. Ali'ye nispet edilen çeşitli metinlerden oluşmuş esere verilen ad. İsmail Durmuş, "Nehcü'l-Belâğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 538.

⁶²⁵ Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlık*, 180.

⁶²⁶ Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlık*, 180.

Hız. Ali'nin Hayber kalesindeki kahramanlıkları Kul Himmet'in şiirlerine de yansımıştır. Hayber kalesinde Hız. Ali'nin düşman ile mücadelesi ve elde etmiş olduğu zafer şu şekilde mısralara dökülmüştür:

Ali'm de Fazlı'ya hem kefil oldu
Ali'm Hayber kalesine varınca
Hasan Hüseyin'i rehin verdi
Ali'm Hayber kalesine varınca
Ali'm mancınığa bindi zağladı
Kement attı belini de bağladı
Yere göğe bir zelzele eyledi
Ali'm Hayber kalesine varınca
Ali'm kendi kendin havaya attı
Havada üç saat akılsız yattı
Yere göğe bir zelzele yarattı
Ali'm Hayber kalesine varınca
Ali'm dize kadar çamura battı
Hind'de Muhammed'in carına yetti
Seksan binlik gürzü havaya attı
Ali'm Hayber kalesine varınca
Onların bir pehlivanı var idi
Kalenin kapısını bekler dururdu
Kesti kellesini şapka vurundu
Ali'm Hayber kalesine varınca
Ali'm ol dem kale içine geçti
Kâfirin bağrına vesvese düştü
İncil yürümedi uruhban şaştı
Ali'm Hayber kalesine varınca⁶²⁷

Alevî Dedesi Mehmet Yaman'a Göre, Hız. Muhammed'e ilk olarak Hız. Ali iman etmiştir. Delil olarak da Nesâî'nin *Hasâis* adlı kitabından Hız. Ali'nin: "Ben Allah'ın kuluyum, Resulullah'ın kardeşiyim; "Sıddık-ı ekber" benim. Ben insanlardan yedi yıl önce inandım" sözünü ileri sürmektedir. Yaman, Hız. Peygamber'in Hız. Ali'ye büyük yakınlık ve güven gösterdiğini, en önemli işlerinin yapılmasında Hız. Ali'yi tayin ettiğini ifade etmiştir. Hız. Ali'nin de, tüm savaşlarda ve tehlikeli durumlarda canını ortaya koyarak Hız. Resulullah'ı koruduğunu söylemiştir. Nitekim Bedir, Uhud, Hendek, Tebük ve Hayber gibi tüm savaşlarda Hız. Ali'nin gösterdiği olağanüstü kahramanlıklar sonunda İslâmiyet güçlenmiştir.⁶²⁸

Araştırmamızın temelini teşkil eden Alevî-Bektâşî Klasikleri Hak-Muhammed-Ali inancı ve bu inancı sağlamlaştıracak anlatılarla doludur. Alevîlik Hız. Ali etrafında şekillenmiştir. Klasiklerde de bunu sık sık görmek mümkündür.

⁶²⁷ Aslanoğlu *Kul Himmet*, 31.

⁶²⁸ Yaman, *Alevîlik, İnanç, Edep, Erkân*, 27.

Klasiklerde Hz. Ali'nin daha çok zahiri konumuna yani tarihi kişiliğine ve ara ara da (özellikle buyruklarda) batınî konumuna atıflar yapılmaktadır. Onun hayatı ile ilgili bilgiler çok sık olmasa da klasiklerde yer almaktadır.

Yedi ulu ozanın nefeslerinde de Hz. Ali'nin şecaatinden, velâyetinden, müminlerin emiri olduğundan vs. bahsedilmekle beraber daha çok onun batınî yönü anlatılmaktadır. Bu yönü ile klasikler ile nefesler arasında Hz. Ali'yi konumlama konusunda bariz farklar görülmektedir. Yer yer deyiş ve nefeslerde Hz. Ali'nin savaşlarda gösterdiği kahramanlıklardan bahsedilmekte, Hz. Peygamber'in en çok sevdiği kişi olduğu bildirilmektedir.

Saha araştırmalarında Alevî halkların Hz. Ali algılayışlarının yer yer klasiklerle birebir örtüştüğü görülmekle beraber bazı yöre ve kesimlerde ozanların nefeslerinde ön plana çıkan Hz. Ali'nin batınî yönünün ağırlık kazandığı mülahaza edilmiştir.

1. Hz. Ali'nin İsimleri

Hz. Peygamber tarafından kendisine takılan “Ebû Turâb” lakabından başka “el-Murtazâ” ve “Esedullâhi'l-gâlib” gibi lakapları da vardır. Hiç putlara tapmadığı için Hz. Ali'nin ismi anıldığı zaman “Kerremallahu vecheh” dua cümlesiyle anılmıştır.⁶²⁹

Yedi ulu ozanın şiirlerinde Hz. Ali farklı farklı isimler ile çağrılmaktadır. Kul Himmet'in şiirlerinde de “Şâh, Seyit, Murtaza, Veli, Sultan, Arslan” isimleri ile anılmaktadır:

Gel beraber derdime bir derman eyle
Âlemler derdine derman olan Şah
Hükümün üstüne bir ferman eyle
Âlemler hükmüne ferman olan Şah
Bir ismi Seyit'tir, bir ismi Ali
Hak sana Murtaza dedi ya Veli
Şu dünyanın evvelisin, ahiri
Şu kevn-ü mekânda sultan olan Şah
Seyrangâhım oldu arşın yücesi
Düldül'ün ıssısı, Kanber hocası
Server enbiyanın mi'raç gecesi
Yedinci kat gökte arslan olan Şah
Musa'nın esasın ejderha eden
İsa'ya ölüyü hem de diriltten
Muhammed aşkına Zülfikâr çalan/

⁶²⁹ Fırlalı, “Ali”, 371-374.

Küfür yerlerini iman eden Şah
Kul Himmet'im eydür, meydanda sırdım
Her nereye baksam Ali'yi gördüm
Seherin vaktında dilimde virdim
Müminler dilinde ezber olan Şah⁶³⁰

- Ebû Turab

Klasiklerde Hz. Ali'nin bir isminin de Ebu Turâb (toprağın sahibi) olduğu belirtilmektedir.⁶³¹

Nefs-i Mutmainne'nin on özelliği olduğu ve bunların; fakirlik, sabır, adalet, insaf, rıza, ilim, hakikat, yakın, ahd ve vefa oldukları *Erkânnâme*'de dile getirilmektedir. Bu sayılan sıfatların kendini toprakta gösteren özelliğe sahip olduğu söylenerek Hz. Ali'nin de aynı toprak gibi olduğundan kendisine Ebû Turâb denildiği dile getirilmektedir.⁶³²

- Emirü'l-Mü'minin

Hz. Muhammed'in Hz. Ali için birçok kez "Ya Emire'l-Müminin" ifadesini kullandığı klasiklerde göze çarpmaktadır.⁶³³

- Haydar/ Esed

Haydar/ Esed aslan anlamlarına gelmektedir. Hz. Ali'nin savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklardan dolayı kendisine "Allah'ın Aslanı" denilmiştir.⁶³⁴

Fütüvvetnâme'de anlatıldığına göre ise; Selman-ı Farisî bir gün yıkanmak için bir derenin kenarına gider, elbiselerini çıkarıp dere kenarında bir yere koyar. Derken bir aslan gelip Selman'ın elbiselerinin üstüne oturur. Dere kenarından topladığı nergisleri aslana veren Selman koşa koşa Hz. Ali'nin evine gider, durumu anlatır. Bir de bakar ki aslana verdiği nergisler Hz. Ali'nin elindedir. Selman o anda anlar ki Hz. Ali, Allah'ın aslanıdır. Bu yüzden Ali'ye "Allah'ın Aslanı" adı verildiği dile getirilmektedir.⁶³⁵

Nesimi'nin,

"Ali'dir Haydar-ı Kerrâr, ol aldı kal'a-i Hayber

⁶³⁰ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 346.

⁶³¹ *Erkânnâme I*, 28b-125.

⁶³² *Erkânnâme I*, 28b-125.

⁶³³ *Erkânnâme I*, 1b-25;

⁶³⁴ Fırlalı, "Ali", 371-374.

⁶³⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 52a-263; 52b-265.

Ali'dir kâtil-i küffar, Ali'dir mir-i her leşker"⁶³⁶

dizelerinde Hz. Ali'nin Haydar ismine gönderme yapılmaktadır.

"Sabahın seherinde niyaz ederken

Tanrı'nın arslanı Ali'ye uğradım"⁶³⁷

dizeleriyle Pir Sultan Abdal Hz. Ali'yi "Tanrı'nın Aslanı" diye anmaktadır.

- Ali, İlyâ, Beriyyâ, Velî

Bismillah'ın "ba"sının altındaki noktanın Hz. Ali'ye delalet ettiğini söyleyen Vîrânî, Hz. Ali'nin bütün ilimlerin kapısı olduğunu söylemektedir. Vîrânî'ye göre, "Lâ havle ve la kuvvete illâ billahî'l-Aliyyî'l-azîm," demek bir anlamda, Allah'ın büyüklüğü, kuvvet, kudret ve hikmetine göre bütün ilimlerin kapısı Ali demektir. Bundan sonra Hz. Ali'nin yedi tane ismi olduğunu, bunların "Şâh-ı Merdân", "Ebû Tûrab", "Haydar", Kur'an'da "Aliyyen (Ali)", İncil'de "İlyâ", Zebûr'da "Beriyyâ" ve Tevrât'ta "Velî" olduğunu söyleyen Vîrânî bu isimleri bir şiirle dile getirmektedir:

Aliyyen dir ki, Furkan'da bil ey cân
Vasiyy-i Mustafâ, ol Şâh-ı Merdân
Ki İncil içre söylerler, İlyâ
Zebûr'da dir, Beriyyâ, ism-i pinhân
Velî, Tevrât ile böyle bilürler
Bî-riyâdır bî-riyâ, günden ayân
Biri dahi ,Türâbî'dir, ana nâm
Bir ismi dahi, Haydar'dır, sırr-ı Sübhân
Ey Vîrânî! Yedi isim oldu tamâm
Ve ma'nâda şakku'l-kamer, seb'ul-mesânî"⁶³⁸

- Şâh-ı Merdân

"Mertlerin şâhı" anlamına gelen Şâh-ı Merdân ismi Alevî-Bektâşî Klasiklerinde ve ozanların deyişlerinde Hz. Ali için sıklıkla kullanılan isimlerden biridir. Mesela Hızırnâme'de,"Sultânım ol kul kimdir bilelim, hayır duâsın alalım... âhiren nice canları eyler irşad. İştittğin ol erde. Pirimiz Şâh-ı Merdân, haber ver dokuz tümenden..." Denilerek Şâh-ı Merdân ismine vurgu yapılmaktadır.⁶³⁹

⁶³⁶ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 1: 288.

⁶³⁷ Öztelli, *Pir Sultan*, 278.

⁶³⁸ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 33b-323; 34a-327.

⁶³⁹ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 4a-48.

Kul Himmet'in nefeslerinde de Şah-ı Merdan ismi sık sık geçmekte, kendisinden dünyada ve ahirette medet istenmektedir:

Pervaneyi aşk oduna yandıran
Aman Şah-ı Merdan sen imdat eyle
Dalga urup deryaları coşturan
Aman Şah-ı Merdan sen imdat eyle
Mansur'u fevt edip darda astıran
Çekip Zülfikar'ı taşı kestiren
Mi'raç'ta Resul'e nişan gösteren
Aman Şah-ı Merdan sen imdat eyle
Fani imiş şu dünyanın ötesi
Söylerim sözümün var mı hatası
Hasan ile Hüseyin'in atası
Aman Şah-ı Merdan sen imdat eyle
...
Kul Himmet'im ziyan etmez kârında
Her kulun bie sevdası var serinde
Dünyada ahrette mahşer yerinde
Aman Şah-ı Merdan sen imdat eyle⁶⁴⁰

- Murtazâ

Hiz. Ali için Alevî-Bektâşî Klasiklerinde sık sık Ali ismiyle beraber el-Mürtazâ (seçilmiş) sıfatı da kullanılmaktadır.⁶⁴¹

- Sikke Çalınan Ak Taş

“Sikke çalınan ak taş”⁶⁴² ifadesi Alevî-Bektâşî çevrelerinde şifahi olarak anlatılmaktadır. Rivayet olunduğuna göre; Zirâm isminde bir kral vardı. Zirâm Hiz. Peygamber'e gelip, kendisi ve halkının Müslüman olması karşılığında seksen deve yükü altın ve mücevher istemekteydi. Hiz. Peygamber Zirâm'ın bu isteğini kabul etti ve ödemeyi ileri bir tarihe erteledi. Üzerinde borç yazılı bir vesikaya kendi mührünü bastı ve Zirâm'a verdi. Zirâm durumu halkına anlattı ve halkı vesikayı görüp ikna oldu. Zirâm tekrar vaat edilen altın ve mücevherleri almak için Medine'ye geldiğinde Hiz. Peygamber'in vefatını öğrenince, tahsilatı yapması için zamanın halifesine başvurdu ve halife de ödeyemeyeceğini bildirdi. Daha sonra Selmân-ı Farisî, Zirâm'ı Hiz. Ali'ye götürdü. Hiz. Ali yanına oğulları Hasan ve Hüseyin'i alarak Zirâm ile birlikte Zililisâr mevkiindeki Ak Taş'ın yanına geldiler. Daha sonra Hiz. Hasan'a “La fetâ illâ Ali, Lâ seyfe illâ Zülfikâr” deyip Zülfikâr'ı Ak Taş'a vurmasını emretti. Bu sırada taş parçalandı ve altın ve

⁶⁴⁰ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 44-45.

⁶⁴¹ *Erkânâme I*, 23b-105; 26a-114; 44b-189;

⁶⁴² Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 35a-172.

mücevher yüklü develer çıktı. Seksen bin perde açılır. Hz. Ali bu şekilde Hz. Peygamber'in borcunu ödemiş olur. Ve kendisine "Sikke Çalınan Ak Taş" lakabı verilmiştir. Ana hatlarıyla aktarılan bu olayı Alevî- Bektâşî ozanlarının şiirlerinde de görmek mümkündür:

Cemâat toplanıp hep gitti birden
Gör neler eyledi ol Şâh-ı Merdân
Seksen deve ile Zilihisâr'dan
Muhammed'in borcunu veren Ali'dir
Zilihisâr kayasın iki yardı
Kerâmetin gören hayrette kaldı
Seksen deveyi de Zirâm'a verdi
Muhammed'in borcun veren Ali'dir.⁶⁴³

- Dürr-i Meknun

Alevî- Bektâşî Klasiklerinde Hz. Ali için sık sık kullanılan isimlerinden birisi de "dürr-i meknûn (saklı inci)"dir. Mesela *Hızırnâme*'de, "...hoş seksen bin hicâbdan sikke çalınan Ak Taş'tır dürr-i meknûn"⁶⁴⁴ ifadesindeki "dürr-i meknun"dan kasıt Hz. Ali'dir.

II. HZ. ALİ'NİN KONUMU

A. Hz. Ali'nin Velâyeti

Kuşkusuz Alevî kaynaklarda Ali tasavvuruyla ilgili ortaya çıkan hâkim anlayış, ona velâyet atfedilmesi yönündedir. Tasavvufî nitelikte olan bu velâyet, ilâhî dostluğu ve ilâhî sevgiye ulaşmayı, yani erenliği ifade etmektedir.⁶⁴⁵

Hz. Peygamber 623 yılı Şubat ayının sonunda eşleri dostları ve akrabalarıyla birlikte Kâbe'yi ziyarete gitti. Hz. Peygamber'in hayatının son yılında cereyan ettiği için bu yolculuğa "Veda Haccı"⁶⁴⁶ denilmektedir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Mekke'ye gidişi esnasında onun tarafından bir savaşa gönderilmişti. Hz. Ali, kendi yerine bir şahsı ordu komutanı olarak görevlendirdi ve Resulullah'a ulaştı. Hz. Ali ile birlikte Yemen'e gelen askerler, onun yokluğunu fırsat bilip savaş ganimetlerinden birkaç elbiseyi almış ve izinsiz olarak giymişlerdi. Hz. Ali, hac merasimini tamamladıktan sonra geri dönüp,

⁶⁴³ Altıok, Giriş, *Hızırnâme*, 36-39.

⁶⁴⁴ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 1a-36.

⁶⁴⁵ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 114; Öz, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 772.

⁶⁴⁶ Bünyamin Erul, "Vedâ Haccı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 590-591.

askerleri bu halde görünce hiddetlendi ve görevlendirdiği komutana onların bu elbiseleri giymelerine neden müsaade ettiğini sordu. O da “Onları hoşnut etmek için giymelerine müsaade ettim.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Ali, söz konusu elbiseleri çıkarıp, hak sahiplerine dağıtmalarını emretti. Askerler buna sert tepki gösterdiler ve şikâyetlerini Hz. Peygamber’e iletiler. Hz Peygamber bu fitneyi teskin etmek için yerinden doğruldu ve şöyle hitap etti; “Ey İnsanlar! Ali’yi şikâyet etmeyiniz. Allah’a and olsun ki Ali, Allah’ın zatı ya da yolu hususunda şikâyet edenden daha kaba değildir”. Allah Resulü, haccını yaptıktan sonra ordusuyla beraber Medine’ye doğru yola çıktılar. Aynı yılın Zilhicce ayının on sekizinci gününde “Gadîrhum”⁶⁴⁷ denilen bir su birikintisinin yakınlarında Cuhfe adıyla bilinen bir yere ulaştılar. Bu sırada Müslümanlar dinlenmek için develerinden indiler.⁶⁴⁸ Şîî rivayetlere göre, bu esnada; “Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez,”⁶⁴⁹ anlamındaki ayet indi. Daha sonra Hz. Resulullah, Hz. Ali’yi de yanına alarak yüksek bir yere çıktı. Tüm İslâm dünyasının “Veda Hutbesi”⁶⁵⁰ olarak bildiği hutbesini okudu ve Ali’nin elini tutarak “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Ey Allahım! Onu seveni sev, ona düşman olana da düşman ol”, dedi. Bu hadis, hem Sünnî hem de Şîî ulema tarafından aktarılmaktadır. Sonuç itibarıyla Sünnî tarihçileri bu hadisi Hz. Ali’nin askerlerinin kendisinden razı olmaması bağlamında naklederken, Şîî tarihçileri ise “Bu gün dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım. Din

⁶⁴⁷ Mekke ile Medine arasındaki bulunan bir gölcüğün ismidir. Başta İsnâaşeriyye İmâmiyyesi olmak üzere hemen hemen bütün Şîî gruplarda “Gadîr-i Hum” büyük önem arz etmektedir. Gadîr-i Hum, Şîîlerin 18 Zilhicce’de kutlamakta olduğu bir bayramdır. Detaylı bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, “Gadîr-i Hum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 279-280.

⁶⁴⁸ Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik-Bektâşîlik*, 203-204; Ali Rıza Özdemir, *Alevîliğin Yazılmayan Tarihi*, (Ankara: Kripto Basın Dağıtım, 2017), 43-44.

⁶⁴⁹ Mâide 5/67

⁶⁵⁰ Hz. Peygamber’in Vedâ haccında Arafat, Mina ve Akabe gibi yerlerde Ashab-ı Kiram’a kısa ve veciz bir şekilde hitap ederek tavsiyelerde bulunmuştur. Bu konuşmalar daha sonra “Hutbetü’l-vedâ” (Vedâ Hutbesi) adıyla şöhret bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 591-593.

olarak size İslâm'ı seçtim,”⁶⁵¹ ayetine binaen Gadîr hadisini, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in halefi olduğuna delil olarak kabul etmişlerdir.⁶⁵²

Erkânnâme'de bir hutbe örneğinin sonunda Allah Teâlâ'nın azametine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin Velâyetine vurgu yapılmaktadır: “...keramet sahibi Ali'yi çağırırsan sıkıntılarını çözmeye sana yardımcı olur. Her türlü gam ve keder senin azametle çözülür Ya Allah! Senin Peygamberliğle çözülür Ya Muhammed! Senin Velâyetle çözülür Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!”⁶⁵³ Aynı eserde bir duada, “...Allahım! Tövbemi kabul et. Muhammed nebidir. Ali velimdir. Allah söylediklerimize vekildir”,⁶⁵⁴ denilerek Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin Velâyetine dikkat çekilmekte, daha sonra da “La İlahe İllallah, Muhammedün Resulullah, Aliyyün Veliyullah” denilerek on iki imama ve silsileye dua edilmesi istenmektedir.⁶⁵⁵

Vîrânî Baba, “gönlünü mal-mülk sevgisinden boşaltmanın canı, Muhammed-Ali'dir”, demektedir. Çünkü biri (Hz. Muhammed) Allah'ın peygamberi, diğeri de (Hz. Ali) Allah'ın dostudur (Veliyullah). O halde Hak'tan kaçmamak gerekir. Ali'den kaçan inançsız olur.⁶⁵⁶

Hz. Ali'nin Velâyet'in Şah'ı olduğunu, Hz. Ali'nin medhini dinleyip öğüt alanların Rahmet-i Rahman'a ulaşacağını, Hz. Ali'ye iman etmek gerektiğini, Ali adına ikrar verenin Kevser şarabından içeceğini, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi sevmeyenlerin lanete uğrayacaklarını ifade eden Vîrânî Baba, Hz. Ali'nin ilmin Şehri olduğunu söyleyerek Hz. Ali'nin Velâyetine ve önemine aşağıdaki şiiriyle dikkat çekmektedir:

Ali şah-ı Velâyeti ki medhin dinle gel ey can
Ali medhine kim dinler bulısar rahmet-i Rahman
Ali a'ladır a'ladan ki geldi şahına ayet
Ali'dir cümleden a'la çü bulmak mümine iman
Ali adına her kim ediserdir can ile ikrâr
Ali'dir sakı-i Kevser ver haber çeşme-i hayvân
Ali'dir kim Resullullâh o kim sevmezdir evladın
Ana lâ'net iner Hak'tan olur esfel sıfat Süfyan
Ali'dir kim ki ayırsa Resulü oldurur bi-din

⁶⁵¹ Maide 5/3.

⁶⁵² Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 511-512.

⁶⁵³ *Erkânnâme I*, 18b-93.

⁶⁵⁴ *Erkânnâme I*, 23a-102.

⁶⁵⁵ *Erkânnâme I*, 23b-105.

⁶⁵⁶ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 3a-79; 3b-83; 4a-87.

Ali'dir Hak Habibullâh dedim gel nutkuna inan
Ali benden dedi Ahmed ki ilmin şehridir ol Şah
Ali bâ-bıdurur ilmin Ali'den feth olur Kur'an⁶⁵⁷

Kitâb-ı Dâr'da Hz. Ali'nin Hak dostu (Velî) olduğu defalarca tekrar edilmekte, "La feta illa Ali, La seyfe illa Zülfikar" (Ali'den başka yiğit, Zülfikar gibi kılıç yoktur) sözü de eserde sık sık dile getirilmektedir.⁶⁵⁸

Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve sahabe hakkındaki kanaatlerinin benzer olduğu gözlemlenen Sivas Alevîlerinin evlerinde, Hz. Ali ve On İki İmam'a ait olduğu söylenen resimlerin duvarlarda asılı olduğunu görmek mümkündür. Ankete katılan bir Alevî vatandaşın Hz. Ali'nin önemi ve velâyeti ile ilgili sözleri dikkat çekicidir:

Hz. Ali ben kulum diyor. Allah diyor ki ben onu kendi suretimde yarattım. Hz. Peygamber, ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır, Ali'ye varamadan içeri girilmez. İlim ararsanız, Ali'den öğrenin, Ali veliyullah'tır. Allah'a yakın bir insandır ve normal bir kişidir. Yine Gadir Hum'da Hz. Peygamber, "ben kimin mevlâsı isem, Ali de O'nun mevlâsıdır" dedi ve bunun üzerine herkes O'nu tebrik etti. Sakife toplantısında, peygamberin cenazesi unutuldu. Oysa Hz. Peygamber, cenazemde bulunmayana şefa'atim olmaz demiştir. Ali cenazenin başında ve başında kırmızı sarık sarılı idi. Kızılbaşlık buradan geldi...⁶⁵⁹

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hak-Muhammed-Ali inancında Ali velâyeti temsil etmektedir. Klasiklere göre Ali velâyet makamının şâhıdır. Mümin olmak için Allah'ın ilahlığına Muhammed'in peygamberliğine ve Ali'nin de Velâyet makamı sahibi olduğuna gönülden inanmak gerekir. Bu bağlamda klasiklerde Hz. Ali'ye velâyet makamından başka bir makam atfedilmemektedir. Sadece buyruklarda onun ilâhî yönüne göndermeler yapılmaktadır. Yedi ulu ozanın nefeslerinde ise yer yer Hz. Ali'nin velâyetine atıflar yapılmaktadır.

Elde edilen neticeler doğrultusunda Anadolu Alevîlerinde Hz. Ali'nin velâyet şâhı olduğuna inanmak, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmakla aynı derecede tutulmuştur. Bu anlamda Alevî toplum içerisinde yaygın görüş klasiklerde yer alan onun velâyet sahibi olduğu görüşüdür. Klasiklerde geçen Ali'nin velâyeti ile Alevî toplumun içerisinde yaygın olan Ali'nin velâyet makamının sahibi olması durumu birbirine benzemektedir.

⁶⁵⁷ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 479-480.

⁶⁵⁸ *Kitâb-ı Dâr*, 6b-57.

⁶⁵⁹ Bozkuş, "Sivas Alevîleri", 145.

B. Hz. Ali Hz. Muhammed İlişkisi/ Muhammet-Ali Yolu

Alevîlikte gerek klasik eserlerinde gerekse de ozanların deyiş ve nefeslerinde sık sık işlenen temalardan biri de “Muhammed-Ali Yolu”dur. Muhammed Ali şeklinde geçen yerlerde Hz. Muhammed İslâm’ın peygamberi ve şariat makamının sahibi, Hz. Ali ise velâyet makamının sahibi olarak tarikat, marifet ve hakikatin temsilcisi kabul edilmektedir.

“And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık. Onların karada ve denizde gezmesini sağladık. Temiz şeylerle onları rızıklandırdık. Yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık”⁶⁶⁰ ayeti Vîrânî Baba’ya göre Ehl-i Beyt’in niteliklerini anlatmaktadır. Vîrânî Baba, bütün ilimlerin şehrinin Hz. Muhammed, kapısının da Hz. Ali olduğunu ifade etmekte ve Hz. Peygamber’in şu sözünü delil getirmektedir: “Ben ilmin şehriyim; Ali de onun kapısıdır.” O halde bir kimse Ali’yi bilmezse, Muhammed’i de bilemez. Muhammed’i bilmeyen, ilmi ile amel etmiş olmaz. Dolayısıyla ilmi ile amel etmeyen ve kendisini bilmeyen kimse de Ali ve evlatlarını kabul etmemiş olur. Ve onları sevmemiş olur. Ali ve evlatlarını sevmeyen ve onları kabul etmeyen Allah’ı kabul etmemiş ve sevmemiş olur. Bunun sonucunda da inançsız olmuş olur.⁶⁶¹

Ayrıca Vîrânî Baba *İlm-i Câvidân*’da, içini mal mülk sevgisinden boşaltmayan kimsenin ne olursa olsun doğru yolu gösteren bir mürşide ulaşamayacağını dile getirmektedir. Doğru yolu gösteren bir mürşide ulaşmayan kimsenin de Hakk’ı bulamayacağını, dolayısıyla Hakk’ı bilmeyenin de Muhammed-Ali’yi ve onların yolunu bilemeyeceğini söylemektedir. Bunun sonucunda da Muhammed-Ali’yi bilmeyenin inançsız olacağını söyleyerek Hakk’a kavuşmak isteyen taliplere Muhammed- Ali’nin yolunu takip etmelerini tavsiye etmektedir. Çünkü Hakk’ın yolu, aynı zamanda Muhammed-Ali’ni yoludur. Vîrânî’ye göre insan olanın bunu idrak etmesi gerekir.⁶⁶² Hz. Muhammed Ma’rifet, Hz. Ali Hakikat’tir.⁶⁶³

⁶⁶⁰ İsrâ 17/70.

⁶⁶¹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 6b-107.

⁶⁶² Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 1b-67.

⁶⁶³ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 28a-279.

“Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır,”⁶⁶⁴ ayeti nazil olunca Hz. Peygamber’in bir minber hazırlatıp, Hz. Ali’yi yanına çağırıldığı ve sağ yanına oturtup hutbe okuduğu *Fütüvvetnâme*’de rivayet edilmiştir. Daha sonra Hz. Muhammed’in, Hz. Ali’yi ayağa kaldırıp mübarek ellerini Hz. Ali’nin boynuna koyduğu ve şöyle dediği aktarılmaktadır:

Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır. Allahım onu seveni sev, ona düşmanlık yapana buğz et. Ona yardım edene sen de yardım et. Onu terk edenleri sen de yüz üstü bırak... Ben ve Ali tek bir nurdanız. Musa ve Harun tek bir nurdandır. Sen benimle böylesin ya Ali. Zira her nebinin varisi ve vasisi vardır. Benim varisim ve vasim ve makamımın kayyımısın. Benden sonra benim halifemsin ve ümmetimin kadısın ya Ali. Ben nebilerin sonuncusuyum ve sen de müminlerin emirisin. Seni seven mümin said (mutlu)’dur. Sana buğz eden münafıktır, şakidir... Ey ashabım! Nübüvvet ve risalet bundan itibaren son bulmuştur. Ben nebilerin en faziletlisiyim. Ali evliyaların en faziletlisidir.⁶⁶⁵

Muhammed-Ali’nin ve Ehl-i Beyt’i bilip sevmeyenlerin ibadetlerinin kabul olmayacağı, Hz. Muhammed’e Hz. Ali’ye, Ehl-i Beyt’e ve meşayihın ruhlarına beş vakit dua etmek gerektiği ve her okuyuşta bunu Muhammed-Ali’ye tevella kılınması gerektiği hususuna *Erkânnâme*’de dikkat çekilmekte ve bu şekilde ikrar eden kişinin imanının sahil ve dürüst olacağı ifade edilmektedir.⁶⁶⁶

Muhammed-Ali’nin yolunu sevmenin ve bu yola bağlanmanın gerekliliğinden bahseden *Hızırnâme*, “Muhammed-Ali’nin buyurduğu oldur ki, evvel şeriatı muhkem eyleyesin. Andan sonra tarîkatı muhkem eyleyesin. Andan sonra ma’rifeti...hakîkatı muhkem eyleyesin”, açıklamasını getirerek Muhammed-Ali yolunun, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat dörtlüsüne bağlı kalınmakla ilintili olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Muhammed-Ali yolunun hak olduğunu ve bu yolun erkân üzerine kurulduğunu da dile getirmektedir.⁶⁶⁷

Bu dünyanın bir ev misali olduğunu, ay ve güneşin kandillere benzediğini, bu eve benzeyen kâinata insanı cezbedecek birçok süs ve nakışın olduğunu bildiren Kaygusuz Abdal, tâliplerin arif olmasını tavsiye etmekte, ahlaklarının Hz. Muhammed ve Hz. Ali’ye benzemesini istemektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Maide 5/67.

⁶⁶⁵ Radavî, *Fütüvvetnâme*, 12b-105; 13a-107; 13b-109.

⁶⁶⁶ *Erkânnâme I*, 30a-130.

⁶⁶⁷ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 5b-55; 6a-56; 6b-59; 7a-60; 7b-63; 8a-64.

⁶⁶⁸ Kaygusuz, *Dil-Güşâ*, 33a-104.

Hız. Peygamber'in vefat edeceği sırada Hız. Ali'ye bir takım vasiyetler yazdırdığını dile getiren Şeyh Sâfî, bu vasiyetlerin başında peygamberlerin şeriatine ve velilerin tarikine uymak geldiğini bildirmektedir. Hız. Peygamber'in, bu vasiyetlere uyanların dünya ve ahirette Allah'ın kendilerinden razı olacağını belirttikten sonra, "ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır" ve "ben ve Ali bir nurdan yaratıldık," benzeri birkaç hadis söylediğini de ifade etmektedir. Ayrıca Şeyh Safî, tâliplerin Muhammed-Ali düşmanlarından uzak durup (teberrâ)⁶⁶⁹, dostlarını dost edinmelerini (tevellâ)⁶⁷⁰ tavsiye etmekte, Muhammed-Ali'yi dost edinmeyip, düşmanlarıyla dost olanların, imanlarının ve ibadetlerinin sahih olmayacağını da haber vermektedir.⁶⁷¹

Kelime-i Şehadet getirmekle kişinin mümin olacağı, ama anlamını bilmeden, idrak etmeden kalben mutmain olmadan söyleyenin ise mümin sayılamayacağı *Şeyh Safî Buyruğu*'nda ifade edilmekte, şeriatin Hız. Muhammed'in, tarikatın ise Hız. Ali'nin olduğu ve bunların ikisinin tüm âleme ışıık saçıan bir nur olup birbirinden ayırlamayacakları ifade edilmektedir.⁶⁷²

Muhammed-Ali yolu ozanların nefeslerinde de çok büyük bir yer tutmaktadır. Pir Sultan Abdal'ın bir nefesinde Muhammed- Ali yolu şu şekilde satırlara dökülmüştür:

Gelsün ikrarına beli (evet) diyenler
Anladım derdim Muhammed Ali'dir
İsmin anınca salavât virenler
Meşrebim virdim Muhammed Ali'dir
Gör Mansurı kabul eyledi dârı
Âlemde nesne bulmadı serseri
Her kande bakarsam mürşid piri
Gözümle gördüm Muhammed Ali'dir
Kimse bahane bulmadı naklime
Hak'dan gayri nesne gelme aklıma
Düşünce ger bir gariplik aklıma
Çuramda urdum Muhammed Ali'dir
Gezeyim âlemde bir yâr bulayın
Akan çeşmümim yaşın sileyin
Ardım pak itdüm gönül sarayın
İçeri girdim Muhammed Ali'dir

⁶⁶⁹ Ehl-i Beyt'e ve onları sevenlere düşmanlık besleyenlerden uzak durmayı ifade eden terim. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 357.

⁶⁷⁰ Ehl-i Beyt'i ve onları sevenleri dost edinmeyi ifade eden terim. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 357.

⁶⁷¹ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 13b-39; 14a-41; 14b-43; 19b-63; 20a-65.

⁶⁷² Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 85a-417.

Dostdan haber geldi eğil eğil
Öğül yürekdeki yâreler öğül
Pir Sultan dir melûl olma hey gönül
Kalmışa yardım Muhammed Ali'dir⁶⁷³

Yine Pir Sultan, beş vakit namazı getirenin Hz. Muhammed olduğunu ve Muhammed Ali yoluna tabi olanların haklarının ancak cennet olduğunu şu şekilde aktarmaktadır:

Yol içinde yol ararsan
Yol Muhammed Ali'nindir
Yetmiş iki dil içinde
Dil Muhammed Ali'nindir
Kanı bizden evvel gelen
Beş vakti dâimâ kılan
On parmağı pınar olan
El Muhammed Ali'nindir
Varma câhilin yanına
Uğrarsın çerhin seline
La'net Yezid'in canına
Din Muhammed Ali'nindir
Cennet kapusi açıldı
Misk ü anberler saçıldı
Bağ u bağçede açıldı
Gül Muhammed Ali'nindir
Söyler Pir Sultan'ım söyler
Hakk'ın birliğini birler
Doğmuş âlemlere parlar
Nur Muhammed Ali'nindir⁶⁷⁴

Hatâyî'nin nefeslerinde de Muhammed-Ali yolunun öneminden sık sık bahsedilmektedir.

İbtidadan yol sorarsın
Yol Muhammed Ali'nindir
Yetmiş iki dil sorarsın
Dil Muhammed Ali'nindir
Gece olur gündüz olur
Cümle âlem dümdüz olur
Gökte kaç bin yıldız olur
Ay Muhammed Ali'nindir⁶⁷⁵
"Daima fikrimde zikrim ya Muhammed ya Ali
Gönlümün evinde şükrün ya Muhammed ya Ali
Kendi özün tanıyamaz seni yakın bilmeyen
Âlemin ayinesisin ya Muhammed ya Ali
Kalmışam zulmet içinde sen inayet kıl bana
Men güneşkârem güneşkâr ya Muhammed ya Ali⁶⁷⁶

Vîrânî,

⁶⁷³ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 75a-307, 75b-309.

⁶⁷⁴ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 237.

⁶⁷⁵ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 200.

⁶⁷⁶ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 206.

“Hamdülillâh biz Muhammed’den okuduk defteri

Nokta nokta harf be harf bildik rumuzu Hayder-i”⁶⁷⁷

dizeleriyle dinin ve kurallarının Hz. Muhammed’den öğrenildiğini ve Hz. Ali’nin peygamber tarafından vasiyet edildiğini bildirmekte,

Gel beru kavm-i a’dâ ben Hudâ’dan dönmezem
Çün şehâdet etmişem kim Mustafâ’dan dönmezem
Pâre pâre vücudum sad hezâran etsele
Ben gulâm-ı hânedânem Murtazâ’dan dönmezem⁶⁷⁸

dizeleriyle de Vîrânî Baba Hak’tan başka ilah olmadığını ve Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğunu, O’na şehadet getirmek gerektiğini dile getirmekle beraber Hz. Ali’nin de yolundan dönmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir.

Muhammed Ali Yolu’nun insanlık için bir ışık olduğunu ifade eden Celal Özer (Dede), Hz. Muhammed’in emanet olarak bıraktığı Kur’an ve Ehl-i Beyt’in insanlar için uğrunda derin bir aşk ve sarsılmaz bağlılıkla tutunulması gereken iki değer olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁷⁹

Vezirköprü Alevîleri Hz. Ali’yi çok sevmekle ona ayrı bir sevgi ve muhabbet beslemekle beraber, hiçbir zaman onu peygamberden ön planda tutmamaktadırlar. Onlara göre Hz. Muhammed son peygamberdir, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir, en şerefli insandır, insanlar için en güzel örnektir, en önemli mürşitti, nübüvvet nurunun son temsilcisidir. Hz. Ali ise Hz. Peygamber’in yardımcısıdır.⁶⁸⁰

Klasik eserlerde sık sık göze çarpan bir terkip olan Muhammed-Ali Yolu Alevîlik için büyük önem arz etmektedir. Buna göre Hz. Muhammed peygamberlik, Hz. Ali de velâyet makamının sahibidir. Muhammed-Ali’nin yolundan dönmenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

Ozanların deyişlerinde de aynı durumu söylemek mümkündür. Şiir ve nefeslerde de sık sık Muhammed-Ali Yolu’ndan bahsedilmekte, gerçek yolun Muhammed-Ali Yolu olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda şiirler ve klasikler aynı doğrultuda kabul edilebilir. Muhammed-Ali Yolu ile ilgili yapılan saha

⁶⁷⁷ Vîrânî, *Divan*, 206.

⁶⁷⁸ Vîrânî, *Divan*, 216.

⁶⁷⁹ Özer, *Hakikatte Muhabbet* 2, 8.

⁶⁸⁰ Kılıç, “Vezirköprü Alevîleri”, 28.

araştırmalarında da var olan algının klasik eserlerde geçtiği üzere olduğu görünmektedir.

III. BATINÎ KONUMU İLE HZ. ALİ

Özellikle mutasavvıflar arasında olmak üzere Müslümanların, ashab-ı kiram, mezhep imamları, âlimler, tarikat pirleri, evliya vb. şahıslara yüklenen insanüstü meziyet ve yetenekler Hz. Ali'ye de yüklenmiştir. Bu olağanüstülük Alevîliğin yazılı kaynaklarına da yansımıştır. “Allah insanlara hiç zulmetmez. Fakat insanlar, kendilerine zulmederler”⁶⁸¹ ayetini istişhad edinerek, Allah’ın kimseye zulmetmeyeceğini, insanların ancak kendi kendilerine zulmedip zalim olduklarını ifade eden Vîrânî Baba, insanların ancak “Bismillah”ın anlam ve hakikatini kavrama suretiyle doğru yola kavuşacaklarını ifade etmektedir. Bismillah’ın anlamını; “O her şeyden öncedir. Kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı sondur. Varlığı âşikârdır. Gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O, her şeyi bilir,”⁶⁸² ayetiyle açıklayan Vîrânî, “ba” harfinin altındaki noktanın bizzat Ali olduğunu iddia etmektedir:

Ali'dir, nokta-i evvel-i hidâyet
Ali'dir, âhir-i nûr-ı Velâyet
Ali'dir, hod âlem-i zât-ı mutlak
Ali'dir, kudret ü hikmet ü keramet
Ali'dir, suret-i Rahmân Ali'dir
Ali'dir şâfi-i rûz-i kıyâmet
Ali'dir, fâil-i muhtâr Ali'dir
Ali'yi sevmezin cânına la'net
Ali'dir ey Vîrânî, tende cânın
Kim anı sevmedi, la'net be gayet⁶⁸³

Hiz. Ali'nin güvercin donuna girdiği, mucizâtının herkes tarafından bilindiği, rahmeti ile tüm âlemi döndürdüğü, meyve vermeyen ağaçtan meyve çıkarttığı, kuru ağaçtan şehadet getirttiği, Osmanoğullarına kılıç kuşattığı Horsa'dan Urum'a gittiği gibi insanüstü özellikler Pir Sultan Abdal'ın nefeslerinde aktarılmaktadır:

Kuş olup güvercin donuna giren
Uyan dağlar uyan Ali geliyor
Mucizâtın cüml'âleme bildiren

⁶⁸¹ Yûnus 10/44.

⁶⁸² Hadîd 57/3.

⁶⁸³ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 15b-179; 16a-183.

Uyan dağlar uyan Ali geliyor
Karataşı konukluğa konduran
Rahmetile şu âlemi döndüren
On iki kurbanı bir kazana dolduran
Uyan dağlar uyan Ali geliyor
Kuru ağaçtan şehadetin getiren
Gece gündüz aşk postuna oturan
Aluç ağacında elma bitiren
Uyan dağlar uyan Ali geliyor
Tekkesine geyik postu döşeten
Ağzının ateşi çıktı meşeden
Al-Osmanoğlu'na kılıç kuşatan
Uyan dağlar uyan Ali geliyor
Horasan'dan kalkıp Urum'a inen
Cümle erenlerin nurundan kana
Darı çeç üstünde namazın kılan
Uyan dağlar uyan Ali geliyor
Pir Sultan Abdal pîr-i şecaatsin
Gönlümün evinde kurulu hansın
Urum içindeki ulu Sultansın
Uyan dağlar uyan Ali geliyor⁶⁸⁴

Bir Alevî Dedesi olan İsmail Onarlı Alevîlerin, Muhammed-Ali'nin yol kardeşi ve aynı anda yoldaş olduğuna inandıklarını ifade etmektedir. Onarlı, İslâm anlayışında doğrudan Allah'a atfedilen bazı meziyet ve özelliklerin Alevîlerce İmam Ali için de kullanıldığını iddia etmektedir. Pek çok şiirde İmam Ali, “rahman, rahim, âlemleri var eden, şimşeği çaktıran, yağmuru yağdıran, yaratan, vb.” tanrısal sıfatlarla zikredilmektedir. İsmail Onarlı Hz. Ali'nin kutsallığıyla ilgili şunları söylemektedir:

Hz. İmam Ali'nin kutsallık gerçeğini savunan, buna içtenlikle inanan müminlerin zahir ehli tarafından anlaşılmaları tamamen olanak dışıdır. Bu inanışın İslâm'a aykırı olduğunu iddia etmek, İslâm'ı Sünnî, Şii veya başka bir ifadeyle zahiri/dışsal anlayışa hapsetmek demektir. İslâm'ın batini yönünü yani Alevî/Bektâşî inancını yadsımak demektir. Hazreti İmam Ali'nin kutsallığını İslâm dışı bir sapkınlık olarak görmek abestir, anlamsızdır. Hatta bize göre küfürdür/ kâfirliktir.⁶⁸⁵

Alevîlere göre her şey Ali'dir. Bütün varlığın sebebi Ali'dir. Denizler mürekkep, ağaçlar kalem olsa, tam olarak Ali'nin vasıflarını yazamazlar. Şariat Hz. Peygamber'in tarikat ise Ali'nindir. Ali'nin binbir ismi vardır ve bin bir donda baş gösterir. Halk arasında “Ali bir sırdır. Kimse Ali'nin sırrına eremez” denilmekte olduğu gözlemlenmiştir.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 242.

⁶⁸⁵ Bozkurt, “Alevî Dedelerine Göre Alevîlik”, 26.

⁶⁸⁶ Yıldız, “Amasya Yöresi Alevîleri”, 101; Gürer, “Kuluncak Alevîleri”, 23-4.

Hız. Ali'nin batınî yönü ile ilgili anlatılar klasiklerde pek fazla olmasa da ara ara yer almaktadır. Klasiklerde daha çok Hız. Ali'nin velâyet makamının sahibi olduğu ifade edilmektedir. Alevî ozanların nefes ve deyişlerinde ise Hız. Ali'nin batınî yönü büyük bir farkla kendini hissettirmektedir. O'nun doğumu ve çocukluğundan ölümüne kadar hayatı keramet örgüsü içerisinde menkıbevî bir tarzda anlatılmaktadır.

Hız. Ali hakkında batınî özellikleri bağlamında temel olarak onun ulûhiyeti, Hız. Muhammed ile özdeşliği, Kırklar cem'i ve Mi'raç ve Hacı Bektâş ile ilişkisi gibi konular bulunmaktadır. Alevîliğin karmaşık ve birbirinden farklılık arz eden yapısından dolayı Ali hakkında çok farklı nitelemeler mevcuttur. Klasiklerde ve Alevîler arasında en yaygın olan anlayışları incelemek isabetli görünmektedir. Yer yer bunların dışında kalan görüş ve düşüncelere de yer verilecektir.

A. Hız. Ali'nin Tanrısal Yönü

Alevîlik'te Ali algısı ile ilgili merak edilen bir husus da, ona bir tür ilahlık nispet edildiği iddialarıdır. Konunun bu yönü, şüphesiz ki aynı zamanda Alevîlik'te Tanrı anlayışına değinmeyi de gerekli kılmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki: Alevîlikte âlemleri yaratan ve her şeyi idare eden, rızık veren, öldüren ve yaşatan aşkın bir Tanrı inancı bulunmaktadır. Bu Tanrı inancı Türklerdeki gök tanrı inancı,⁶⁸⁷ Hristiyanlıktaki Tanrı-İsa ilişkisi, Hurûfilikteki⁶⁸⁸

⁶⁸⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 58; Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, 27-31; Geleneksel Türk dini temelinde Tek Tanrı inancı yer almaktadır. Tanrı kelimesi lehçe farklılıklarıyla hemen hemen bütün Türk uluslarında görülmektedir. Bu Tanrı, "Gök" diye adlandırılmakla beraber gökyüzünün varlığından ayrı, mutlak ve soyut bir varlıktır. Detaylı bilgi için bkz. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı*, (İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2016), 60-69.

⁶⁸⁸ Fazlullah Hurûfî'nin (ö. 796/1394) ortaya çıkarıp geliştirdiği, harflerin esrarına dayanan bâtinî akımı ifade eden terimdir. Hurûfilik, Bektâşîler ve Kalenderîler aracılığıyla toplum arasında yayılmıştır. Özellikle Nesîmî'nin ve pek çok şairin bu hareketten etkilendikleri ve Alevî-Bektâşî şairlere tesir ettikleri bilinmektedir. Osmanlıda içtimaî ve siyasî hayat, kültür ve sanat, üzerinde Hurûfîler'in büyük etkisi vardır. Hüsameddin Aksu, "Hurûfilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18 (İstanbul TDV Yayınları, 1998), 408:412; Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 222-225; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 222-224; Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2010), 247.

Antropomorfik⁶⁸⁹ inanış ve vahdet-i vücûd düşüncesi ile geleneksel İslâm anlayışının ulûhiyet fikrinin harmanlandığı bir mahiyet teşkil etmektedir. Ozanların Allah inancına dair nefesleri dikkatlice incelendiğinde, bu gerçeği açıkça görmek mümkündür. Söz konusu toplumda, bu anlamda, aşkın bir Tanrı anlayışının bulunduğu hesaba katılarak, doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Ali'ye Tanrılık yahut Tanrısallık atfeden yaklaşımlar itibariyle temel kaynaklara bakıldığında, hemen hemen hiçbir kaydın mevcut olmadığı görülmektedir. Buyruklarda aktarılan “Hz. Muhammed’in mi’raçta Hakk’ın divanında Ali’yi görmesi” biçiminde aktarılan “Ali sırrı”, ona ulûhiyet nispeti çağrışımı yapacak hiçbir işaret taşımamaktadır. Ali’ye ilahlık atfedilen örneklerle daha çok şiirlerde rastlanmaktadır.⁶⁹⁰

Alevî ve Bektâşîlere nispet edilen “Hz. Ali’ye Tanrılık ve Tanrısal Sıfatların İsnadı” kaynaklarla ilgili yanlış okumalar, terminolojiye gerektiği kadar hâkim olamama, seçmeci ve genellemeci tavırdan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte aynı yanlış okumaların şifahi kültüre bağlı olarak, büyük oranda bilgisizlik ve eğitimsizlikten kaynaklandığını unutmamak şartıyla, Alevî zümrelerinde de bir inanç değişimine yol açtığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekiyor. Ancak bu değişimin kaynağını zümrelerin kendi içyapısında aramak yerine, dış unsurlara yönelerek, zahirde benzer gibi görünen çeşitli aşırı fırkalarla ilişkilendirme çabalarının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁹¹

Yedi Ulu Ozan’ın nefeslerinde sık sık görülen Hz. Ali’nin cümle her şeyin canı olduğu, bedenlere hayat veren olduğu gibi nitelemeler Seyyid Nesimi’nin nefeslerinde çok sık görülen bir durumdur. Allah Teâla’ya ait olan “evvel, ahir, batın, zahir, rahman, rahim, ehad, vahid” gibi sıfatların yüklendiği, yer yer de kendisinin veliullah ve mazharullah olduğu Nesimi’nin bir nefesinde şöyle aktarılmıştır:

⁶⁸⁹ Antropomorfizm/ İnsanbiçimcilik/ Müşebbihe: Yaratıcıyı insan şeklinde ve insanın sahip olduğu nitelikleri hâiz bir şahsiyet gibi tasavvur etmek demektir. Beşerî dinler ve eski Yunan dinleri tamamen antropomorfik inanca sahiptir. İslâmın bu inancı yasaklamasına rağmen zamanla İslâm dünyasında bu fikri savunan gruplar ortaya çıkmıştır. Bunlara “mücessime” ve “müşebbihe” denilmektedir. Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 181-182.

⁶⁹⁰ Üzüm, “Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, 80; Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 110-111.

⁶⁹¹ Saffet Sarıkaya, “Bektâşî ve Alevîlerde Hz. Ali’nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme”, *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*, (2009): 70.

Ali evvel, Ali ahir
Ali batın, Ali zahir
Ali şems-i münevverdir
Ali'dir nur ile evvel
Ali'dir her şey için can
Ali'dir yar ile mihmân
Ali rahim, Ali rahman
Ali'dir cümleye server
Ali vâhid, Ali ehad
Ali ferd ü Ali samed
Ali'dir cümleye rahmet
Ali'dir şaf-i mahşer
Ali sultan, Ali sultan
Ali sübhan, Ali cennet, Ali Rıdvan
Ali dindir, Ali iman
Ali'dir sakı-i kevser
Ali'dir ol veliyullah
Ali'dir mazhar-ı Allah
Ali nurundan ey vallah
Münevverdir yedi kişver⁶⁹²

Nesimi aynı zamanda,

“Bu ne ber-güzide candur ki gezer bu can içinde!

Bu ne kıymeti güherdür ki biter bu kân içinde”

demekle Ali'ye çok değerli bir cevher nitelemesi yapmakta,

“Seni kümdür Âdem-oğli diyen Allah Allah?

Bu sıfette kim görüptür beşeri cihan içinde”⁶⁹³

dizeleriyle de Ali'yi âdem (insan) olarak ananlara hayretle bakmaktadır.

“Yüzünü her kim gördü suret-i rahman dedi

La'lini can Hızra sordu çeşme-i hayvân dedi”⁶⁹⁴

diyerek de Hz. Ali'ye Rahman olan Allah'ın nitelemesini yapmaktadır.

Vîrânî Baba'nın nefeslerinde Hz. Ali'yi övücü methiyeler büyük bir yer tutmaktadır. Hz. Ali'nin Tanrı'nın yansıması olduğunu ve Tanrı'nın insanda görünüm alanına çıktığını açıkça söylemektedir.

“Nazar eyle eya tâlib Alidir cümle zatullah”⁶⁹⁵

diyerek Ali'nin Tanrı'nın ışıyan özünden bir ışık olarak doğduğunu, Ali'nin bütün sevgilerin ortak noktası olduğunu ve Tanrı'nın kendisinde zuhur ettiğini ifade eden Vîrânî, bu nedenlerle Ali'nin ölümsüz ve ulu olduğunu

⁶⁹² Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 1: 288.

⁶⁹³ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 1: 302.

⁶⁹⁴ Özmen *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 1: 329.

⁶⁹⁵ Vîrânî, *Divan*, 65.

söylemektedir.⁶⁹⁶ Bundan kaynaklı olarak Ali'ye yaratma özellikleri de vermekte⁶⁹⁷ ve yer yer Ali'ye Tanrılık atfetmektedir:

Ali'dir çün bize aşk-ı ilâhi
Ali Tanrı deyem hata olur mu⁶⁹⁸
Ali evvel Ali ahır Ali oldu bana didar
Ali evvel Ali ahır Ali'den zat-ı Hak didar⁶⁹⁹

Hz. Peygamber'in mi'raç olayı Kul Himmet'in nefeslerinde dile getirilmekte, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi aslan şeklinde gördüğü ve yüzüğünü ona verdiği, Ali'nin sırrına kimsenin erişemeyeceği anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in “taptığınız kimdir?” diye sorduğu, kırkları ceminde oturanların da “taptığımız Ali'dir,” şeklinde cevap verdiği ifade edilmektedir:

Özün fakir etti açıldı kapı
Biri ayağa kalktı oturdu hepi
Muhammed der taptığınız ne tapu
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
Kırklar eyder taptığımız Ali'dir
İçimizden biri gerçek velidir
Şah-ı Merdan cümlemizden uludur
Allah medet ya Muhammet Ya Ali⁷⁰⁰

Başka bir nefesinde ise Kul Himmet, sabah-akşam her yerde nereye bakarsa baksın Ali'yi gördüğünü dile getirmektedir:

Sabahın seher vaktinde
Ali'yi gördüm Ali'yi
Eğildim niyaz eyledim
Ali'yi gördüm Ali'yi
Kaşı kirpik deste deste
Armağanlar sunar dosta
Muhammed ile Mi'rac'ta
Ali'yi gördüm Ali'yi
Arslanı gördüm meşede
Kırk mum yanar bir şişede
Yedi iklim çar köşede
Ali'yi gördüm Ali'yi
Arslanı gördüm çağında
Açılmış cennet bağında
Musa ile Tur Dağı'nda
Ali'yi gördüm Ali'yi
Cennet kapısında duran
Hayber kilidin kıran
Kâfir'e Zülfikar çalan

⁶⁹⁶ Vîrânî, *Divan*, 8.

⁶⁹⁷ Vîrânî, *Divan*, 69, 96.

⁶⁹⁸ Zeynel Öztürk, *7 Ulu Ozan*, (İstanbul: Sokak Kitapları, 2017), 172.

⁶⁹⁹ Vîrânî, *Divan*, 251.

⁷⁰⁰ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 67-9.

Ali'yi gördüm Ali'yi⁷⁰¹

Bütün kâinatın sahibinin ve bütün varlıkların rızkını verenin Hz. Ali olduğunu dile getiren Pir Sultan Abdal aynı şekilde Hz. Ali'nin her yerde hazır ve nazır olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Pir Sultan, hesap gününde Hz. Ali'nin hesap gören olduğunu ve Hz. Ali'nin Şah, Hz. Muhammed'in de vezir olduğunu iddia etmektedir:

Gafil kaldır şu gönlünden gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi
Yaratmıştır on sekiz bin âlemi
Rızıkların veren Ali değil mi
Gelin vazgeçelim böyle gümandan
Vallahi çıkarız dinden imandan
Şefa'at umarım Oniki İmam'dan
Anların atası Ali değil mi
Yaratıldı Mülcem ol oldu düşman
Kasd etti Ali'ye oldu peşiman
Kangî kitapta var ol Ömer, Osman
Kur'an'da okunan Ali değil mi
Bin bir adı vardır, bir adı Hızır
Her nerde çağırırsam orada hazır
Ali padişah'tır, Muhammed vezir
Bu fermanı yazan Ali değil mi
Pir Sultan Abdal'ım ben bir fukara
Acep bulunur mu derdime çare
Yüzü kara nasıl varam huzura
Divanda oturan Ali değil mi⁷⁰²

Ulu ozanlardan biri olan Yemînî, bir nefesinde anlattığına göre, Hz. Ali zamanında Nusayr-ı Tûsî, Selman, Ammar, İbn-i Sem'an, Amr, Kanber ve Müheyb-i Rûmî adlı yedi kişi Hz. Ali'ye çok aşırı sevgi beslemekteydi. Bunlar Hz. Ali'yi can-ı gönülden sever ve sayarlardı. Ancak bunlardan Nusayr ile İbn Sem'an'ın Hz. Ali'ye ilah yakıştırmaları yaptıkları, Hz. Ali'ye ilahlık sıfatları yükledikleri ve bu nedenle kâfir oldukları, bu nedenle Hz. Ali'nin bu iki kişiyi kendisine ilah dedikleri için boyunlarını vurdurduğu şu şekilde aktarılmaktadır:

Bularun ikisi çün azdı âhır
Aliye tanrı diyü oldi kâfir
Bulardur kim didi şâha hudâdur
Hudâ'dan kim didi şâhı cüdâdur
Olarun urdı boynun hazret-i şâh
Didi kim ben kulam rabbümdür Allah
Niçün urdı bularun boynını şâh
Anunçün kim olar olmışdı gümrâh
Sebeb neydi ki bunlar azdı yoldan

⁷⁰¹ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 161.

⁷⁰² Öztelli, *Pir Sultan*, 94.

İmân ehliidi hod bunlar gönülden⁷⁰³

İbn-i Sem'an'ın önceden şehadet getirip Müslüman olduğu, ancak sonradan nefesine ve şeytana uyup Hz. Ali'ye rahman, rahim, gaffar, kahhar gibi nitelemelerle beraber ilah dediği için kâfir olduğu Yemînî'nin nefeslerinde anlatılmakla beraber, Hz. Ali'nin,

“Ben garip bir kulum, Hak olan Allah'tır, bana kul demeyen Hak'tan uzaktır,” anlamına gelen sözler söylediği dikkat çekmektedir:

Didi yâ kav müş ben kıldım ikrâr
Alidür rahim ü gaffâr u kakhâr
Yakîn bildüm Ali'yi kim hudâdur
Bu yaratılmış eğer şâh u gedâdur
Getürmedi çü tâkat ibn-i Sem'an
Yalan söyledi kâfir oldu cân
Ali'nün bu kerâmâtına tâkat
Getürmedi vü kâfir oldu âfet
Şehâder idüp olmuşken müsülmân
Yanıldı gitdi cümle din ü imân
Gazab kıldı hemândem şâh-ı merdân
Didi kim kâfir oldun İbn-i Sem'an
Küfür söyleme kıl estağfirullah
Ki ben 'abd-i fakirem hakdur Allâh
Yakîn mücrim kulam Allâh hudâdur
Bana kul dimeyen hakdan cüdâdur⁷⁰⁴

Yemînî,

“Ki kâfirler 'İsa'ya tanrı dirler

İçerler hamrı vü hınzırı yerler”⁷⁰⁵

dizeleriyle Hristiyanların Hz. İsa'ya Tanrı dedikleri için kâfir olduklarını delil getirerek,

“Benan hem didi kim tanrı Ali'dür

Ki cümle kainâtun evvelidur”⁷⁰⁶

dizeleriyle Hz. Ali'ye de Tanrı diyenler kastedilmekte,

“Eğer bir dahı sen bu küfri dersin

Fenâdan bakiye kâfir gidersin”⁷⁰⁷

⁷⁰³ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 306.

⁷⁰⁴ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 319-320.

⁷⁰⁵ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 322.

⁷⁰⁶ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 323.

⁷⁰⁷ Yemînî, *Fazilet-Nâme*, 321.

sözleriyle de bu iddiasından vazgeçmeyenlerin kâfir olarak öleceğini söylemektedir.

Hız. Ali'nin geleneksel Alevî anlayışta müstesna bir yerinin olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Bu durum Amasya yöresinde de gözlenmektedir. Yörede Hız. Ali olağanüstü bir şekilde sevilmekte, O'na aşırı bir şekilde hürmet gösterilmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, buradaki Ali sevgisi, ülkemizde bazı yörelerde görüldüğü şekilde özellikle Nusayriler⁷⁰⁸ arasında O'na Tanrılık vasfı yükleme boyutuna varan bir anlayışta değildir. Hız. Ali'ye derin bir saygı ve sevgi beslenmekte, ona asla tanrı olduğu gözüyle bakılmamaktadır.⁷⁰⁹

HacıBektâş yöresi Alevîlerinde Hak-Muhammed-Ali inancı, Alevî inancının temelini oluşturmaktadır. Ancak bazı kesimlerce yanlış anlaşılmaya yol açan Hristiyanlıktaki teslis inancı benzetmesi kesinlikle söz konusu değildir. Hak, yaratıcı olan Allah, Muhammed, son peygamber Hız. Muhammed, Ali velâyet sahibi Hız. Muhammed'in damadı ve amcasının oğlu Ali'dir. Hız. Ali'nin ilah ya da peygamber gibi kabul edilmesi gibi bir inancın yöre halkı arasında mevcut olmadığı tespit edilmiştir.⁷¹⁰

Divriği ilçesinde yaşamakta olan Alevî halka “Hız. Ali'nin sırrı nedir?” diye bir soru sorulduğunda, “Hız. Muhammed'in mi'raçta bu sırra erdiği” belirtilmektedir. Ayrıca bu sırdan Hız. Ali'nin Allah olduğu gibi İslâm ile bağdaşmayan bir cevapla da karşılaşmak mümkündür. Kendisi daha önce cenaze hocalarından olan Ali Yıldırım isimli Alevî şahsa bu soru yöneltildiğinde şöyle cevap vermiştir;

Hız. Muhammed (a.s.), Cebrail ile birlikte mi'raca çıkarken önüne bir aslan çıkar ve ileri gitmesine mani olur. Cebrail, Hız. Muhammed'e peygamberlik yüzüğünü vermesini ister. Hız. Muhammed (a.s.) de yüzüğünü çıkarır, aslanın ağzına atar ve yoluna devam eder. Bir yere kadar geldikten sonra Cebrail, Hız. Muhammed (a.s.)'den ayrılır. O, tek başına Tanrı'nın oturduğu tahtın yanına çıkar. Tanrı ile konuşurken bir sofrâ gelir. Yemek yerken perdenin arkasında duran Tanrı, perdenin arasından elini uzatır ve yemek yer. Hız. Muhammed perdeyi açar. Bir de ne görsün Ali! Buna şaşırır. Daha sonra Tanrı ile bin bir kelâm konuşup kelâmı alıp dönünce Ali'ye rastlar. Ali yüzüğü kendisine geri verir. Perdeyi açıp Tanrı'nın Ali olduğunu gören Hız. Muhammed, Ali'ye rastlayınca ona şöyle der: “Senin bir anne ve babadan

⁷⁰⁸ “Arap Alevîliği”, “Suriye Alevîliği”, “Akdeniz Alevîliği” olarak da isimlendirilen Nusayrîlik, Hız. Ali'ye ilahlık isnadında bulunan batnî bir fırkadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Üzüm, “Nusayrîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 270-274.

⁷⁰⁹ Yıldız, “Amasya Yöresi Alevîleri”, 101.

⁷¹⁰ Yavuzer, “HacıBektâş Yöresi İnançları”, 47

doğduğunu görmeseydim sana Tanrı derdim". İşte bundan dolayı "Bu, Ali'nin sırrıdır, kimse onun sırrına eremez", denilmektedir.⁷¹¹

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hz. Ali'nin ilah olduğunu çağrıştıracak hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Sadece buyruklarda özellikle mi'raç hadisesinde "Ali Sırrı" olarak ifade edilen Hz. Muhammed'in Tanrı makamında Ali'yi görmesi zikredilebilir.

Hz. Ali'ye tanrısal özellikler atfedip ilahlık yükleyen kayıtlara daha çok ozan ve şairlerin nefes ve deyişlerinde rastlanmaktadır. Alevîler için mümtaz bir yere sahip olan yedi ulu ozanlardan biri olan Yemînî'nin de nefesinde zikrettiği üzere Hz. Ali zamanında Nusayr ile İbn Sem'an'ın Hz. Ali'ye ilah yakıştırmaları, Hz. Ali'ye ilahlık sıfatları yükledikleri ve bu nedenle kâfir oldukları aktarılmıştır. Bu nedenle Hz. Ali'nin bu iki kişiyi kendisine ilah dedikleri için boyunlarını vurdurduğunu bildirmiştir

Alevî halkın yaygın olduğu bölgelerde yapılan araştırmalar sonucunda Hz. Ali'nin olağanüstü bir şekilde sevilmeğe olduğu, O'na aşırı bir şekilde hürmet gösterildiği gözlemlenmektedir. Ancak bazı yörelerde mi'raç hadisesinesinden dolayı ona ilahlık atfedenlere rastlanmaktadır.

B. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile Özdeşliği

Muhammed-Ali, nübüvvet ve Velâyetin iç içe girdiği bir "öz"ü ifade etmektedir.⁷¹² Tasavvufta meşhur Nûr-i Muhammedî inanişında temel amaç, Hz. Peygamber'in şahsında insanın yüceltilmesidir. İşte bu doğrultuda, Alevî inanışa göre Allah Teâlâ, kendi nurundan bir nur (Nûr-i Muhammedî) yarattı. Âlemlerin yaratılması bu nur sebebiyledir. Alevî inanışında Muhammed-Ali'de "ilâhî nûr" görülmektedir. Her ikisini birleyerek, onlarda Tanrı'nın tecellisi bulunmaktadır. İnanca göre Muhammed ve Ali ayrı vücutta da olsalar aslında birdirler ve aynı nurdan yaratılmışlardır.⁷¹³

Hak Muhammed Ali'nin bir sır olduğu, hakikatlerine aklın erişemeyeceği, Muhammed-Ali'nin aynı şahıs olduğu, Muhammed'in gerçek mürşit olduğu ve

⁷¹¹ Gökdemir, "Divriği Alevîleri", 33-34.

⁷¹² Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 118.

⁷¹³ Fırlıklı, *Türkiye'de Alevilik-Bektâşilik*, 184-185.

Şâh'ın özü olduğu, Muhammed'in hem Ali'nin cismi hem de Şâh'ı olduğu gibi genel islâm tasavvuruna aykırı görünen anlatımlar *Hızırnâme*'de sık sık geçmektedir. Aşağıdaki anlatım buna örnek gösterilebilir:

Mürşid iki cihan fatihi Muhammed Mustafâ'dır. Şâh'ın özüdür, hem dini, hem imanidir, hem kâmilidir ve hem Ali'nin cismidir ve hem Ali'nin şâhıdır. er-Rahmândır ve hem Ali onunla, Lahmüke lahmî'dir. Yâ Şeyh! Bu kelimadan ne çıkar? dersin, o çıkar ki Hak, Muhammed, Ali sırdır. Onlar Lâ ya'lemü'l-gaybe illa'llah, deme çıkar. Ya Şeyh! Ne çıkar dersin, Hz. Muhammed buyurmuş ki; Ali benim yerime yattı, ben Ali'nin yerine yattım, deme çıkar. Onlar bir ummandır, sırrına yetilmez, cehd eyleyip buyurduklarını turalım.⁷¹⁴

Eserin bir başka yerinde de Ali-Muhammed'in birlikte nur oldukları, daha sonra insan donunda (kisve) dünyaya geldikleri şu şekilde zikredilmektedir: “Ali-Muhammed birlikte nûr olun, sır olun, âhır Güher olun, Şâh deyince bir elma olun, her birinizi insan donunda getirem, cümlelerinizi nurdan bir kandile koyam...”⁷¹⁵

Klasiklerde sık sık geçen Hz. Peygamber'e atfedilen, “Ben ilmin şehriyim Ali de kapısıdır,” “ben ve Ali bir nurdan yaratıldık,” “...etin etimdir,” “bedenin bedenimdir,” “kanın kanımdır,” “ruhun ruhumdur” vb. sözlerde Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile özdeşliği, aynı öze sahip oldukları ifade edilmektedir. *Şeyh Safî Buyruğu*'nda Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin tek gömlekte bir bedende iki baş şeklinde görünmelerini şöyle anlatılmaktadır:

Ya Ali! Sen bana Musa'nın yanındaki Harun gibisin, Ya Ali! Âdem peygamber zamanından bu deme gelinceye değin tüm peygamberlerin evladı kendi sulbünden geldi benim evladım senin sulbünden gelsin.” Daha sonra mübarek eliyle kuşağını çözdü ve Hz. Ali ile birlikte bir gömlek içine girip ikisi bir yakada baş göstermiştir. O esnada Hz. Peygamber (s.a.v.) şu hadis-i şerifi buyurmuştur: “Ya Ali! Etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur, sen bendensin ben senden.”⁷¹⁶

Hz. Peygamber'in bu beyanından sonra *Şeyh Safî*'de anlatıldığına göre bazı münafık kimseler kıskançlıkları yüzünden bu hadisleri yanlış anlama ve yorumlama yoluna gitmişlerdir. Muhammed-Ali hakkında, “etin etimdir” demesi yakın akraba olmalarından, “bedenin bedenimdir” demesi amcaoğlu olmalarından, “kanın kanımdır” demesi kızı Hz. Fatma'yı ona vermiş olmasından kaynaklanır, demişlerdir. Sonrasında hadisleri tevil ederek anlayanlar Hz. Peygamber'e “Ya

⁷¹⁴ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 26a-136; 26b-139.

⁷¹⁵ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 106a-456.

⁷¹⁶ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 47b-175.

Muhammed! Madem böyle diyorsunuz o zaman gömleğinizi çıkarın, bizler de baş gözümüzle bakıp görelim, kalbimiz emin olsun,” dediklerinde, Hz. Peygamber’in bu sözlerine karşılık sırtından gömleğini çıkarttığı ve onlara bir beden iki baş şeklinde gözüktükleri haber verilmektedir.⁷¹⁷

İmam Cafer Sadık Buyruğu’nda, sahabeler’in “ey Tanrı’nın elçisi, Tanrı aşkına bize yüce Tanrı’nın söylediklerini anlat biz de işitelim,” isteğine cevap olarak Hz. Peygamber’in, “ey inananlar, Tanrı’nın sırrı hakikattir. Hakikat ise haklıyanındır (Hakk’a kul olanın). Gelin, hakikate talip olun ki, Tanrı’nın sırrına eresiniz,” buyurduğu dile getirilmektedir. Bunları söylerken Hz. Ali’nin elini tutup, onu da minbere çıkarttığı, kutsal kuşağını çıkarıp Hz. Ali’yi bağrına bastığı rivayet edilmektedir. Bu sırada Hz. Ali’yi gömleğinin içine çektiği, ikisinin bir gömleğe girdiği ve ikisi bir gömleğin yakasından bir vücut iki baş şeklinde gözüktüğü ifade edilmektedir:

Senin kanın benim kanım, senin etim benim etim, senin vücudun benim vücudum, senin ruhun benim ruhum, senin canın benim canımdır,” “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır,” “Ey Ali! Sen benim kardeşimsin. Tıpkı Musa ve Harun gibi... Bundan sonra sen de seni izleyenlerin ve inananların belini bağla.”⁷¹⁸

Alevî Dedesi Mehmet Yaman’a göre Muhammed- Ali yaratılmadan önce tek bir nur idi. Hz. Âdem’in alnındaki nur ikiye bölündü, birisi Hz. Muhammed’in, diğeri ise Hz. Ali’nin nurudur. Yaman, Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakleder:

Ya Ali! Allah Teâlâ beni ve seni bir nurdan yarattı. Beni Peygamber, seni de İmam olarak seçti, Senin imamlığını kim yok sayarsa, benim peygamberliğiimi inkâr etmiş olur. Buna kim inanmazsa, beni Peygamber bilmiyor demektir. Ben sana İmam’sın diyorum; sen benim halifemsin; sen elbette Allah’ın hüccetisin.

Sonrasında Yaman Muhammed-Ali’nin nuru ile ilgili söylemini Âşık Vîrânî’nin bir şiiriyle desteklemektedir:

Kudret kandilinde parlayıp duran
Muhammed Ali’nin nurudur vallah
Zuhur edip küffar askerin kıran
Elinde Zülfikâr Ali’dir billah
Vîrânî’yem niyazım var üstaza
Elinde Zülfikâr hem ehl-i gaza
Bin bir dondan baş gösterdi Mürtaza
Biz bir bildik, Allah eyvallah.⁷¹⁹

⁷¹⁷ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 47a-173; 48a-177.

⁷¹⁸ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 23-29.

⁷¹⁹ Yaman, *Alevîlik, İnanç, Edep, Erkân*, 26.

Anadolu Alevîlerinde Muhammed-Ali özdeşliğiyle ilgili şu inanışın ön planda olduğu tespit edilmiştir: Kâinatı yaratılmadan önce ilk olarak Hz. Muhammed'in nuruyla Hz. Ali'nin nuru yaratılmış, bu nur ilk peygambere ve sonrasında sırasıyla diğer peygamberlere geçerek Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalip'e ulaşmıştır. Abdülmuttalip'te bu nur ikiye bölünmüş, yarısı babası aracılığıyla kendisine, diğer yarısı da amcası vasıtasıyla Hz. Ali'ye geçmiş ve onda zuhur etmiştir. Hz. Muhammed peygamber olarak, Hz. Ali de ona yardımcı olarak görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in nurundan yedi kat gök, Ali'nin nurundan ise yedi kat yeryüzü yaratılmıştır. Birine nübüvvet, diğerine de Velâyet nuru verilmiş; bu iki nur Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın evlenmesiyle birleşmiş ve imamlar ile devam etmiştir. Bu bağlamda mutlak nur sahibi Allah; nübüvvet nurunun sahibi Hz. Muhammed; Velâyet nurunu sahibi ise Hz. Ali'dir. Yani Allah'ın nuru her ikisinde de tecelli etmiştir. Buna göre bir anlamda Hz. Muhammed ile Hz. Ali tek vücut gibidir.⁷²⁰

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde ön planda olan anlayış, Allah'ın yaratıcı olan ilah, Hz. Muhammed'in son peygamber ve Allah'ın kulu olduğu, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber'in damadı, son halife ve imam aynı zamanda da velâyet makamının sahibi olduğu anlayışdır. Klasiklerde, buyruklarda nefeslerde Muhammed-Ali'nin tek bir nurdan yaratıldığı, ikisinin bir öz olduğu anlayışı da yer almaktadır. Günümüz Alevîlerinde de aynı şekilde klasiklerde ve daha çok şiirlerde geçen Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile özdeş olduğu anlayışı fark edilmektedir.

C. Kırklar Cem'i ve Mi'raç

İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah Teâlâ'nın katına çıkışını ifade eden mi'rac hadisesinin iki aşamada gerçekleştiği ifade edilmektedir. Hz. Muhammed'in bir gece Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yaptığı yolculuğa "isrâ", Mescid-i Aksâ'dan göklere yükselmesine de "mi'raç" adı verilmiştir. Allah Teâlâ, kudretinin işaretlerini

⁷²⁰ Köker, "Afşin Yöresi Alevîleri", 48; Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 96-97; Tuğrul, "Sarı Saltık Ocağı", 69-70; Güner, "Kuluncak Alevîleri", 63.

göstermek için Hz. Peygamber'i Mescid-i Harâm'dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'ya geceleyin bir seyahat yaptırmış⁷²¹ ve burdan da kendisiyle birebir görüşmek için göklere çıkarmıştır.⁷²²

Mutasavvıflar arasında Mi'raç, herşeyden önce bir yolculuktur. Sûfilere göre hayat, başı ve sonu olan bir güzergâhtır. İşte bu yüzden Allah'ın rızasına doğru yola çıkmak gerekir. Sûfiler bu hakikat yolunu seyr-i sülûk olarak isimlendirmişlerdir. Hz. Peygamber'in mucizesi olan İsrâ ve Mi'raç, yaşanılması mümkün olmayan ve bir sûfi için nasiplenmenin söz konusu olabileceği bir durumdur. Sûfiler bu mucizeyi tarihî detaylara takılmadan rivayetin taşıdığı manayı ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Aynen Hz. Peygamber'in göğün katlarını teker teker aşarak sonunda amacına ulaşması gibi tarikat erbabı da kat edilmesi gereken yolu anlamak için gayret sarf etmişlerdir.⁷²³

Bilindiği üzere Hz. Muhammed'in peygamberliğinin on ikinci yılında, Medine'ye hicretten önce Receb ayının yirmi yedinci geces, İslâm kültüründe "İsrâ ve Mi'rac" adıyla meşhur olan olay meydana gelmiştir. Bu olay Kur'an'ı Kerim'de iki ayrı sürede anlatılmıştır.⁷²⁴ Mi'rac, Hz. Peygamber'in hadislerinde de bu istikamette ve biraz daha ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Mi'raç olayı, Alevî-Bektâşî geleneğinde ise menkıbevî bir şekilde masallaştırılmıştır. Onlara göre, Cebrâil Hz. Muhammed'e rehberlik ederken, semâda önlerine bir arslan çıkar ve kükremesi ile Hz. Peygamber'i korkutur. Bunun üzerine bir ses gelir ve "Arslan senden bir nişan ister" der. Hz. Muhammed, "Hatem", yani son peygamber olduğunu bildiren "Peygamberlik Mührü"nü arslanın ağzına atar ve yola devam ederler. Bu arada da "amcamın oğlu Ali burada olsaydı o arslanın hakkından gelirdi", diye aklından geçirir. Sonra Allah'ın huzuruna çıkar ve Hakk'ın didarını⁷²⁵ görür. Allah ile aralarında sessiz ve sözsüz olarak doksan bin sır

⁷²¹ Kur'an'da konu ile ilgili ayet, İsrâ 17/1.

⁷²² Yavuz, "Mi'raç", 132.

⁷²³ Yusuf Bilal Kara, "Miraç'ın Tasavvufî Boyutu", *IV Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı IV*, (2015): 137; Derya Sümer, "Alevî-Bektâşî Mi'raç Söyleminden Cemin Simgesel Temsillerine Hakk'ın Birlik Bilinci", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi* 57, (2011): 57-83.

⁷²⁴ İsrâ 17/1; Necm 53/1-18.

⁷²⁵ Dîdâr: Yüz, çehre, sevgili, ilâhî güzelliği temaşa etme. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 107.

söyleşilir. Bu arada Hz. Peygamber, Tanrı ile arasındaki perdenin kaldırılmasını ister. Perde kalktığında ise orada duran Ali'yi görür. O yüzden Mi'rac, "Peygamber'in Ali Sırrı'na ermesidir," şeklinde ifade edilmiştir.⁷²⁶

Alevî-Bektâşî inancında Hz. Peygamber'in mi'rac olayı çok önem arz etmektedir. Klasik eserlerde çok sık geçmese de özellikle buyruklarda ve nefeslerde bunu sık sık görmek mümkündür. *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda, Hz. Peygamber'in bir sabah erkenden Cebrail'in "refref" adındaki bineği ile Mi'rac'a çıktığı anlatılmaktadır. Daha sonra ansızın yollarına bir aslanın çıktığı, kükremeye başladığı ve Hz. Peygamber'in ne yapacağını şaşırdığı ifade edilmektedir. "Ey Muhammed, yüzüğünü aslanın ağzına ver!" nidasını duyunca elindeki peygamberlik mührünü taşıyan yüzüğünü aslanın ağzına verdiği ve yoluna devam ettiği ve Mi'rac'ta Allah Teâlâ ile görüştüğü aktarılmaktadır. Rivayet edildiğine göre Mi'rac'ta Allah Teâlâ'dan doksan bin kelim konuştuğu, bunun otuz bininin inananları ilgilendirdiği, kalan altmış bininin ise Hz. Ali'de sır olduğu ifade edilmiştir. Cennette Hz. Muhammed'e bal, süt ve elmadan oluşan bir yemek geldiği, balın peteğinin insanın mayası, sütün memesinin ana rahmi, elmanın kabuğunun insanın derisi sayıldığı ifade edilen *Buyruk*'ta Tanrı'nın süte sevgiyi, bala aşkı, elmaya dostluğu yerleştirdiği ve üçünü de insanlar için cennet nimeti olarak dünyaya gönderdiği vurgulanmaktadır.⁷²⁷

Hz. Peygamber'in Mi'rac'taki kırklar cem'i olayı *Buyruk*'ta şöyle anlatılmaktadır:

Muhammed, Mi'rac'tan dönerken şehirde bir kubbe gördü. Bu kubbe ilgisini çekti. Yürüyüp onun kapısına vardı. İçeride birileri sohbet ediyordu. Hz. Muhammed, içeri girmek için kapıyı vurdu. İçerden bir ses geldi:
-Kimsin, ne için geldin? diye sordu. Hz. Muhammed:
-Ben peygamberim. Açın, içeri gireyim. Erenlerin güzel yüzlerini göreyim, diye karşılık verdi. İçerden:
-Bizim aramıza peygamber sığmaz. Var, peygamberliğini ümmetine yap, dediler. Bunun üzerine Muhammed kapıdan çekildi. Tam gideceği sırada Tanrı'dan bir ses geldi:
-Ey Muhammed, o kapıya var, buyurdu. Tanrı'nın buyruğu üzerine Muhammed, yeniden o kapıya varıp kapıyı çaldı. İçerden:
-Kim o? Diye sordular. Hz. Muhammed:
-Ben peygamberim. Açın, içeri gireyim, mübarek yüzlerinizi göreyim, dedi. İçerden:

⁷²⁶ Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, 210-202.

⁷²⁷ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 15-21; Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 22b-235, 23a-237.

-Bizim aramıza peygamber sığmaz, ayrıca bize peygamber gerekli değildir, dediler. Tanrı'nın elçisi, bu sözler üzerine geri döndü. Oraan uzaklaşacağı sırada Tanrı yeniden buyurdu:
-Ey Muhammed, geri dön. Nereye gidiyorsun? Var, o kapıyı arala, buyurdu. Tanrı'nın elçisi yine o kapıya vardı. Kapının tokmağını çaldı. İçerden:
-Kimsin? Diye ses geldiğinde;
-Yoktan var olmuş bir yoksul oğluyum. Sizi görmeye geldim. İçeri gelmeme izin var mı? Diye karşılık verdi. Yeniden geri dönüp geldiğini bildirmedi. O anda kapı açıldı. İçerdekiler:
-Merhaba, hoş gelip uğur getirdin, gelişin kutlu olsun, ey kapılar açarı! Diye karşılayarak içeri aldılar.

Hız. Peygamber'in "Bismillahirrahmanirrahim", diyerek kapıyı açtığı ve sağ ayakla içeri girdiği rivayet edilmektedir. Hız. Peygamber'in içeride otuz dokuz inanmış can gördüğü ve bunların yirmi ikisinin erkek, on yedi tanesinin ise kadın olduğu bildirilmektedir. Hız. Peygamber'in, "Sizler kimlersiniz? Size kim derler? Sizin ulunuz kim, küçüğünüz kim, ben anlayamadım," diye sorduğu, orada oturanların, "biz Kırklar'ız, bizim ulumuz da uludur, küçüğümüz de uludur, bizim kırkımız birdir, birimiz kırktır" diye cevap verdikleri ifade edilmiştir. Hız. Peygamber'in "Ama biriniz eksik, o biriniz ne oldu" sorusuna kırklar; "o birimiz Selman'dır. Taşra'ya çıktı. Pars'a (İran) gitti. Ama niçin sordun Selman da burada, onu aramızda say" şeklinde cevap verdikleri ifade edilmiştir. Hız. Muhammed'in kırklardan bunu göstermelerini istediği ve kırklardan birinin Hız. Ali'nin eline bıçakla vurunca herkesin elinden kan fışkırdığı rivayet edilmiştir. Hız. Ali'nin kolunu bağlamasıyla orada bulunan herkesin kanının durduğu dile getirilmiştir. Dışardan akan kanın sahibi Selman'ın elinde bir üzüm tanesi ile geldiği ve "ey yoksullar hizmetkârı, bir hizmet et de bu üzüm tanesini bize paylaşır," dediği, Hız. Muhammed'in "bunlar kırk kişi, üzüm tanesi bir tane. Ben bu üzümü nasıl bölerim?" diye düşünceye daldığı anlatılmaktadır. Allah Teâlâ'nın Hız. Peygamber için Cebrail'e, "sevgilim (Muhammed) zorda kaldı. Tez yetiş, cennetten bir nur tabak al, ilet. O üzümü bu tabak içine ezip şerbet eylesin. Kırklar'a verip içirsin", diye buyurduğu ve Hız. Peygamber'in üzüm tanesini ezip su ile şerbet yaptıktan sonra kırklar ceminde olanlara ikram ettiği aktarılmıştır.⁷²⁸

Bundan sonrası *Buyruk*'ta şöyle anlatılmaktadır:

Kırklar o şerbetten içtiler. Tümü ilk yaratılıştaki gibi sarhoş oldular. Oturdıkları yerden ayağa kalktılar. Bir kez Ya Allah, diyerek el ele verdiler üryan büryan semaha girdiler. Muhammed de bunlarla birlikte semaha girdi. Kırkların semahı

⁷²⁸ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 15-21; Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 22b-235, 23a-237.

ilâhî bir nur içinde sürdü. Semah ederken Hz. Muhammed'in başından mübarek imamesi düştü. İmame kırk parça oldu. Kırklar'ın her biri bir parçasını aldı. O parçayı etek yapıp kuşandılar. Hz. Muhammed, bunlara pirlerini ve rehberlerini sordu. Kırklar, pirimiz Şâh-ı Merdân Ali'dir. Kuşkusuz, tartışmasız ve rehberimiz, Cebrail Aleyhisselam'dır, dediler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin orada olduğunu anladığı ve yanına doğru yürüdüğü anlatılmaktadır. Hz. Ali'yi görünce ona karşı son derece, sevgi, saygı ile eğilerek ona yer gösterdiği ve aslanın ağzına verdiği yüzüğü Hz. Ali'nin parmağında gördüğü rivayet edilmiştir.⁷²⁹

Kitâb-ı Dâr'da Kırklar ceminde Selmân-ı Farisî'nin getirdiği üzüm şerbetinden ve orada hazır bulunanların bu şerbetten içtiği ifade edilmekte,⁷³⁰ mi'raçtaki kırklar semahından bahsedilmekte⁷³¹ ve Hz. Muhammed'in kırklarda kıldan yapılmış elbiseyi yırttığı dile getirilmektedir.⁷³²

Aynı şekilde Mi'raç olayı ve kırklar cemi yedi ulu ozanın nefes ve deyişlerine de sık sık konu olmuştur. Hz. Muhammed'in mi'raca çıktığı, orda bulunanların onu hoş karşıladığı, hep beraber şerbet içtikleri ve Hak Muhammed Ali'nin üçünün de bir olduğu ifade edilmektedir. Örnek olarak Kul Himmet'in bir nefesi verilebilir:

Gel gönül lal olma fehmeyle idrak
Kimdir şu cihanın kaimmakamı
Muhammed'e indi "Levlâke Levlâk"
Ali enbiyanın hatmi tamamı
Ol gece Muhammed mi'raca erdi
Erdi de talibin yarasın sardı
Hakk'ın kudretinden konukluk gördü
Dosta izzet etti döktü taamı
Muhammed taama dedi Bismillah
Bilesince elin sundu güzel Şah
Dedi bu el kimin ya Resulullah
Buyurdu Ali'nin eli ola mı
Ol gecede kabul oldu dilekler
Lerzan oldu bütün çerh-i felekler
Hak katında saf saf oldu melekler
Ziyaret kıldılar güzel hocamı
Ol demde sohbetin hali bilindi
Allah bir Muhammed Ali denildi
Anda seyrettiler levh-i kalemi
Görüldü âlemin anda encamı
Selman karşı geldi eyvallah etti

⁷²⁹ Bozkurt, *İmam Cafer Buyruğu*, 15-21; Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 22b-235, 23a-237.

⁷³⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 15a-90.

⁷³¹ *Kitâb-ı Dâr*, 15b-93.

⁷³² *Kitâb-ı Dâr*, 15b-93.

Bir üzüm tanesin temennah etti
Kırklar ezdi içti hüvallah etti
Ali'nin verdiği engûr ola mı
Hak Muhammed Ali üçü bir oldu
Muhabbet ettiler kadim yol oldu
Ali ile Muhammed nutka geldi
Anda danıştılar bin bir kelâmı
Doksan bin kelâmı derç etti buldu
Kimin nihan kimin aşikâr kıldı
Belli otuz bini şeriat oldu
Anda danıştılar bin bir kelâmı⁷³³

Çat Alevîlerinden İbrahim Dede Hz. Muhammed'in Allah katında yüce ve değerli olduğunun, buna rağmen onun bir beşer olduğunun unutulmaması gerektiğini kırklar meclisi örneğini vererek şöyle açıklamıştır:

Hız. Muhammed mi'racı yükselirken bir yer görüp oranın kapısına gider ve kapıyı çalar. İçerden kimsin diye seslenirler. Hız. Muhammed: "Ben bütün insanlığın son peygamberiyim" der ama kapı açılmaz. Hız. Muhammed bu duruma çok şaşırır ve kendi kendine "ben bütün âlemin peygamberi olmama rağmen bu kapı nasıl açılmaz" der. Tekrar kapıyı çalar ve içerden gelen "kimsin" sorusuna, bu sefer "Hız. Muhammed'im" der ama kapı yine açılmaz. Hız. Muhammed kapı üçüncü kez çalar ve içerden gelen "kimsin" sorusuna "ben Allah'ın kulu Muhammed'im" der ve kapı açılır. Kapının açılmama sebebi Allah katında herkesin eşit ve kul olmasıdır. Daha sonra peygamber "sizlere kimler derler" diye sorar. Onlar'da "bizlere kırklar derler" diye cevap verirler. Hız. Muhammed "ama siz otuz dokuz kişisiniz kırkınızın ne de ve kimdir" diye sorar. "Kırkınızımız Selman-ı Farisi'dir yani Selman'ı Paktır." "O nedir" diye sorar. Yani kırkınızdan birine bir şey olursa hepimiz aynı acıyı duyarız derler. Buna karşılık Hız. Peygamber delil ister. Bunun üzerine bir damla kan akıtılır ve otuz dokuz kişiden kan akar, kırkınız olan Selman-ı Farisi'nin kanı ise tavandan akar. Daha sonra cennetten gelen bir üzüm tanesinin Hız. Peygamberden pay etmesini ister. O da üzüm tanesinin suyunu sıkarak herkese ikram eder.⁷³⁴

Amasya yöresinde anlatılan geleneksel söylencelerden biri de Ali'yle onu yüceltme amacıyla bağlantı kurularak anlatılan Peygamber Mi'racı'dır. Buna göre; Hız. Peygamber Cebrail ile beraber Mi'rac'a çıktığında ansızın karşısına yırtıcı bir aslan çıkarak gürlemiş, Hız. Muhammed, elindeki yüzüğü onun ağzına doğru fırlatmış, bunun üzerine aslan gerilemiş, daha sonra Peygamber, dünyaya geri döndüğünde aynı yüzüğü Ali'nin elinde görmüş ve o zaman gökte karşılaştığı aslanın Ali olduğunu anlamış bu yüzden de ona "Allah'ın Aslanı" lakabını vermiştir.⁷³⁵

Klasiklerde sık sık geçmemekle beraber ara ara değinilen kırklar cem'i ve mi'rac daha çok yedi ulu ozanın nefes ve deyişlerinde görülmektedir. Alevî

⁷³³ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 55-56.

⁷³⁴ Kılavuz, "Çat Alevîliği", 14.

⁷³⁵ Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 105.

ozanlar kırklar cem'i ve mi'raç ile ilgili birçok nefes söylemişlerdir. Alevî halk arasında da klasiklerde çok sık rastlanmamasına rağmen daha çok buyruk ve şiirlerde değinilen mi'raç olayı ve Ali Sırrı anlayışı çok sık görülmektedir.

D. Hz. Ali Hacı Bektâş-ı Velî İlişkisi

Ahmet Yesevî ocağının, Horasan erenlerinden bir büyük isim olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı hakkındaki veriler yok denecek kadar azdır. Bazen Hacı Bektâş-ı Velî hakkında anlatılanlar taban tabana zıt bir görüntü arz etmektedir.⁷³⁶ Anadolu ve Balkanlar'da yaşayan Alevî-Bektâşî gruplarının piri olan Hünkâr'ın 13. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî hem soy, hem de tarikat silsilesi bakımından Hz. Ali'ye bağlanmakta ve seyyid olduğu kabul edilmektedir. Onun tarikat silsilesi içerisinde yer alan bir diğer önemli şahsiyet ise büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî'dir.⁷³⁷ Osmanlı yöneticileri, askeri yapılanmanın en mühim kısmı olan Yeniçeri Ocağı'nın piri olarak Hacı Bektâş'ı seçmişlerdir. Makâlât ve Şerh-i Besmele dâhil birçok eser kaleme almıştır. Kabri, Hacı Bektâş ilçesinde işlevini yüzyıllardır sürdürmüş bulunan zaviye içerisinde.⁷³⁸ Hacı Bektâş-ı Velî'nin asıl şöhreti vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Bu şöhretin kaynağı da bir Haydarî zâviyesi olan Sulucakarahöyük'teki dergâhıdır. Bu tarihî hadise Hacı Bektâş-ı Velî kültünün önce, hayatta iken bizzat Hacı Bektâş'ın da mensubu bulunduğu Haydarî tarikatı dervişleri arasında ortaya çıkıp geliştiğini ve onlar vasıtasıyla her tarafa yayıldığını gösterir. Osmanlı gazileri aracılığıyla Hacı Bektâş-ı Velî'nin hâtırası Osmanlı topraklarında giderek gelişmek suretiyle büyüyerek şöhret bulmuştur. 16. yüzyılda Balım Sultan, Haydarîlik'ten ayrılıp Osmanlının desteğini de alarak Bektâşîlik tarikatını Hacı Bektâş-ı Velî'nin adına bilinen şekliyle kurmuştur. Anlatılara göre kerametleriyle dikkat çeken Hünkâr, Rum erenlerinin tabi tuttuğu imtihanlarda büyük başarı göstererek onları mahcup etmiştir. Avucundaki "yeşil ben"i göstererek kendisinin

⁷³⁶ Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektâşîlik*, 112.

⁷³⁷ Ahmed Yesevî, Orta Asya Türkleri'nin dinî-tasavvufî hayatında büyük etki eden, Türkistan'ın Piri diye anılan mutasavvıf-şair ve Yeseviyye tarikatının kurucusu olarak bilinen Türk büyüğüdür. Detaylı bilgi için bkz. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 159; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 35-80.

⁷³⁸ Yaman, *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*, 184-186.

Hız. Ali'nin mazharı olduğunu ispatlamıştır. Zamanla şöhreti dört bir tarafa yayılan Hünkâr açtığı dergâhta irşat faaliyetlerine devam etmiş ve 1271 yılında keramet sergileyerek vefat etmiştir.⁷³⁹

İslâm'dan önceki inanışları ve algıları zaman zaman İslâm'a adapte etmeye çalışan Alevîlikte tenâsüh anlayışının izlerini görmek mümkündür. Uzak doğu dinlerinde yaygın olan reankarnasyon anlayışı etkisini İslâm mezheplerinde zaman zaman göstermiş zaman zaman da etkisi zayıflamıştır. Alevî-Bektâşî anlayışında Hız. Ali'nin don değıştirerek başta hacı Bektâş-ı Velî olmak üzere bütün velilerin bedeninde zuhur ettiği inancı da bu bağlamda değerlendirilebilir.⁷⁴⁰ Hacı Bektâş-ı Velî'nin kurmuş olduğu felsefe sistemi, “İnsan Sevgisi” üzerine kurulmuştur. İnsanlara ayırım gözetmeden saygı ve sevgi duyulmasını istemektedir. Ona göre, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarıp mutlu edecek olan şey “İlâhî Aşk”tır. Bundan dolayı kişinin Allah'a korkarak bağlanmasından ziyade, Allah'a severek bağlanması gerekmektedir.⁷⁴¹

Hacı Bektâş-ı Velî hakkında birçok keramet ve olağan üstü olayların rivayet edildiği *Velâyetnâme* adlı eserde, Horasan erenlerinin hepsi Şeyh Lokmân-ı Perende'yi Hac dönüşü ziyaret etmek için geldiklerinde mektebin içinde akan bir pınar gördükleri ve şaşkınlıklarını ifade ettikleri şu şekilde anlatılmaktadır:

Mektebin içinde akan o pınarı gördüklerinde şaşkınlıkla;
-“Ey Şeyh, biz buraya her zaman gelirdik, bu mektepte pınar görmezdik, bu ne hikmettir?” dediler. Şeyh Lokmân-ı Perende,
-“Bu pınar Velâyet pınarıdır, Hâcî Bektâş Hünkâr çıkardı,” dedi. Horasan erenleri bakıp;
-“Bu henüz yetişmemiş küçük bir çocuk, bu kadar Velâyet bunda nereden olacak?” dediler. Hikmet kapısının kilidi yani Hız. Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî mübarek ağzını açıp;
-“Ben âlemlerin Rabb'inin arslanı, Kevser sunanın nesli ve o Velâyetin özü, müminlerin emiri Ali'nin sırrıyım. Böyle Velâyet ve kerametler Hak'tan bize miras olarak gelmiştir. Bizim neslimizden böyle işaretler görülmesi şaşılacak şey değildir. Çünkü bu Allah'ın bize nasibidir.” dedi. Horasan erenleri Hız. Hünkâr'dan bu sözü işitip;
-“Eğer gerçekten yiğitlerin şahı Ali'nin sırrıysan nişanlarını göster, görelim. Seni tasdik edelim.” dedi.
Hız. Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî;
-“Siz Ali'nin nişanı nedir, biliyor musunuz?” dedi. Onlar da;

⁷³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 458; Üzüml, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 35-36.

⁷⁴⁰ Yakar, “Alevîlik'te Hak, Muhammed, Ali İnancı”, 104; Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 183-219.

⁷⁴¹ Yaman, *Alevîlik, İnanç, Edep, Erkan*, 118.

-“Hz. Ali’nin nişanlarından biri, mübarek elinin ayasında güzel, yeşil, nûranî bir beninin olmasıdır.” dediler. Hz. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî mübarek avucunu açıp gösterdi. Onlar da mübarek elinin ayasındaki latif, nuranî yeşil beni gördüler. Bu sefer;

-“Hz. Ali’nin mübarek alınlarında da latif, yeşil bir ben vardı.” dediler. Hz. Hünkâr alnını açıp gösterdi. Söylenilen ben, Hz. Hünkâr’ın alnında mevcuttu. Hepsini elini öptüler, yalvarıp özür dilediler.⁷⁴²

Hacı Bektâş-ı Velî’nin zahirde Hacı Bektâş, batında ise mi’raçta kırklar cem’inde kırkalar başı olan Hz. Ali olduğu gibi bir devir inancı Kul Himmet’in şiirlerinde göze çarpmakta ve kendisinden sık sık medet istenmektedir:

Şunda müşkülümüz seçilmez oldu
Hünkâr Hacı Bektâş sen imdat eyle
Tarık-ı tercüman kılınmaz oldu
Hünkâr Hacı Bektâş sen imdat eyle
Zâhirinde Hacı Bektâş Velî’sin
Batnında kırklar başı Ali’sin
Dört köşede cümle ilmin varısın
Hünkâr Hacı Bektâş sen imdat eyle⁷⁴³

Hacı Bektâş-ı Velî sevgisi ve özlemi Pir Sultan Abdal’ın nefeslerine de yansımıştır. Pir Sultan’ın şiirlerinde Hacı Bektâş özlemle beklenmekte, güvercin donunda şekilden şekile girdiği anlatılmaktadır:

Arzulayıp sana geldim
Pirim Hacı Bektâş Velî
Eşiğine yüz sürdüm
Pirim Hacı Bektâş Velî
Güvercin donunda oturur
Taşlar şehadet getirir
Cümle çiğleri pişirir
Pirim Hacı Bektâş Velî
Bahçede gördüm gülümü
Erenler sürdü demini
İmam rıza’nın torunu
Pirim Hacı Bektâş Velî.⁷⁴⁴

Alevî-Bektâşî gelenekte yeri ve önemi tartışılmaz olan ve klasiklerden *Makâlât*, *Besmele Tefsiri* ve *Velâyetnâme*’nin kendisine atfedildiği Hacı Bektâş-ı diğer klasiklerde de saygı ve sevgiyle anılmaktadır.

Klasiklerde daha çok zahiri yönüne vurgu yapılan Hünkâr, yedi ulu ozanın nefes ve deyişlerinde batınî yönü ile ön plana çıkmaktadır. Nefeslerde Hz. Ali’nin dondan dona girerek Hacı Bektâş-ı Velî olmak üzere farklı bedenlerde ortaya

⁷⁴² Hacı Bektâş, *Velâyetnâme*, 9a-86; 9b-89; 10a-90.

⁷⁴³ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 45.

⁷⁴⁴ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 227.

çıkıldığı ifade edilmektedir. Şiirlerde, Hacı Bektâş-ı Veli'nin zahirde Hacı Bektâş, batında ise mi'raçta ve kırklar cem'inde kırklar başı olan Hz. Ali olduğu gibi bir devir inancı göze çarpmaktadır. Nefeslerde Hacı Bektâş özlemle beklenmekte, güvercin donunda şekilden şekle girdiği anlatılmakta, Hacı Bektâş-ı Veli sevgisi ve özlemi ifade edilmektedir. Bu bağlamda klasiklerdeki Hacı Bektâş algısı ile yedi ulu ozanın nefeslerinde sunulan Hacı Bektâş anlayışı farklılık arz etmektedir.

IV. HZ. ALİ/ EHL-İ BEYT SEVGİSİ

“Ev halkı” anlamına gelen Ehl-i Beyt tabiri, günümüze kadar sadece Hz. Peygamber'in ailesi ve soyu mânasına gelen bir terim olarak kullanılmıştır. Şii kaynaklarında ise Ehl-i Beyt yerine “itre” kelimesi de kullanılır. Buna göre Hz. Peygamber'in eşleri, çocukları, torunları ve damatları Ehl-i Beyt'ten sayılmaktadır.⁷⁴⁵

Hz. Muhammed'e ve onun tertemiz soyuna sevgi beslemek esasen bütün Müslümanların ortak olarak benimsedikleri bir durumdur. Nitekim Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere şerefli anlamında “Şerif”, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere de efendi, soyu yüce anlamında “Seyyid” denilmiştir. Ve onların soyundan gelenler ayrı ayrı defterlere kaydedilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda sırf seyyid ve şerifler için “Nakîbü'l-Eşraf”⁷⁴⁶ adlı teşkilat kurulmuştur. Bu suretle onlara sevgi ve saygıda kusur edilmemeye gayret edilmiştir. Müslümanların bu soya olan ilgi ve sevgisini istismar ederek menfaat sağlama yoluna gidenler olmuşsa da bunlar tespit edilerek cezalandırılmıştır.⁷⁴⁷

Alevîlikte Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber'in bütün ev halkı için kullanılmaz. Ehl-i Beyt tabiri, Hz. Peygamber, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere beş kişi için kullanılır. Ehl-i Beyt, yalnız Alevîlikte değil bütün İslâm mezhepleri tarafından sevilmekte ve saygıyla anılmaktadır.⁷⁴⁸ Ehl-i Beyt terimi,

⁷⁴⁵ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 498; Öz, *Mezhepler Tarihi Ve Terimleri Sözlüğü*, 125-127.

⁷⁴⁶ Hz. Peygamber'in torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumluları için kullanılan kelimedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Tufan Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 322-324.

⁷⁴⁷ Sofuoğlu ve Avni İlhan, *Alevîlik Bektâşîlik Tartışmaları*, 109.

⁷⁴⁸ Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, 169; Fırlıklı, *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşîlik*, 190-191.

Ehl-i Beyt-i Resulullah, Ehl-i Kısa, Al-i Abâ kavramları ile de ifade edilmektedir. Bu kavram Alevîler arasında “Pençe-i Al-i Abâ” olarak da ifade edilmektedir. Alevîler gerek Kur’an-ı Kerim’e⁷⁴⁹ gerekse de Hz. Peygamber’in Veda Hutbesi’ne dayanarak, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e özel bir sevgiyle bağlanmaktadır.⁷⁵⁰

Hz. Ali’yi sevmenin ve onun yolunda olmanın Hakk’a inanmanın gereklerinden olduğunu söyleyen Vîrânî Baba bu söylemini bir şiiriyle süslemektedir:

Murtazâ’yı sevmez, bî-had la’net söylerem
Zâlîme la’net olupdur, işte âyet söylerem
Murtazâ’yı sevmeyen, kande bulur îmânı u dîn
O Yezid’in cânına la’neti, bî-gâyet söylerem
Murtazâ’nın düşmanına la’net var, sad hezâr
La’net Hak o Yezid’e, bî-nihâye söylerem
Murtazâ’nın bendesiyem, canla, dilden yakın
Şânına tahkik idüp, dilde şehâdet söylerem
Murtazâyîdir Vîrânî, bî-şübhe ve bî-nazîr
Şâh-ı Haydar, mâh-ı Haydar uş hidâyet söylerem⁷⁵¹

“Vîrâniyem, hubb-ı Alîyem âşîkâr”

diyerek kendisinin de Hz. Ali’nin sevgisine ne kadar bağlı olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵²

Kitâb-ı Dâr’da “dâra çekme” duasında;

Diyelim Allah, Allah. Ey Rabbimiz! Yüzümüz kara, günahımız çok. Yaptığımız duayı sen katında kabul eyle! Dualarımızı reddetme! Senin varlığın ve Zat’ına duyulan sevginin faziletinin hakkı ve hatırı için, Muhammed Mustafâ’nın ve onun nurlu yüzünün, senin sonsuz gücün ve Hz. Ali’ye duyulan sevginin hakkı ve hatırı için...⁷⁵³

denilerek Hz. Muhammed ve Hz. Ali sevgisine dikkat çekilmektedir.

Hz. Ali’yi gönülden sevenlerin, gaflet uykusundan uyanacakları, Hz. Ali’yi sevmeyen kişilerin bir bardak suyunu bile içmenin ziyan olduğu, musahiplerin Hz. Ali’nin sırrından haberdar olmaları gerektiği Şeyh Safî de Hatâyî’nin bir nefesiyle ifade edilmekte, bu söylenenlere uymayanların Hakk’ı göremeyecekleri de vurgulanmaktadır:

⁷⁴⁹ “...Ey Peygamberin ev halkı! (Ehl-i Beyt) Şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister.” Ahzab 33/33.

⁷⁵⁰ Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlık Tarihi*, 206; Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 157-161.

⁷⁵¹ Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 6b-107.

⁷⁵² Vîrânî, *İlm-i Câvidân*, 15a-175.

⁷⁵³ *Kitâb-ı Dâr*, 18a-102.

Murtezâ Ali'yi candan seversen
Aç gözün gafletten canın uyandır
Musâhibsizlerle durup oturma
Bir içim su içersen külli ziyandır
...
Gİtdüğü yolın edebin sakınan
Varlığın aldurur döğüp dokunan
Her cem'iyetde teberrâ okınan
Ali sırrın emmâ nâsa beyandır
Can gözi örtükdür Hkk'ı göremez
Üstâd yolını doğru varamaz
Cem'iyetde suâlini viremez
Hali yokdur dört kapuda yayandır.⁷⁵⁴

Aynı şekilde *Şeyh Safî Buyruğu*'nun muhtelif yerlerinde Hz. Muhammed'i, Hz. Ali'yi ve evlatlarını sevmenin önem ve gerekliliğinden bahsedilmekte ve taliplere bu husus ile ilgili nasihatler verilmektedir.⁷⁵⁵

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde ve nefeslerinde Hz. Ali sevgisi çok önemli bir yer tutar. Örnek vermek gerekirse Hz. Ali'nin sevgisi Kul Himmet'in şiirlerine de yansımıştır:

Haktan bir sevdadır geldi serime
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
Medet senden Mürvet Ali'den kaldı
Allah medet ya Muhammet Ya Ali
...
Ali'yi severim sevgisi candan
Keramet Ali'den şefa'at senden
Yarlığamak Hak'tan yalvarmak benden
Allah medet ya Muhammet Ya Ali⁷⁵⁶
...
Hey ne güzel muhabbeti var bana
Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi
Baktıkça yâr güzel görünür bana
Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi
Seherin yelleri zülfün değdiği
Kanber kulluk edip boyun eğdiği
Allah'ın arslanı deyip öğ[v]düğü
Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi
Gönül kuşu pervaz vurup uçtukça
Kalkıp arzulayıp yola düştükçe
Muhebbetin deryaları coştukça
Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi
Yanalım da deli gönül yanalım
Gene arayalım vücutta bulalım
Seven canlara da hemdem olalım
Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi
Ehline senettir anın nazarı

⁷⁵⁴ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 32a-113; 32b-115.

⁷⁵⁵ Şeyh Safî, *Şeyh Safî Buyruğu*, 26b-251.

⁷⁵⁶ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 70-71.

Ya kim sevmez sencileyin güzeli
Muhabbette ezelidir ezeli
Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi
Muhammed'in muhabbeti kadimdir
Beli kırklar meclisinde hadimdir
Mürşidimdir pirimdir ustadımdır
Sevdikçe sevesim gelir Ali'yi⁷⁵⁷

Hız. Ali'yi gönülden sevenlerin gafletten uyanıp musahip olmayanlarla oturmamaları gerektiğini, gittikleri tarikat yolunun adap ve kurallarına uymaları gerektiğini dile getiren Hatâyî, söylenenleri yapanların Hız. Ali'yi hakiki manada sevmiş olduklarını ve can gözleri açık olduğu halde Allah'ı göreceklerini ifade etmektedir. Söylenenleri yapmayanların ise Hız. Ali'yi sevmiş olamayacaklarını ve can gözlerinin örtük olup Hakk'ı göremeyeceklerini şu şekilde dizelere dökmüştür:

Murtazâ Ali'yi candan seversen
Aç gözün canın gafletten uyandır
Musahipsiz ile durma oturma
Bir içim su'çersen külli ziyandır
İrehber önünde iki bir olmuş
Yalan gerçek şu meydanda duyulmuş
Varlığından geçen üstad sayılmış
Hak bilir ötesin şaha ıyandır
Gittiği yolun edebini sakınan
Varlığın aldırır değip dokunan
Her cemiyette teberrâ okunan
Ali sırrın ammâ nâsa diyendir
Can gözü örtüktür Hakk'ı göremez
Üstadın yoluna doğru varamaz
Cemiyette suâlini veremez
Hâli yoktur dört kapuda yayandır
Şah Hatâyî'm yeri göğü yaradan
Ben aktan okudum bilmem karadan
Sürün çıksın hâl bilmezi aradan
Mü'min müslim al rengine boyandır⁷⁵⁸

Ali sevgisi bütün ozanların dizelerinde sık sık rastlanan bir durumdur. Pir Sultan Abdal'ın nefeslerinde de sık sık Hız. Ali'ye seslenilmekte, çağrılmakta ve gelmesi özlemle beklenmektedir:

Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
Korular kalmadı kara yurt oldu
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
Kızıl Irmak gibi bendinden boşan
Hama'dan Mardin'den Sivas'a döşen

⁷⁵⁷ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 82.

⁷⁵⁸ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 137.

Düldül eğerlendi Zülfikar kuşan
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
Mümin olan bir nihana çekilsin
Münafık başına taşlar üşürsün
Sancağımız Kazovaya dikilsin
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi⁷⁵⁹

...
Çeke çeke ben bu dertten ölürüm
Seversen Ali'yi değme yarama
Ali'nin yoluna serim veririm
Seversen Ali'yi değme yarama
Ali'nin yarası var yarasıdır
Buna merhem olmaz dil yarasıdır
Ali'yi sevmeyen Hakk'ın nesidir
Seversen Ali'yi değme yarama⁷⁶⁰

Anadolu Alevîliğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen saygı, sevgi, hürmet ve itibar Adıyaman Alevîlerinde de görülmektedir. Ehl-i Beyt'e olan saygı ve sevgiyi tevellâ ve teberrâ inancı çerçevesinde değerlendirmektedirler. Yöredeki Alevîler, Hz. Ali'yi ilk Müslümanlardan kabul etmekle beraber Hz. Peygamber'in damadı olduğunu, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin aynı öz ve Velâyet makamının temsilcisi konumunda bulunduğunu ifade ederler. Aynı zamanda O'nu ilmi derinliğe ve sahabe olmanın üstünlüğüne sahip, yüksek ahlâklı, Alevî-Bektâşî yolunun kurucusu, cengâver, yiğit, cömert, Allah'ın aslanı, Velâyet padişahı, erenlerin şahı, Şah-ı Merdan, pir, ilim şehrinin kapısı, murtaza ve haydar olarak görürler.⁷⁶¹

Onlara göre Hz. Muhammed son peygamberdir, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir, en şerefli insandır, insanlar için en güzel örnektir, en önemli mürşit ve nübüvvet nurunun son temsilcisidir. Hz. Ali ise Hz. Peygamber'in yardımcısıdır.

Amasya,⁷⁶² Afşin ve Kale Yöresi Alevîleri de Hz. Ali'yi çok sevmekle ona ayrı bir sevgi ve muhabbet beslemekle beraber, hiçbir zaman onu peygamberden ön planda tutmamaktadırlar.⁷⁶³ Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin içeriğini bir Alevî büyüğü şöyle ifade etmektedir:

⁷⁵⁹ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 226.

⁷⁶⁰ Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri*, 2: 231.

⁷⁶¹ Rençber, "Adıyaman'da Alevîlik", 74.

⁷⁶² Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 109.

⁷⁶³ Köker, "Afşin Yöresi Alevîleri", 48; Özbakır, "Kale Yöresi Alevîleri", 8-9.

Ali'yi sevmek demek, aynı zamanda O'na düşman olanlara düşman olmak anlamına gelir. O'nu sevmek demek, "Ali'nin imametine ikrar vermek" demektir. Yoksa onu dördüncü halife olarak kabul etmekle O'nu sevdiğini iddia etmek aldatmaca olur. Yine Ehl-i Beyt'i sevmek, on iki imamın velâyet ve imâmetini tanımakla olur. Aksi takdirde bunları sevdiğini iddia edip de imâmetlerini tanımayıp zalim Emevî ve Abbâsî halifelerinin hilafetlerini meşru görmekle olmaz.⁷⁶⁴

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde taliplerin Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i tanımaları, kendilerine saygı ve sevgi duymaları gerektiği sık sık belirtilmektedir. Konunun önemine vurgu yapılarak birçok kez bu husus işlenmektedir. Muhammed Mustafa'nın ve Ali el-Murtazâ'nın evlatlarını bilmeyen kişinin imanının kâmil ve ibadetlerinin de kabul olmayacağı bildirilmektedir. Hz. Ali'yi sevmenin ve onun yolunda olmanın Hakk'a inanmanın gereklerinden olduğunu ifade edilmekte ve Hz. Muhammed ve Hz. Ali sevgisine sık sık dikkat çekilmektedir. Yedi Ulu Ozan'ın nefeslerinde Hz. Ali sevgisi çok önemli bir yer tutmaktadır.

Anadolu Alevîliğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen saygı, sevgi, hürmet ve itibar açık olarak fark edilmektedir. Hz. Ali'yi çok sevmekte ona ayrı bir sevgi ve muhabbet beslemekle beraber, hiçbir zaman onu peygamberden ön planda tutmamaktadırlar. Bu anlamda yapılan saha araştırmalarında Alevî halkın Ali sevgilerinin klasiklerde zikredildiği ve tavsiye edildiği üzere olduğu görülmektedir.

⁷⁶⁴ Yıldız, "Amasya Yöresi Alevîleri", 109.

SONUÇ

Alevîlik, İslâm inancı, kendine has Türk Tasavvuf anlayışı ve eski Türk Kültürünün özelliklerine göre şekillenmiş olup, dinî, siyasî ve toplumsal nedenlerden dolayı içine kapalı bir cemaat yaşamı içerisinde teşekkül etmiş İslâmî bir yapılanmadır.

Alevî-Bektâşî inanışında üçü birlikte zikredilen, biri söylendiği zaman diğerlerinin de adı söylenen ve “Hak Muhammed Ali” şeklinde ifade edilen inanç önemli bir yer tutmaktadır. Bu üç kavramın tam olarak ne anlama geldiğini ve her kavramın içerisinde barındırmış olduğu sınırı belirlemek oldukça güçtür. Bu nedenle söz konusu kavramların açıklaması ile ilgili Alevîler arasında birbirinden farklı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır.

Klasik eserlerde sık sık geçen bir ifade olan Hak Muhammed Ali ifadesinde Hak yaratıcıyı, Muhammed nübüvveti, Ali de velâyeti temsil etmektedir. Klasiklerde Allah Muhammed Ali birbirinden ayrılmadan, bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bunu ifade etmek için ise Hakk Muhammed Ali yolu denilmektedir. Allah tektir, Muhammed haktır, Ali ise velidir. Nübüvvet Hz. Muhammed’e, Velâyet ise Hz. Ali’ye gelmiştir. Nübüvvet ve Velâyet birbirilerinin tamamlayıcısıdır. Muhammed olmadan Ali, Ali olmadan Muhammed olmazdı. Hz. Ali liderdir, kılavuzdur, yol göstericidir. Hz. Ali ile Hz. Peygamber arasındaki muhabbet tarif edilemez boyutlardadır. Hz. Ali, Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicretinde Hz. Peygamber’in yatağında uyumuş, onun için canını verecek kadar sevgi duymuştur. Hz. Muhammed, Peygamber ve peygamberlik makamının temsilcisi; Hz. Ali ise veli, Velâyet ile hilafet makamının temsilcisidir. Ayrıca nübüvvet Hz. Ali’ye gelecekti de Hz. Peygamber’e gelmiştir gibi aslı olmayan rivayetler de yanlış, akla ve mantığa uymayan ifadelerdir.

Âlemi yaratan ve idare eden bir yaratıcının bulunduğu inancı yalnız İslâm’ın değil, bütün ilâhî dinlerin temel inanç esasını meydana getirmektedir. Alevîlik genel anlamda, İslâm’ın yaratıcı anlayışına kayıtsız kalmamıştır. Alevîler kendi içerisinde Allah inancını yer yer vahdet-i vücûd çerçevesinde genişleterek yorumlamışlardır. Kendilerini İslâm’ın bir parçası olarak kabul eden Alevîler,

Tanrı tasavvurlarını Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bildirilen esaslara, Alevî-Bektâşî Klasik olarak bilinen eserlere Şeyh Safî ve Cafer Sadık'a atfedilen Buyruklara, ozanların deyişlerine ve onların düşüncelerine göre şekillendirmişlerdir.

Alevî- Bektâşîler tarafından tartışmasız bir şekilde Alevîliğin pirlerinden birisi olarak kabul edilen Hacı Bektâş-ı Veli, Allah inancını Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde tasavvur etmekte ve insanları bu yönde aydınlatmaktadır. Hacı Bektâş-ı Veli Allah Teâlâ'yı zorunlu varlık olarak nitelemiş ve O'nun yokluğunun düşünülemeyeceğini belirtmiştir. Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*'ın başında Allah'tan söz ederken O'nun kâinatın hâkimi, ulu ve yüce olduğunu, ortağı ve benzeri bulunmadığını ve varlığından şüphe olmadığını belirtmiştir. Gayb'ın anahtarlarının Allah'ın ilminde olduğunu, O'nun karada ve denizde ne varsa her şeyi bildiğini ifade etmektedir. Hacı Bektâş-ı Veli Allah'ın ulûhiyyetinde, otoritesinde, mülkünde, tasarruflarında kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacağını ifade etmektedir.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Allah inancıyla ilgili bir şüphe ve tereddüt asla söz konusu değildir. Allah'ın varlığı ve birliği sık sık üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Alevîliğin piri sayılan Hacı Bektâş-ı Veli, Pir Sultan Abdal, Virâni Baba, Cabbâr Kulu, Şeyh Safî vb. erenler, Allah inancını Kur'an ve Sünnet'e uygun bir şekilde aktarmaya çalışmışlardır. Aynı şekilde talipleri ve musahipleri de bu şekilde bilinçlendirmişlerdir. Klasikler Allah Teâlâ'yı göklerin ve yerin maliki, her şeyi yaratan, mutlak kudret ve tasarruf sahibi, esirgeyen, bağışlayan, merhametlilerin en merhametlisi, rahman ve rahim olan, bütün eksikliklerden münezzeh olan, lütfu ve ihsanı bol, zenginlik sahibi olarak aktarmaktadırlar. Aynı zamanda kullarına bol bol mükâfât ve nimet veren, kullarının günahlarını bağışlayan, selamet ve emniyet veren, dertlere derman, koruyan-kollayan, hastalara şifa veren, ikram sahibi, sadece kendisine ibadet edilen, ölmüş olanları yeniden canlandıran, bütün üstün ve yüce vasıflara sahip olan, tövbeleri kabul eden olarak ifade etmektedirler. Klasiklerde Allah inancı önemle vurgulanmakta, Allah'a şirk koşanların ve Allah'a inanmayanların dünya ve ahirette yüzlerinin kapkara olacağı ifade edilmekte, Allah'ı bilip tanımayanların hayvandan daha aşağı durumda olacakları bildirilmektedir. İnsanın

bu dünyaya geliş amacının Allah'ı bilip tanımak olduğu dile getirilmektedir. Genel anlamda güçlü bir tevhid inancı vardır. Klasiklerde yer yer Allah'ı tanımlama ve yorumlama biçiminde, bir takım farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu farklı anlayışın temelinde ise batınî bir tasavvufî yaklaşım ve vahdet-i vücûd anlayışının etkisi görülmektedir. Alevîler Allah'tan korkmak şöyle dursun, O'nun bağışlayıcılığına güvenerek, serbest bir üslup içerisinde O'na yaklaşmakta ve Onunla konuşmakta ve Allah'ı çok sevmektedirler.

Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir Peygamber olduğu, Alevî grupların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmekte, Ali'nin Velâyeti, Ali'yi sevme ve ona bağlanma çok önemli bir esas olarak yer almaktadır. Yalnız Ali kavramının algılanma tarzı yer yer farklılık arz etmektedir. Allah Muhammed Ali üçlüsü Alevî inancının merkezini teşkil etmektedir. Bu üç unsur zaman zaman birbirinden ayrı, müstakil olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, bazen de ikili veya üçlü kabul edilmiştir. Toplum arasında yaygın olan Hak Muhammed Ali ifadesi yaratıcı Tanrı'yı, son peygamber Hz. Muhammed'i ve velâyet sahibi Hz. Ali'yi ifade etmektedir. Zaman zaman Hak Muhammed ya da Muhammed Ali şeklinde de kullanımlara rastlanmaktadır.

Klasiklerde Hakk'ın bir ve tek olduğu, Hak'tan başkasından bir şey istemenin doğru olmadığı, Allah'ı tanımak gerektiği, Hak'tan kaçmanın doğru olmadığı ve Hakk'ın yolundan gitmenin gerekliliği vurgulanmakta, Hak'tan uzaklaşanların dünya ve ahirette karşılaşacakları eziyetler bildirilmektedir. Alevîlikte Allah'a imandan sonra ikinci sırayı peygamberlere iman almaktadır. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde tüm peygamberlerden bahsedilmekte ve hepsinden saygı ve sevgi ile söz edilmektedir. Klasiklerde, Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlere, yüz yirmi dört bin peygambere, üç yüz on üç elçiye iman edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Klasiklerde, Hz. Muhammed'in Allah'ın son peygamberi olduğu, dünya ve ahiretin efendisi, bilgililerin en bilgilisi, peygamberlerin efendisi, kâmil, mükemmel, Makâm-ı Mahmûd'un sahibi, temizlerin yücesi, vefa kubbesinin ay yüzölçüsü, yaratılmışların efendisi ve ümmetin şefaathçisi olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in peygamberliği kabul edilmekle birlikte Hz. Peygamber'in hadisleri de kaynaklarda delil olarak

kullanılmaktadır. Kaynakların hemen hemen hepsi Hz. Peygamber'e salât ve selamla başlamakta; kendisinden, âlemin, peygamberin sevgisinden dolayı yaratıldığı, peygamberlerin ulusu ve resullerin reisi olduğu şeklinde bahsedilmektedir. Alevî ve Bektâşî Klasiklerinde Hz Peygamber'in peygamberliği kabul edilmekle beraber sıhhatleri tartışmalı olsa da Hz. Peygamber'in hadisleri de çok sık olarak kaynaklarda delil olarak kullanılmaktadır. Bütün bunların yanında denilebilir ki kaynakların hepsi Hz. Peygamber'e salât ve selamla başlamakta. Âlemlerin, peygamberin sevgisinden dolayı yaratıldığı ifade edilmekte ve Hz. Peygamber'den peygamberlerin ulusu ve resullerin reisi olduğu şeklinde bahsedilmektedir.

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hz. Ali'nin, Alevîliğin olmazsa olmazı olduğu bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kelime-i Tevhid klasiklerde sık sık "Lailahe illallah Muhammedün Resulullah Aliyyün Veliyyullah" şeklinde Hak Muhammed Ali anlayışını hatırlatan üçleme ile birlikte geçmektedir. Klasik eserlerde Hz. Ali daha çok tarihî şahsiyeti ile ön plana çıkmaktadır. Tarihî şahsiyeti dışında batınî (ilâh, nebî, velî, sır vb.) bir konumda olan Hz. Ali ise daha çok şair ve ozanların nefes ve deyişlerinde göze çarpmaktadır. Dolayısıyla klasiklerde Hz. Ali'ye ilahlık atfeden hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Eserlerde Hz. Ali çeşitli dualar ile anılmaktadır. Bütün ilimlerin şehrinin Hz. Muhammed, kapısının ise Hz. Ali olduğu, Hz. Ali'nin ayrıca tarikatın kapısı, Allah'ın velisi, Kur'an yorumunun sahibi, velilerin ve cömertlerin şahı ve muhterem imam ve müminlerin emiri olduğunu belirtmektedir. Hz. Ali'nin bir deniz, Allah dostlarının ilki ve mürşit arayanlar için mürşit olduğu vurgulanmakta ayrıca Hz. Ali'nin keramet sahibi biri ve mertlerin şahı, Kevser suyunu ikram edecek olan kişi olduğu ifade edilmektedir.

Ayrıca klasiklerde Hz. Ali'nin tarihi kişiliğinden çok onun örnekliğinden tarikat içindeki yerinden, Muhammed-Ali diye tarif edilen yolundan gitmenin gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu yüzden klasiklerde Hz. Ali'nin kronolojik bir şekilde hayat hikâyesi yer almamaktadır. O'nun Hz. Muhammed'in amcaoğlu ve damadı olduğu, Ebû Talib'in oğlu ve Hz. Fatıma'nın eşi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin babası olduğu gibi konular yer almaktadır. Ayrıca O'nun Hz. Peygamber'i korumak için gösterdiği cengâverlikler ve savaşlardaki

kahramanlıkları anlatılmaktadır. Yer yer de Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile diyalogları ve sözleri dile getirilerek taliplerden bu sözlerle uymaları istenmektedir. Klasiklerde Hak Muhammed Ali inancı çerçevesinde, her türlü keder ve sıkıntının Allah'ın lütfuyla, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ve Hz. Ali'nin velâyetiyle dağılacağı sıklıkla ifade edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Abişoğulları, Seda. “Alevî Kaynaklarda Hz. Muhammed”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Aclûnî, Muhammed b. İsmail. *Keşfü'l-Hafâi ve Müzîlû'l-İlbasi 'amma'stehera mine'l-Ehâdisi 'ala Elsineti'n-Nas*. nşr. Şeyh Yûsuf b. Mahmûd. Dimeşk: Mektebetü'l-'ilmi'l-Hadîs, 1421/ 2000.
- Ağırakça, Ahmet. *Rasûlullah'ın Doğumundan Günümüze İslâm Tarihi 1*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2010.
- Aksu, Hüsametdin. “Hurûflik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 408:412. İstanbul TDV Yayınları, 1998.
- Algül, Hüseyin. “Ensar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 251-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. “Gazve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. “Muâhât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Alıcı, Mustafa. “Şefaât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Altuntaş, Halil ve Muzaffer Şahin. *Kur'an-i Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Anonim. *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem Dâstân-ı Fâtıma Dâstân-ı Hâtun*. Haz. Mehmet Mahfuz Söylemez. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Anonim. *Erkanname 1*. Haz. Doğan Kaplan, Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Anonim. *Kitâb-ı Dâr*. Haz. Osman Eğri. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Anonim. *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*. Haz. Ceyhun Ünlüer. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. “Kelime-i Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 215-216. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aslanoğlu, İbrahim. *Kul Himmet*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

- Azamat, Nihat. “Kaygusuz Abdal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 74-76. Ankara TDV Yayınları, 2002.
- Azar, Birol. “Benzerlik ve Farklılıklar Ekseninde Alevî Bektâşî İnançları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2005): 81-87.
- Bilgin, Fatih. “Tercan Yöresi Alevîliği”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Nobel Kitap, 2013.
- Bozkurt, Fuat. *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Bozkurt, İbrahim. “Günümüz Alevî Dedelerinin Eserlerine Göre Alevîlik”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Bozkuş, Metin. “Sivas ve Çevresine Yaşayan Alevîlerin İnançları”. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1999.
- Bulut, Faik. *Ali’siz Alevîlik*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2015.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Nakîbüleşraf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Büyükokutan, Aslı. “Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinin Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri Üzerine Bir Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2005.
- Cabbâr Kulu. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*. Haz. Osman Eğri. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ceyhan, Semih. “Tecellî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 243-245. İstanbul TDV Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 151. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çelebi, İlyas. “Hızır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 409-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çiçek, Murat. “Gürgentepe Yöresinde Yaşayan Alevîlerde Dini ve Sosyal Hayat”. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2007.

- Çift, Salih. “Bektâşî Geleneğinde Vahdet-i Vücûd ve İbnü'l-Arabî”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, sayı 23 (2009): 257-279
- Çift, Salih. “Tasavvuf ve Alevîlik”. *Günümüz Alevîliğinde Eğitim Çalıştayı*. 9: 131-142, Isparta: SDÜ Matbaası, 2009.
- Dalkıran, Sayın. “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”. *EKEV Akademi Dergisi*, 6/10 (Kış 2002): 95-117.
- Demirci, Kürşat. “Hulûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 341-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirkaya, Reyhan. “Sosyal ve Dini Yaşam Açısından Osmancık Alevîliği”. Yüksek Lisan Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012.
- Demirli, Ekrem. “Vahdet-i Vücûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 431-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dikmen, Mehmet. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Cihan Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. “Nehcü'l-Belâğa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Düzgün, Şaban Ali vd. *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-eş'as el-ezdî Sicistânî. *Sünenü Ebî Davud*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2010.
- Eğri, Osman. “Alevî-Bektâşî Gelenekte Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”. *İslâmî İlimler Dergisi* 1/1 (2006): 213-239.
- Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 159-161. İstanbul TDV Yayınları, 1989.
- Erkan, Ümit. *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Erul, Bünyamin. “Vedâ Haccı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 590-591. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Erul, Bünyamin. “Vedâ Hutbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 371374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Gadîr-i Hum”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fığlalı, Ethem Rûhi. *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Gökdemir, İbrahim. “Divriği İlçesinde Yaşayan Alevîlerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları”. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2011.
- Gölpınarlı, Abdûlbakî. *Alevî-Bektâşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, ts.
- Gölpınarlı, Abdûlbakî. *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2016.
- Gündoğar, Hamdi. “Alevî-Bektâşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008): 38-57.
- Gürer, Yunus. “Kuluncak’ta Yaşayan Alevîlerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları”. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2008.
- Hacı Bektâş-ı Veli. *Besmele Tefsiri*. Haz. Hamiye Duran. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Hacı Bektâş-ı Veli. *Makâlât*. Haz. Ali Yılmaz, M. Akkuş ve A. Öztürk. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Hacı Bektâş-ı Veli. *Velâyetnâme*. Haz. Hamiye Duran. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Hasîrizâde Elif Efendi. *en-Nûrû’l-Furkan fî Şerhi Lugati’l-Kur’ân*. 2 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Işık, Caner. “Halk İnançlarında Kalıp Değiştirme, Ruh Göçü”. *Acta Turcica (çevrimiçi tematik Türkoloji Dergisi 4)*, 2, (2012): 46-60.
- İbn. Manzûr, Muhammed b. Mükrem. *Lisânü’l’arab*. Beyrut: Dârü’s-Sâdir, 1421/2000.
- İnce. İrfan. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 91-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İsfahânî, Râğıb. *Müfredatü Elfazi’l-Kur’an*. Beyrut: Dârü’s-Sâmiyye, 1998.
- Kandemir, Yaşar. “Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 423-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

- Kara, Mustafa. “Fenâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Yusuf Bilal. “Mi’raç’ın Tasavvufî Boyutu”. 4. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, (2015): 137-150.
- Kaya, Mahmut. “Sudûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kaya, Nevzat ve Nebi Bozkurt. “İstinsah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 369-371. İstanbul TDV Yayınları, 2001.
- Kaygusuz Abdal. *Dil-güşâ*. Haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Kaygusuz Abdal. *Saraynâme*. Haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Kılavuz, Lokman. “Erzurum Çat Alevîliği”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Kılıç, Metin. “Vezirköprü İlçesi Güldere ve İmircik Köylerindeki Alevî Vatandaşlarımızın Dinî İnanç ve Yaşayışları”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009.
- Koçak, Alirıza, “Tokatlı Alevî Halk Şairlerinde Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali Algısı”. Yüksek Lisans Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Kozan, Ali. “Musâhib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. ek 2: 325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Kökel, Coşkun. “Eskişehir İli, Alevî-Bektâşî Köylerindeki İnanç Ritüellerinin Sosyolojik Analizi”. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2008.
- Köker, Halit. “Afşin Yöresi Alevî Bektâşîlerin Dini İnanç ve Ritüellerinin Tespit ve Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018.
- Kurnaz, Cemal. “Dâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 482-483. İstanbul TDV Yayınları, 1993.

- Kutlu, Sönmez. *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Kutlu, Sönmez. *Türkler ve İslâm Tasavvuru*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2015
- Mertoğlu, M. Suat. “Vahiy Kâtibi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 447-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Meşkûr, Cevad. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Mehmet Söylemez vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*. c. II. Ankara: Ardıç Yayınları, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Alevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Bektâşîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 373-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvetnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Hacı Bektâş-ı Velî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 455-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslâm Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Onat, Hasan vd. *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Önkal, Ahmet. “Hicret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Öz, Mustafa. “Ehl-i Beyt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 498-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Öz, Mustafa. “Muhammed b. Hanefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özbakır, Akın. “Malatya Kale Yöresi Alevî-Bektâşî İnançlarının Tespit Ve Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2010.
- Özcan, Hüseyin. “Hacı Bektâş Velî’de Hz. Muhammed Algısı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*. 62, (2012): 199-212.
- Özcan, Nur. “Bektâşî Mûsikisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 371-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özdemir, Ali Rıza. *Alevîliğin Yazılmayan Tarihi*. Ankara: Kripto Basın Dağıtım, 2017.
- Özdemir, Serdar. “Seriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özer, Celal (Dede). *Alevîlik’te Yolun Özü*. İstanbul: Can Yayınları, 2017.
- Özer, Celal (Dede). *Hakikatte Muhabbet 2*. İstanbul: Can Yayınları, 2011.
- Özmen, İsmail. *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*. 2 c. Ankara: Saypa Yayın Dağıtım, 1995.
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2012.
- Öztürk, Zeynel. *7 Ulu Ozan*. İstanbul: Sokak Kitapları, 2017.
- Pala, İskender. “Bezm-i Cem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Paslı, Cemil. *Anadolu Alevîliği*, Konya: NKM Kitap, 2013.
- Pehlivan, Battal. *Alevî-Bektâşî Düşüncesine Göre Allah*. İstanbul: Pencere Yayınları, 1997.
- Radâvî, Abdulğani Muhammed b. Alâuddîn el-Hüseynî. *Fütüvvetnâme-i Tarikat*. Haz. Osman Aydın. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Rençber, Fevzi. “Adıyaman’da Alevîlik”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Rençber, Fevzi. *Hakk Muhammed Ali Aşk “Adıyaman Alevîleri”*. Ankara: Gece Kitabevi, 2014.

- Sağlık, Hacı. “Tenasühün Reddine Yönelik İbn Sînâ Merkezli Felsefî Bir Bakış”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015): 177-201.
- Sarıkaya, Saffet. *Anadolu AlevîliğİN Tarihi Arka Planı*. İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2016.
- Sarıkaya, Saffet. “Bektâşî ve Alevîlerde Hz. Ali'nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme”. *Haz. Ali Sempozyum Bildirileri*, (2009): 55-73.
- Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim. *Hızırnâme Alevî Bektâşî Âdab ve Erkânı (Buyruk)*. Haz, Baki Yaşa Altınok, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Seyyid Nesimi. *Seyyid Nesimi Divanı*. Haz. Ali Adil Atalay Vaktidolu. İstanbul: Can Yayınları, 2013.
- Sofuoğlu, Cemal ve Avni İlhan. *Alevîlik Bektâşîlik Tartışmaları*. Ankara TDV Yayınları, 2014.
- Sümer, Derya. “Alevî-Bektâşî Mi'raç Söyleminden Cemin Simgesel Temsillerine Hakk'ın Birlik Bilinci”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi* 57, (2011): 57-83.
- Şah İsmail Hatâyî. *Hatâyî Dîvânı*. Haz. Muhsin Macit. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Şener, H. İbrahim ve Âlim Yıldız. *Türk İslâm Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Şeyh Seyyid Safî. *Kitâb-ı Menâkib-ı Şerîf Kutbu'l-Ârifîn Hazreti Şeyh Seyyid Safî (Şeyh Safî Buyruğu)*. Haz. Doğan Kaplan. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Tosun, Necdet. “Üveysilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tuğrul, Talip. “Tunceli Alevîliğinde İnanç ve İbadet Sarı Saltık Ocağı Örneği”. Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Turan, Ahmet ve Cenksu Üçer. “Bir Alan Araştırmasının Anatomisi: “Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 20-21 (2005): 35-67.
- Uludağ, Süleyman. “Devir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. *Dört Kapı Kırk Eşik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

- Uludağ, Süleyman. “Mâsivâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 76. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “Şathiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.
- Uludağ, Süleyman. “Velî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 25-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uzun, Mustafa. “Gülbank”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 232-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Üçer, Cenksu. “Alevî Telakkide Hz. Peygamber Sevgisi”, *İnsan Sevgisi: 2007 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* içinde 228-239. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Üçer, Cenksu. “Hz. Ali Sempozyum Bildirileri”. *İzmir DEÜİFV Yayınları*, (2007): 117-143.
- Üzüm, İlyas. “Kızılbaş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 546-557. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Üzüm, İlyas. “Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlikte Hz. Muhammed Tasavvuru: Yeşil Kubbede Asılı Kandil: Nûr-i Muhammedî”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/33 (2009): 205-233.
- Üzüm, İlyas. “Nusayrîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 270-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. Ankara: İSAM Yayınları, 2013.
- Üzüm, İlyas. “Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 11 (2004): 75-104.
- Vîrânî Baba. *İlm-i Câvidân*. Haz. Osman Eğri. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Vîrânî Baba. *Vîrânî Dîvanı ve Risâlesi (Buyruğu)*. Haz. Adil Atalay Vaktidolu, İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- Yakar, Sümeyye. “Alevîlikte Hak Muhammed Ali İnancı”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Yaman, Ali (Dede). *Alevîlik Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap, 2012.

- Yaman, Mehmet (Dede). *Alevîlik İnanç, Edep, Erkân*. İstanbul: Demos Yayınları, 2018.
- Yaman, Mehmet. (Dede). *Alevîlik'te Cem*. İstanbul: Can Yayınları, 2012
- Yavuz, Salih Sabri. "Mi'raç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 286-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Şefaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 412-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yavuzer, Hasan. "Hacıbektâş Yöresi Bektâşî İnançlarının Din Sosyolojisi Yönünden İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1993.
- Yemînî, Derviş Muhammed. *Fazilet-nâme Giriş İnceleme Metin*. 2 c. Haz. Yusuf Tepeli, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yeşilyurt, Temel. "Rü'yetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Erdal. "Tunceli Alevîliği". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Yıldız, Harun. "Amasya Yöresi Alevîleri Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri". Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003.
- Yıldız, Harun. "Alevî-Bektâşî Geleneğinde Musâhiplik". *Uluslararası Alevîlik Bektâşîlik Sempozyumu I, Bildiriler Müzakereler*, 7, (2005): 123-132.
- Yılmaz, H. Kâmil. *300 Soruda Tasavvufî Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Yitik, Ali İhsan. "Tenâsüh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 443-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yokuş, Sinan. "Hafik Yöresinde Alevî Kültürü İle İnançları". Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2011.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *Alevî Bektâşî Tahtacı Nefesleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *Türklerin Müslüman Olmadan Evvel Benimsediği Dinler ve Şamanizmin Bu Dinler Üzerinde Görülen Tesirleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Cihan ERDOĞAN		
Doğum Yeri ve Yılı			
Medeni Durumu			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça - YDS: 71,25 C Düzeyi		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lisans	2011	2015	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2015	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma Yılı		
Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı	09/01/2007		Devam ediyor.
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar			
Aldığı Ödüller			
Diğer	Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Kursu (3 Yıllık Eğitim) Kurum İçi; Kur'an'ı Güzel Okuma, Ezanı Güzel Okuma ve Vaaz Becerilerini Geliştirme vb. kurslar		
İletişim (eposta)			